

Research Science and
Innovation House

SYNAPSES:

Insights Across the Disciplines

- Exact Sciences
- Natural sciences
- Medical sciences
- Technical sciences
- Economics
- Philological sciences
- Pedagogical sciences
- Social and humanitarian sciences
- Psychological sciences
- Arts and cultural sciences
- Physical education and sports

editor@universalpublishings.com

universalpublishings.com

zenodo

ISSN

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES

ilmiy-uslubiy jurnali: 30.04.2025-yil.

Ushbu to'plamda « **SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES**» ilmiy-uslubiy jurnali 2025-yil 2-soni 4-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti magistranti

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz davlat universiteti fizik kimyo kafedrasini dotsenti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdulkarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

SHARQ VA G‘ARB MA‘RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK QARASHLARIDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI TARBIYALASH

Axmadaliev Elmurod Raxmatovich

Buxoro innovatsiyalar universiteti .

70110103- Ta‘lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi 2-bosqich magistri

Аннотация: Vatanparvarlik tushunchasi insoniyatning o‘zi kabi ko‘hnadir. jamiyatimiz taraqqiyotini ta‘minlash va jadallashtirishning ijtimoiy, iqtisodiy-siyosiy omillari singari o‘ta zarur bo‘lgan yana bir muhim asosi bor. Maqolada shu haqda fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: yuksak ma‘naviyat ma‘rifat ma‘naviyat – jamiyat vatanparvarlik tarixiy davrda

O‘quvchilarni yuksak ma‘naviyat zaminida turuvchi milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, xususan, ularning ong va tafakkurida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish insonning ruhiy va aqliy olamiga ezgulik urug‘ini ekishdir. Shunga ko‘ra, ma‘naviyat – jamiyat va millatning, umuman olganda har bir kishining ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati va idrokini mujassamlashtiruvchi tushunchalar majmui deyish mumkin.

Vatanparvarlik tushunchasi insoniyatning o‘zi kabi ko‘hnadir. To‘maris va SHiroq afsonalari-yu O‘rxun-Enasoy yodnomalari, Aristotel, Suqrot, Aflotun kabi qadimgi yunon mutafakkirlari-yu Gegel, Lessing singari buyuk nemis olimlari asarlarigacha turli manbalarda vatanparvarlik tarbiyasiga doir turlicha qarashlarni uchratish mumkin.

Sharq va G‘arb ma‘rifat parvarlarining pedagogik qarashlarida vatanparvarlik tushunchasi turli tarixiy davrda turlicha talqin qilinganligiga qaramasdan, ularning zamirida vatanparvarlik, insonparvarlik, boshqa xalqlarning milliy e‘tiqodlari va urf-odatlariga hurmat bilan qarash kabi mushtaraklik mujassamdir. Jumladan, vatanparvarlik, g‘urur, iftixor tuyg‘ulari bilan bog‘liq milliy va umuminsoniy qadriyatlar Aristotel, Suqrot, Aflotun kabi qadimgi yunon olimlari qarashlarida qanchalik ulug‘langan bo‘lsa, Al Buxoriy, at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon

Beruniy, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Boburlar tomonidan ham shu qadar e'zozlanganini ko'rish mumkin.

Eramizdan oldin yashagan yunon olimi Aristotel "Vatan sha'niga" asarida: "Mening bu gaplarim g'oyat eski gaplardir. Lekin haqiqat shunday: o'z otasini sevmagan farzand o'zganing otasini ham hurmat qila olmaydi, o'z vatanini sevmagan kishi o'zgalari vatanini qadrlamaydi", - degan bo'lsa, hadisi sharifda: "Vatanni sevmok – imondandir"– degan g'oya ilgari surilib, vatanni sevish va uni ardoqlash oliy qadriyat sifatida tilga olinadi.

Beruniy "Minerologiya" asarida bir grek donishmandining fikrini keltirib, g'urur tushunchasiga kengroq miqyosda yondashadi: "Kimda kim o'z o'tmish avlodlari bilan g'ururlansa, o'sha avlodlar tirik, uning o'zi esa o'likdir... agar kishi o'zini o'zi yuksaklikka ko'tarmasa, ulug' o'lik suyaklar unga g'urur boisi bo'lolmaydi".

Abu Nasr Forobiy o'zining inson va jamiyat masalalariga bag'ishlangan asarlarida xalqni o'zaro tinch-totuv yashashga chaqiradi. Urushlarni yovuzlik deb ataydi. Er yuzidagi barcha jamoalar, xalqlar birlashuvini "Buyuk jamiyat" deb ataydi va baxt-saodat hukm surgan adolatli shahar – davlat haqida fikr yuritarkan, har bir xalq o'ziga xos urf-odatga, odob-axloqqa, tilga ega ekanligini qayd qilib, inson uchun asosiy yo'l – ma'naviy kamolotga erishish yo'lidir, degan g'oyani ilgari suradi. Allomaning fikricha, urushlar vositasida bir-birini yo'q qilish hayvonot olamiga xos, kimki urushlarni targ'ib qilsa, insoniyatni tahqirlaydi.

Xuddi shu kabi umuminsoniy g'oyalar Xorazmiy, Ibn Sino, YUsuf Xos Hojib kabi mutafakkirlar ijodida ham muhim o'rin tutadi.

XI asrning qomusiy olimlaridan Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'otit turk" nomli bebaho asarida o'z davridagi xalqlarning urf-odatlari, an'analari, qadriyatlari va o'ziga xos ma'naviy-ruhiy olamiga munosabat bildirarkan, Vatanni, unga tegishli har bir narsani muqaddas deb bilish, o'zini shu Vatanning farzandi deb his qilish turkiy xalqlarning haqiqiy insonlarga xos fazilati ekanligini alohida e'tirof etadi.

XI asrning buyuk mutasavvufi Ahmad Yassaviy tuproqni Allohning munavvar nuri, suvni uning yorug' hayoti, havoni buyukligi, olovni g'azabi timsoli hisoblaydi. Uning nazarida tuproq yaralganidan buyon ulug' farzandlarini quchog'iga bosib kelayotgan mushfiq zamin. SHuning uchun ham uni e'zozlab ona – Vatan deymiz.

O‘z faoliyati davomida xalq va Vatan osoyishtaligi, madaniyati va ma‘rifati rivoji uchun kurashgan Alisher Navoiyning ijodiy merosi tarixiy-ma‘rifiy jihatdangina emas, balki ma‘naviy-axloqiy jihatdan ham muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Uning “Xazoyin ul-maoniy”, “Mahbubul-qulub”, “Majolis un-nafois” asarlarida jamiyatning har bir a‘zosi o‘z xalqiga xizmat qilishi, boshqalarga yordam berishi, bani odamga foyda keltirishi, xalq manfaatini o‘z manfaatidan yuqori qo‘ymog‘i lozimligini ta‘kidlaydi.

Munavvar qori Abdurashidxonov har bir millatning millat sifatida shakllanishining birinchi belgisi o‘zligini tanishi va o‘zini o‘zi himoya qilish tuyg‘usining uyg‘onishi, millat qadriyatlarini saqlash va taraqqiy ettirishda ekanligini uqtiradi.

Milliy g‘oya millatni ajratuvchi, millatlarni bir-biridan ustun qo‘yishni ifodalovchi tushuncha emas, balki barchani yagona vatan tuyg‘usi ostida harakat qilishga chorlash va safarbar qilishni anglatadi. Ana shu g‘oyani, eng avvalo, oilada, maktabgacha ta‘lim muassasalarida, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida amalga oshirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, ko‘zda tutilgan masalalarni amalga oshirishning muhim shartlaridandir.

Mustaqil jamiyatimizning ertangi kuni, kelajagi yaratuvchisi – o‘sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi haqida g‘amxo‘rlik qilish har bir kishining burchi hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jafokash vatanimizning o‘tmishi, buguni, ertasi bilan faxrlanish, shu vatanga munosib farzand bo‘lish hislarini singdirish bugungi ta‘lim tizimi oldidagi dolzarb masalalardandir. Zero, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mamlakatning yutuqlaridan faxrlanish, g‘ururlanish hissini tarbiyalash uchun, eng avvalo, mamlakatimizning bosib o‘tgan shonli yo‘li haqida gapirib berish, misollar keltirish, tarixiy obidalarni ziyorat qilish bolalar qalbida Vatanga, ona yurtga, uning tarixiga bo‘lgan muhabbatni orttiradi. Bugungi kunda SHarq mutafakkirlarining hayoti va ijodiy faoliyati hamda ularning ilmiy merosini, ayniqsa, pedagogik merosini o‘rganishga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi. Ularning mazmunidan kelib chiqadigan xulosalar yoshlar tarbiyasida alohida o‘rin tutadi. Ulug‘ mutafakkirlarimiz farzand tarbiyasi, uning shakl va usullari haqida muhim fikrlar bildirganlar.

Maktabdan va sinfdan tashqari ishlarni takomillashtirish maqsadida, shuningdek, “Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi”ni amalga oshirish vazifalaridan kelib chiqib “Maktabdan tashqari ta‘lim muassasalari to‘g‘risida Nizom”, “Ma‘naviy-

ma'rifiy, tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari to'g'risida Nizom", "Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi", "Maktabdan tashqari ta'limga qo'yiladigan davlat talablari", "O'quvchilarni tarbiyalashda oila, maktab, mahallaning hamkorlik konsepsiyasi" kabi me'yoriy hujjatlarda ham vatanparvarlik tarbiyasi bilan bog'liq qator talablar keltirilgan.

Milliy istiqlol g'oyasi Konstitutsiyaga, milliy va umuminsoniy, demokratik tamoyillarga asoslanadi; xalqning asrlar davomida shakllanib kelgan yuksak ma'naviyatini, an'analari va urf-odatlarini, buyuk ajdodlarimizning boy ma'naviy merosini o'z ichiga oladi hamda millati, tili va diniy e'tiqodidan qat'i nazar, har bir fuqaroda milliy g'urur, qadr-qimmat, Vatanga muhabbat, o'zaro hurmat, istiqlol va demokratiya g'oyalariga sadoqat tuyg'usini tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alqarov I., Mamatqulova R., Norqulov H. SHaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. –220b.
2. Aliev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiyat (Vatan fidoyilari). – Toshkent: Akademiya, 2000. –630b.
3. Akramova G.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishning didaktik asoslari. Ped.fan.nom. ... diss. – Toshkent, 2007. –158b.
4. Asqarova O'. Mehribonlik uylari o'smirlarida vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari. Ped.fan.nom. ... diss. – Toshkent, 2001. –112b.
5. Atadjanova SH.A. Oilada o'spirin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Ped.fan.nom. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001. – 19b.

SILVINITNING TAVSIFI

M.D. Xaydarova, M.Jo'raqobilov, R.Allazov, S.Panjiyeva, R.Shaymanova

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Termiz, O'zbekiston

[*munira3110xaydarova@gmail.com*](mailto:munira3110xaydarova@gmail.com)

Tyubegatan galogen qatlamining tuzilishi, konning markaziy qismida joylashgan tayanch qudug'i misolida ko'rib chiqiladi. Galogen qatlam 452,55m, ularning 4,55% (20,6m) kaliy gorizontini tashkil qiladi. Namunalarni kimyoviy tahlili shuni ko'rsatdiki – asosiy tuz hosil qiluvchi minerallar – galit (NaCl) va silvin (KCl) lardir; karnallit juda oz uchraydi. Hamma joyda turli miqdorlarda angidrit va loy kuzatiladi. Loy miqdori keng me'yorlarda – yuzli ulushlardan 20%gacha va undan ortiq holda almashadi. MgCl₂ va CaCl₂ umuman hamma yerda uncha ko'p bo'lmagan miqdorlarda ishtirok etadi.

Tyubegatan qatlamiga uchta kaliy gorizonti kirib keladi:

I kaliyli gorizonti 117,7 m. chuqurlikda joylashgan. Qalinligi 1 m ga yaqin, tarkibida 36,9% KCl bor. Silvin yirik xira kristallar shaklida tiniq och pushti galit kristallari tarkibiga kirgan. Br/Cl –koeffitsiyentning kichikligi va galitning yirik kristall tuzilishi, tuzni qayta kristallizatsiyalanish jarayoniga uchraganligini ko'rsatadi (brom-xlor koeffitsiyenti $KBr=Br \cdot 103/Cl$).

Suvda eriydigan V₂O₃ miqdori uncha ko'p emas (0,002%), shuningdek Fe, Mn (0,001%), Ti (0,003%) ishtirok qiladi. Petrografik usulda galit, silvin, angidrit, karbonat aniqlangan. Yuqoriroqda 97,05m. chuqurlikkacha loy aralashmali och pushti va pushti galit kuzatiladi. Erimaydigan qoldiq gips, karbonatlardan iborat; asosiy komponent deb silikatlar hisoblanadi.

II- kaliyli gorizontini qalinligi 7,9m (189,6-181,7 m) qatlamni o'z ichiga oladi. Orasida go'sht-qizil silvin va karnallit kristallarini o'z ichiga olgan pushti va to'q pushti galit bilan taxlangan.

KCl ning o'rtacha miqdori – 7,86%. Bu gorizontda kaliy tuzlari bilan boyigan ikkita qatlam mavjud. Birinchisida, 189,6 m. chuqurlikda to'q sariq rangdagi karnallit qatlami joylashgan. Kimyoviy tahlillar asosidagi mineralogik hisobi 80% karnallitdan iboratligini ko'rsatdi. Ehtimol, kristallizatsiyaning boshlanishi, nafaqat karnallitni, balki silvinni ham cho'kish, to'yingan suvlar kelishi bilan to'xtab qolgan. Bu davrda silvin bilan boyigan rapadan galit ham cho'kayotgan edi, bu 184,0 dan 181,7 m gacha

oraliqda kuzatilgan. Bu oraliq II- kaliy gorizontining ikkinchi qatlamini ko'rsatadi. II - kaliy gorizontidagi KCl ning o'rtacha miqdori – 7,86%. Keyinchalik 117,7 m.gacha 63,3 m. masofada oraliq galit keladi. KCl ning miqdori uncha katta emas 0,07 dan 0,59% Br – 0,001 dan 0,009% gacha, Br/Cl – koeffitsiyenti qiymati galitdagi bromning me'yoriy miqdoriga mos keladi.

Suvda eriydigan B₂O₃ miqdori 0,009% dan oshmaydi. Suvda erimaydigan qoldiq asosan silikat va karbonatlardan tashkil topgan.

III –kaliyli gorizonti 236,7-225,0 m chuqurlikda qayd etilgan. Bu yerda kaliy tuzlari bilan to'yingan 3 ta qatlam qayd etilgan. Birinchi qatlam tarkibida 8,4 dan 24,8 %gacha go'sht-qizil silvin aralashmali och pushti yirik kristalli galitdan iborat bo'lib 236,7-233,6m chuqurlikda joylashgan. U ikkinchi qatlamdan, yirik kristalli tiniq galitdan iborat 1m ga yaqin qalinlikdagi (233,69-232,50m) oraliq tosh tuzi bilan ajratilgan. Ikkinchi qatlam (232,1-225,3 m) oraliqda joylashgan bulib KCl miqdori 13,8 dan 73,25% gacha o'rtacha 40,67% KCl biriktirgan. Ikkinchi qatlam ichida KCl miqdori 60,2 dan 73,2% gacha o'zgaradigan qalinligi 2,7m li qatlamni ajratib olish mumkin. U silvin aralashmali yirik kristalli galit bilan taxlangan. Uni yuqorida yotgan uchinchi qatlamdan KCl miqdori 1% dan kam bo'lgan, 20sm atrofidagi qalindagi oraliq loyli galit qatlami ajratib turadi. Bu loy qatlami ikkinchi kaliy qatlamini yuvilib ketishidan saqlaydi.

Sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan Tyubegatan kaliyli tuz qatlamlarining kimyoviy tarkib

Намуна	Олинга н чуқурли к, м	Кимёвий таркиби, оғир. %						H ₂ O тигр.	CaSO ₄	
		K	Na	Mg	Ca	Cl	SO ₄			
1	Қизил сильвин ва гил	225,80	11,97	26,45	0,17	0,42	52,21	0,85	0,76	1,20
2	тупроқли пушти галит	226,60	3,42	36,56	0,03	0,08	59,61	0,12	0,15	0,18
3	Пушти сильвинит	227,70	38,41	10,68	0,00 6	0,03	51,37	0,03	0,01	0,04
4		228,70	31,57	14,59	0,03	0,36	51,39	0,65	0,07	0,92

5	Қизил сильвинит	229,40	35,37	11,28	0,02	0,02 3	50,49	0,37	0,06	0,52
6	Қизил сильвинли шаффоф галит	232,10	7,22	33,38	0,01	0,07	58,08	0,03	0,05	0,19

Намуна		CaCl ₂	MgCl ₂	KCl	NaCl	Эримайдига н қисм	Тузлар йиғиндиси	B ₂ O ₃	Кк
64	Қизил сильвин	0,18	0,66	22,83	67,17	7,98	100,20	0,0026	129,790
65	ва гил тупроқли пушти галит	0,08	0,12	6,52	92,92	0,64	100,50	0	34,240
66	Пушти сильвинит	0,06	0,01	73,25	27,15	0,05	100,59	0,0077	382,037
67	Қизил	0,25	0,12	60,21	37,09	1,38	99,98	0	320,180
68	сильвинит	0,20	0,09	67,45	30,01	1,90	100,17	0,001	359,920
69	Қизил сильвинли шаффоф галит	0,04	0,05	13,79	84,83	0,58	99,50	0,0022	72,98

84,62 dan 99,24% gacha o'zgarib turadi. Silvinda galit bilan taqqoslaganda CaCl₂ (1,12 %) miqdori ko'proq, shuningdek Mg, Al, Si, Fe, Mn, Cu kamdan-kam kristallarda – Pb izi topilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Munira, X., Samariddin, E., Hilola, A., Jahongir, A., Murodjon, J. R., & Shahzoda, M. (2024). THE PROCESS OF CRUSHING AND MIXING SYLVINITE ORES. Universum: технические науки, 10(12 (129)), 32-37.

2. Xaydarova, M. D., Eshqorayev, S. S., &Ro'zimurodov, B. I. (2022). Tyubegatan konining silvinitlarini eritish jarayonini o'rganish. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 1(9), 37-39. 7.
3. Davronovna, X. M., Sadriddinovich, E. S., &YigitaliJo'rao'g, J. (2022). Dependence of Karst Processes on Physico-Chemical Properties of Salts. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(9), 25-28.
4. Davronovna, X. M., Soatmurodovna, S. R., &Alizoda, M. H. (2022). Gallurgical Enrichment of Silvinite Mines and Technology of Potassium Ore Processing. CrossRefView Record in ScopusGoogle Scholar.
5. MuniraXaydarovaDavronovna. (2023). Kaliyli (tosh) minerallar: Kainit, Leysitvasilvinitminerallari. Journal of Universal Science Research, 1(1), 139–142. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7565756>.
6. Khaydarova munira davronovna, eshqorayev samariddin sadriddin o'g'li, boltayeva iroda yusuf qizi & allazov rustam yo'ldosho'g'li. journal of engineering and technology (jet) issn(p):2250- 2394; issn(e): applied vol. 13, issue 1, jun 2023, 139-142 tjprc pvt. ltd. study of the melting process of sylvinites of tubegatan mine.

EFFECTIVE STRATEGIES FOR TEACHING ENGLISH

Zahhro Mamadaliyeva

Teacher of Fergana state university

Rahmatova Dilnoza

Student of Fergana state university

Abstract

This study explores effective teaching strategies for English language instruction. It examines modern pedagogical methods, including communicative language teaching (CLT), task-based learning (TBL), and technology-enhanced learning. Data from various studies suggest that integrating interactive and student-centered methods significantly improves learning outcomes. This article discusses these findings and their implications for educators.

Introduction

The English language is widely used globally, making its instruction vital in educational systems. Teaching strategies have evolved from traditional rote memorization to dynamic, interactive approaches. This study examines innovative English teaching strategies that enhance student engagement and learning outcomes. The research aims to provide insights into best practices for educators, focusing on communicative, task-based, and technology-enhanced methods.

Methods

A qualitative research approach was adopted, reviewing existing literature and case studies from secondary sources. Data was collected from educational journals, teacher surveys, and classroom observations. The analysis focused on the effectiveness of communicative language teaching (CLT), task-based learning (TBL), and the integration of digital tools in English instruction.

Results

Findings indicate that:

1. **Communicative Language Teaching (CLT):** Encourages active participation and interaction, leading to improved fluency and confidence in students.
2. **Task-Based Learning (TBL):** Enhances problem-solving skills and real-world language application. Students demonstrate better retention and contextual usage.
3. **Technology Integration:** The use of apps, multimedia, and online collaboration tools increases student engagement and motivation. Digital tools also provide personalized learning experiences.

Discussion

The study suggests that shifting from traditional methods to interactive and student-centered approaches yields better learning outcomes. CLT fosters natural language use, while TBL provides hands-on learning experiences. Moreover, technology-enhanced learning supports accessibility and individualized instruction. Challenges such as resource availability and teacher training must be addressed to maximize these strategies' effectiveness.

Conclusion

Effective English teaching strategies include communicative language teaching, task-based learning, and technology integration. Educators should incorporate interactive and technology-driven methods to enhance language acquisition. Future research should explore the long-term impacts of these strategies and the role of AI in personalized language learning.

References

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
2. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.

3. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.

4. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.

THE IMPORTANCE OF TEACHING VOCABULARY TO B1 LEVEL STUDENTS

Xakimova Zamira

*4th year student of foreign language faculty
in Fergana State University*

Tel: +998948420319

[E-mail: xakimovazamira807@gmail.com](mailto:xakimovazamira807@gmail.com)

Scientific supervisor: Mamadaliyeva Zaxro Shuhratjon qizi.

Abstract. . *Vocabulary acquisition is an important aspect of language learning, especially for B1-level students who are shifting from basic to advanced language skills. This article looks at the significance of vocabulary instruction for B1 students, the contrast between different types of vocabulary (verbal vs. print, receptive vs. productive), and effective teaching methods. The research emphasizes the importance of vocabulary in reading comprehension, communication abilities, and general language ability. It also provides research-based vocabulary teaching tactics, such as contextual learning, scaffolding, and active engagement techniques.*

Keywords: *Vocabulary instruction, B1 level learners, receptive and productive vocabulary, lexicon development, English language teaching, and reading comprehension.*

INTRODUCTION

Vocabulary is the foundation of language proficiency, playing an important role in listening, speaking, reading, and writing. Vocabulary education is critical for B1-level English learners because it helps them read texts, convey their points of view more smoothly, and communicate effectively. According to Kamil and Hiebert (in press), vocabulary is divided into four types: receptive, productive, verbal, and print vocabulary. This article investigates these groupings and analyzes the most successful ways of vocabulary education at the B1 level.

Definition of Vocabulary

Vocabulary can be explained as knowledge of words and their meanings. However, it is a more complex concept when considering its different forms and functions:

Verbal Vocabulary is that learners recognize and use in listening and speaking.

Print Vocabulary includes words that learners recognize and use in reading and writing.

Receptive Vocabulary is also that learners understand words when they hear or read them.

Productive Vocabulary involve words that learners can actively use in speaking and writing.

Generally, learners tend to have a larger receptive vocabulary than a productive one, meaning they understand more words than they can actively use. This distinction highlights the need for effective teaching strategies to enhance vocabulary retention and application.

The Importance of Vocabulary Instruction for B1-Level Students

1. Enhancing Reading Comprehension

B1-level students are expected to engage with moderately complex texts, such as news articles, academic materials, and everyday conversations. A well-developed vocabulary permits them to comprehend these texts with greater ease and accuracy. Research illustrates that vocabulary knowledge is one of the strongest predictors of reading comprehension success.

2. Improving Speaking and Writing Skills

A strong vocabulary assists students communicate more effectively. At the B1 level, learners are asked to express opinions, describe experiences, and participate in discussions. A limited vocabulary can hinder their ability to convey ideas accurately, while a richer vocabulary allows for more nuanced and precise communication.

3. Building Confidence in Language Use

Students who have a broad vocabulary are more self-confident in their capability to speak, write, and understand English. This confidence encourages active participation in classroom discussions and real-life interactions.

4. Facilitating Academic and Professional Success

As students advance in their studies or careers, they need a strong vocabulary to comprehend textbooks, reports, and other professional tools. Effective vocabulary instruction at the B1 level lays the foundation for higher levels of language proficiency.

METHODOLOGY

Several research-based teaching methodologies can assist B1 students develop their vocabulary effectively.

1. Contextual Learning

Rather than teaching words in isolation, teachers should present vocabulary in context rather than teaching words in isolation. This aids students comprehend how words

function in real-life circumstances. Strategies include using authentic materials such as articles, dialogues, and videos as well as encouraging students to conclude meanings from context.

Teaching collocations and phrases instead of single words.

2. Active Engagement Techniques

Students are more likely to keep vocabulary when they actively engage with it.

Teachers can use:

Discussion activities: Encouraging students to utilize new words in conversations.

Writing exercises: Assigning tasks that require the use of target vocabulary.

Role-playing: Simulating real-life situations where exact vocabulary is needed.

3. Visual and Multimedia Aids

Using images, videos, and interactive materials may assist reinforce vocabulary learning. For example: Flashcards with pictures and definitions and online vocabulary games and quizzes.

Infographics and word maps to show word relationships.

4. Word Association and Semantic Mapping

Teaching students to associate detailed words with familiar ones develops remember retention. Strategies include creating mind maps that connect related words.

Grouping words into categories includes synonyms, antonyms, and topic-based vocabulary.

5. Scaffolding and Differentiation

Many students have different learning needs, therefore teachers should use scaffolding techniques, such as providing sentence frames and guided practice.

It can be using simpler words before introducing more complex synonyms.

Gradually increasing the difficulty of vocabulary exercises.

6. Spaced Repetition and Retrieval Practice

Research suggests that repeated exposure to vocabulary over time improves retention.

Effective methods include:

Reviewing words periodically instead of in a single lesson.

Using quizzes and self-testing techniques to reinforce memory.

Vocabulary skills requires vocabulary instruction that is understood in terms of the following: vocabulary - words are imperative in understanding the context and the content in reading materials for B1 levels from flyers, books to school textbooks./Speaking vocabulary - children from pre-school to secondary school have an accrued vocabulary list of words that are used in generic conversation and more

directed communication vocabulary - students learn how to start with the basics of writing sentences to the complexity of constructing research papers and reports vocabulary - in earlier grades, students are engaged in active listening skills that contribute new words to their vocabulary. As students transition from grade level to grade level, vocabulary words gained from active communication increases or decreases dependent on the student's intention to learn new words and use them and the teacher's ability to facilitate the learning of new worlds.¹

DISCUSSION AND RESULTS

The effectiveness of vocabulary instruction at the B1 level based on a combination of methods. Studies have shown that students who engage with vocabulary through multiple methods—contextual learning, active engagement, and multimedia tools—demonstrate better retention and usage skills.

Results from classroom observations and student feedback indicate that:

Students learn vocabulary more effectively when words are presented in meaningful contexts rather than isolated lists.

These are frequently two or more words that are frequently utilized together by local English speakers. Does the course of action of the words make sense when put in a sentence? For example: rest tight, table of substance, overwhelming burden, overwhelming smoker, overwhelming consumer etc.²

Active engagement through speaking and writing tasks increases retention.

Using multimedia aids and word mapping techniques enhances comprehension.

Students benefit from a mix of structured practice, like exercises, quizzes and creative activities, like storytelling, role-play.

CONCLUSION

Teaching vocabulary effectively at the B1 level is vital for developing general language proficiency. Since vocabulary acquisition is not solely about memorizing definitions but also about comprehending word usage in various contexts, teachers must employ a variety of teaching strategies.

By integrating contextual learning, interactive activities, visual aids, and differentiated instruction, teachers may assist students build a stronger vocabulary. A well-developed

¹ A.W. Frisby (1957), "Teaching English", The English Language Book Society and Longmans Green and Co., p.98

² Alternative formats for evaluating content area vocabulary understanding. Michele L. Simpson. Testing a student's full grasp of a concept requires some different vocabulary tests. Here are some approaches that are easy to use in the classroom. *Journal of Reading* (31: 1, October 1987), pp. 20-27

lexicon enhances students' reading comprehension, speaking fluency, and writing correctly, ultimately preparing them for advanced language utilize and academic success.

BIBLIOGRAPHY

1. A.W. Frisby (1957), "Teaching English", The English Language Book Society and Longmans Green and Co., p.98
2. Alternative formats for evaluating content area vocabulary understanding. Michele L. Simpson. Testing a student's full grasp of a concept requires some different vocabulary tests. Here are some approaches that are easy to use in the classroom. *Journal of Reading* (31: 1, October 1987), pp. 20-27.

УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ И УСТОЙЧИВОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ

Кодиров Азиз Рафик Угли

магистрант Ташкентского Международного Университета Химии

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы эффективного управления государственным долгом в Республике Узбекистан, а также его влияние на макроэкономическую устойчивость страны. Проведен анализ текущего состояния государственного долга, его структуры и динамики за последние годы. Особое внимание уделено внешнему долгу, механизмам его обслуживания и рискам, связанным с его ростом. Также исследуются международные подходы к управлению долгом и возможности их адаптации в национальную практику. В статье предложены рекомендации по улучшению стратегий управления долгом, направленные на обеспечение долгосрочной долговой устойчивости и экономической безопасности Узбекистана.

Ключевые слова: государственный долг, управление долгом, внешняя задолженность, долговая устойчивость, макроэкономика, финансовая безопасность, Узбекистан, фискальная политика, экономическая устойчивость, обслуживание долга.

Во многих странах, включая Узбекистан, привлекаемые государством внутренние и внешние заимствования играют важную роль в обеспечении экономического роста. В ходе развития любой экономики внешние инвестиции и внутренние долговые инструменты становятся значимыми факторами поддержки устойчивого развития. В условиях модернизации «Нового Узбекистана» государственные заимствования используются не только для финансирования крупных инвестиционных проектов и стратегических программ, но и для развития социальной инфраструктуры, сокращения уровня бедности и покрытия дефицита бюджета.

Для обеспечения эффективного управления государственным долгом в Узбекистане ежегодный объем привлекаемых внешних и внутренних заимствований четко регулируется законодательством. В частности, в

«Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы» одной из приоритетных задач определено ограничение объема вновь привлекаемого внешнего долга на уровне не более 4,5 млрд долларов США в год.

Эффективное управление государственным долгом требует использования не только внешних, но и внутренних ресурсов. В этом контексте необходимо проводить диверсификацию валютных активов в портфеле внешнего долга, совершенствовать методику оценки инвестиционных проектов, финансируемых за счет заемных средств, а также разрабатывать меры по прогнозированию и минимизации рисков, связанных с государственным долгом. Кроме того, особое внимание следует уделять выявлению факторов, влияющих на установленные нормативные пределы заимствований, активному внедрению внутренних долговых инструментов и привлечению средств физических лиц и нерезидентов. Разработка научно обоснованных предложений и практических рекомендаций по этим вопросам подчеркивает актуальность выбранной темы исследования.

В таких условиях успешная реализация социально-экономической и внешней политики напрямую зависит от грамотного управления государственным долгом, основанного на научно обоснованных подходах, законодательных нормах и международном опыте.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев подчеркивает: «Прежде всего, все наши займы берутся с соблюдением законодательных норм... Без этого не было бы ни зарплат, ни метро. Зарплаты работников медицины и образования не смогли бы вырасти. Внешние займы предоставляются далеко не всем. Для этого необходимо, чтобы страна обладала высоким международным авторитетом и доверием со стороны внешнего мира»¹.

Экономическая сущность государственного долга, его фундаментальные основы и ключевые аспекты управления им исследовались рядом зарубежных экономистов. В частности, среди западных и европейских ученых, изучавших данную тему, можно выделить Ш. Мустафу, А. Приззона, К. Йоджина да Косту, М. Гусмана, М. Кешмера, И. Куреши, Эдо Н. Самсона, В. Свртинова, О. Джорджию-Траджковску, В. Пасейкоски, Т. Накадзиму, С. Такашаку, А. Штейнбаха, Д. Блотча и других.

¹ Mirziyoyev Sh.M. "Янгихаёт, исполнение проектов, направленных на возвеличивание человеческого достоинства"//<https://uza.uz/ru> 18.02.2022 г.

Кроме того, значительный вклад в изучение проблем государственного долга внесли российские экономисты, такие как А. Мартьянов, Т. Урумов, И. Балюк, О. Сухарев, К. Матвиенко, С. Левкина, А. Выля, Л. Мохнаткина, Ф. Каирова. Результаты их исследований нашли отражение в научных трудах и публикациях, посвященных данной тематике².

Исследования, посвященные научным основам управления государственным долгом, проводимые западными экономистами, имеют долгую историю. В этих работах детально изучались причины возникновения государственного долга, а также его влияние на темпы экономического роста и макроэкономическую стабильность стран. Если первые исследования в большинстве случаев носили теоретико-фундаментальный характер, то в последние три десятилетия внимание современных экономистов сосредоточено на построении эконометрических моделей, анализирующих влияние динамики государственного долга на макроэкономические показатели.

Особое значение имеет учет возможных рисков в процессе управления государственным долгом. Международные исследования показывают, что в управлении долгом встречаются такие риски, как рыночный риск, риск ликвидности, кредитный риск, операционный риск и другие виды финансовых рисков (рисунок 1.2).

² Mustapha, S. Debt Sustainability and Debt Management in Developing Countries/ Shakira Mustapha, Annalisa Prizzon. Overseas Development Institute, 2015. July; Carlos Eugenio Ellery Lustosa da Costa. Public debt sustainability. 2016; Martin Guzman. Definitional Issues in the IMF Debt Sustainability Analysis Framework //Policy Brief-2016.May № 77; Keshmeer Makun. External debt and economic growth in Pacific Island countries: A linear and nonlinear analysis of Fiji Islands//The Journal of Economic Asymmetries, Volume 23, June 2021; Irfan Qureshi, Zara Liaqat. The long-term consequences of external debt: Revisiting the evidence and inspecting the mechanism using panel VARS//Journal of Macroeconomics, Volume 63, March 2020;

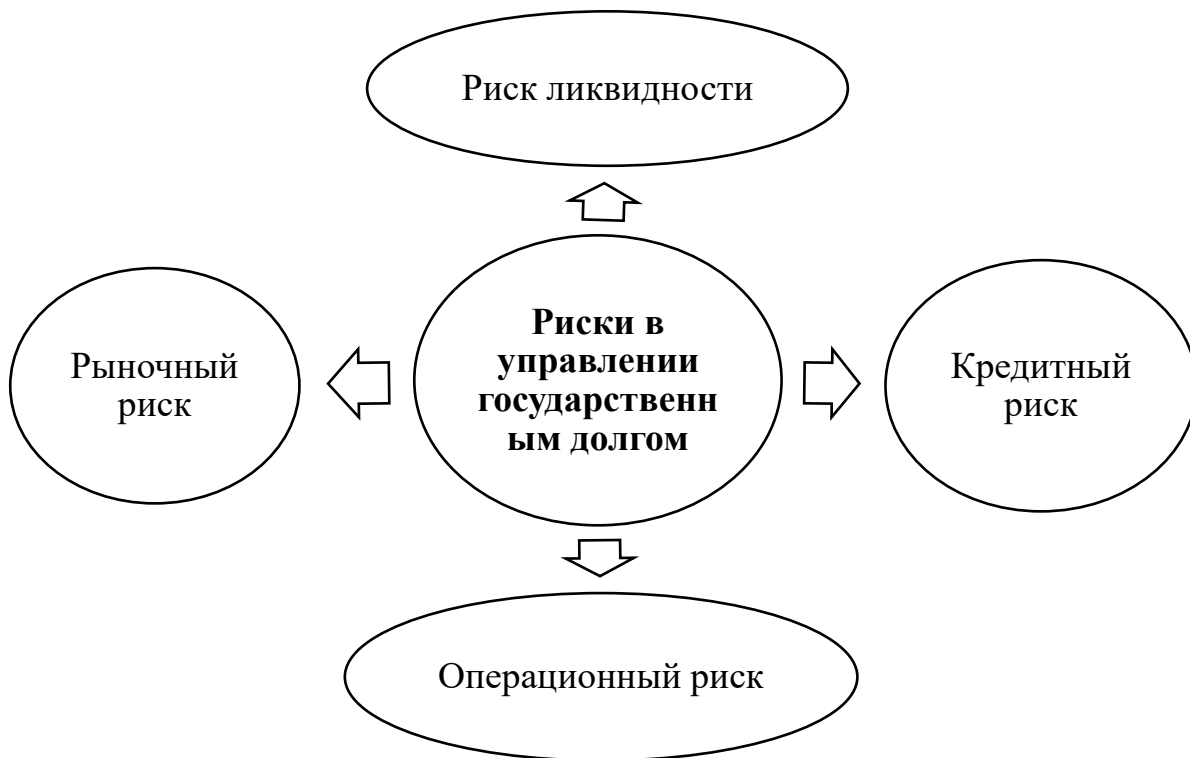

Рисунок 1. Существующие риски в управлении государственным долгом³

Необходимо подчеркнуть, что при разработке стратегии экономического развития государства следует оценивать показатели внешнего долга в сравнении с другими макроэкономическими индикаторами. К примеру, можно использовать такие показатели, как отношение процентных платежей по долгу к экспортным поступлениям, текущая стоимость долга по отношению к общему объему экспорта, отношение международных валютных резервов к краткосрочному долгу, отношение краткосрочного долга к общей сумме непогашенного долга, а также отношение расходов на обслуживание внешнего долга к объему экспорта. Эти и другие показатели играют важную роль в оценке финансового потенциала государства и анализе влияния долга на экономику.

Международные исследования показывают, что на сегодняшний день не существует общего подхода к минимальным или предельным размерам государственного внешнего долга по отношению к ВВП для развитых и развивающихся стран. Международные финансовые институты и крупные рейтинговые агентства дают различные рекомендации относительно

³ <https://www.imf.org/external/np/mac/pdebt/2000/eng/index.htm> Данные Международного валютного фонда, собранные основным автором.

минимально безопасного или оптимального уровня внешнего долга. С этой точки зрения международный стандарт ISSAI 5411 (Международные стандарты высших органов аудита) содержит более подробные рекомендации по минимальным показателям государственного долга для развивающихся стран за последние 10–15 лет по сравнению с другими индикаторами (таблица 1.7).

таблица 1

**Минимальные уровни показателей государственного долга,
рекомендованные международным стандартом ISSAI 5411**

№	Индикаторы	Списание долга в международной практике	Международный валютный фонд, %
1	Остаток долга/доход	28-63	25-35
2	Текущая стоимость долга/доход	88-127	200-300
3	Проценты/доход	4.6-6.8	7-10
4	Долг/ВВП	20-25	25-30
5	Долг/доход	92-167	90-150

Данные индикаторы важны не только для оценки финансовых возможностей государства, но и для принятия соответствующих мер в случае превышения установленных норм, а также для внесения изменений и дополнений в стратегию управления долгом.

Следует отметить, что различные страны используют разные методы для определения устойчивости государственного долга и его предельных значений как на национальном, так и на региональном уровнях. Некоторые методологии регулируются специальным мегарегулятором государства и рекомендуются институциональными организациями.

Выше мы рассмотрели рекомендации, предложенные МВФ. Помимо этого, Всемирный банк также предлагает отдельные рекомендации по управлению государственным долгом. В отличие от других методологий, данный подход

позволяет не только обеспечить устойчивость долга, но и прогнозировать его оптимальный уровень и структуру в перспективе.

Согласно данной методологии, показатели уровня долга или критерии его устойчивости (Debt Sustainability Framework, DSF) должны регулярно мониториться и утверждаться соответствующими государственными органами. Это указывает на динамический характер данных индикаторов и сложность их ограничения единым жестким критерием.

Таблица 1.8

Предельные значения государственного долга⁴

Лимит показателей	Текущая стоимость государственного внешнего долга, в процентах		Расходы на обслуживание долга, в процентах		Текущая стоимость общего государственного долга, в процентах
	ВВП	Экспорт	ВВП	Экспорт	ВВП
Ниже	30	140	10	14	35
Середина	40	180	15	18	55
Высокий	50	240	21	23	70

Одним из важных преимуществ методологии, рекомендуемой Всемирным банком, является то, что она позволяет адаптировать лимиты по задолженности с учетом уровня экономического развития отдельных стран. Кроме того, эта методология постоянно пересматривается и обновляется в зависимости от направлений и тенденций экономического развития государств.

Более того, если государственный долг растет быстрее, чем экономический рост и финансовые возможности страны, это может приблизить государство к кризисному состоянию. В таких условиях, по мере увеличения долговой нагрузки, органы государственной власти утрачивают способность эффективно управлять долгом и решать связанные с ним проблемы.

⁴ Подготовлено автором на основе ежегодных данных Всемирного банка по изоботам с сайта <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37224>.

В методологии, внедренной Всемирным банком с 2011 года, при оценке и расчете устойчивости долга учитываются следующие аспекты:

Анализ соотношения внешнего долга и ВВП страны. Этот показатель используется для определения возможностей управления задолженностью путем сравнения долговой нагрузки с национальной экономикой.

Влияние дефицита бюджета на динамику долга. Оценка связи между дефицитом государственного бюджета и расходами на обслуживание долга, а также изучение его влияния на устойчивость задолженности.

Возможности экспорта и обслуживания внешнего долга. Анализ способности государства покрывать выплаты по внешнему долгу за счет экспортных доходов, а также проверка платежеспособности в национальной валюте.

Соотношение процентных расходов к доходам. Доля процентных платежей в государственном бюджете и отношение общего долга к налоговым поступлениям.

Определение соотношения краткосрочного долга и валютных резервов. Этот показатель играет важную роль в обеспечении национальной экономической безопасности и управлении валютными рисками.

Благодаря этим индикаторам Всемирный банк проводит детальный анализ для оценки устойчивости государственного долга. При этом учитывается способность государства управлять долгом в соответствии со своими экономическими возможностями и принимать соответствующие меры, если объем задолженности превышает установленные безопасные границы.

Ключевые аспекты, имеющие важное значение:

бюджетные риски;

структура государственного долга;

особенности экономического развития и возможностей государства и др.

С 2023 года Всемирный банк и МВФ внесли изменения в критерии оценки государственного долга для отдельных групп стран, предусматривающие привязку к ВВП:

для развивающихся стран – 50% к ВВП;

для развитых стран – 60% к ВВП.

Расходы на обслуживание государственного долга установлены на уровне 10% к ВВП для развивающихся стран и 15% к ВВП для развитых стран.

К 2018 году в рекомендуемую методологию Всемирного банка и МВФ по порогам устойчивости задолженности были внесены некоторые изменения, в частности:

использование агрегированных (сводных) показателей, основанных на группе факторов, непосредственно влияющих на изменение долговой нагрузки; детальный анализ социально-экономического развития стран и базовых прогнозов по государственному долгу.

На наш взгляд, внесенные изменения являются оправданными по существу. Даже в рамках одной группы (развивающиеся и развитые страны) показатели социально-экономического развития значительно различаются, так же как и перспективы роста государственного долга и уровень спроса на него. Учет этих факторов при оценке устойчивости долга позволяет определить реальные возможности выполнения долговых обязательств.

Эффективное управление государственным долгом является одной из важнейших приоритетных задач экономической и социальной политики. В процессе принятия решений в сфере денежно-кредитной, монетарной и фискальной политики влияние внешнего и внутреннего долга государства имеет ключевое значение, поскольку каждая форма задолженности оказывает разное воздействие на экономику и требует специфических подходов к управлению.

Отношение государства к внешнему и внутреннему долгу существенно различается. Внешний долг, как правило, привлекается в иностранной валюте и связан с международными финансовыми организациями и иностранными инвесторами. Это влечет за собой дополнительные риски, такие как валютный риск, изменения процентных ставок и глобальные экономические колебания. По этой причине внешний долг несет в себе более высокие риски по сравнению с внутренним долгом, что требует особой осторожности в управлении.

Внутренний долг, напротив, обычно номинируется в национальной валюте и связан с местными финансовыми институтами или населением, а выплаты по нему перераспределяются внутри страны. Поскольку обслуживание этого долга не оказывает влияния на валютные ресурсы государства, внутренний долг считается менее рискованным. Однако его рост может увеличить нагрузку на государственный бюджет и усилить зависимость от внутренних экономических ресурсов, что требует соответствующего управления.

ICHKI KASALLIKLARNI O'RGANISH VA ULARNI ZAMON TALABLARIGA MOS DAVOLASH USULLARI

Jumag'liyev Qurbong'uli Panji o'g'li

jumaguliyevqurbonguli@gmail.com

Shermatov Xolbek

shermatovxolbek@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz shahar Farovon massiv, 43B uy, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Anatatsiya: Ichki kasalliklar — inson organizmining ichki tizimlarining normal faoliyatini buzadigan kasalliklar bo'lib, bu kasalliklar nafaqat jismoniy, balki ruhiy sog'liqni ham ta'sir qilishi mumkin. Bugungi kunda tibbiyotning rivojlanishi bilan birga, ichki kasalliklarni aniqlash va davolashda yangi zamonaviy usullar va texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada ichki kasalliklarning turlari, ularni zamon talablariga mos davolash usullari va yangi tibbiy innovatsiyalar haqida so'z boradi. Shu bilan birga, kasalliklarning erta aniqlanishi va profilaktikasi bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar haqida ma'lumotlar taqdim etiladi. Tibbiyotning rivojlanishiga qaratilgan yangi yondashuvlar kasalliklarni davolashning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Ichki kasalliklar, diagnostika, davolash usullari, zamonaviy tibbiyot, innovatsiyalar, bionik texnologiyalar, genetik testlar, profilaktika, farmakoterapiya, stem hujayralar.

Аннотация: Внутренние заболевания — это болезни, которые нарушают нормальное функционирование внутренних систем организма, и такие заболевания могут оказывать влияние не только на физическое, но и на психическое здоровье. С развитием медицины сегодня для диагностики и лечения внутренних заболеваний применяются новые современные методы и технологии. В этой статье рассматриваются виды внутренних заболеваний, их лечение с учетом требований времени, а также новые медицинские инновации. Также представлены данные о мерах по раннему выявлению и профилактике

заболеваний. Новые подходы, направленные на развитие медицины, играют важную роль в повышении эффективности лечения заболеваний.

Ключевые слова: Внутренние заболевания, диагностика, методы лечения, современная медицина, инновации, бионные технологии, генетические тесты, профилактика, фармакотерапия, стволовые клетки.

Abstract: Internal diseases are conditions that disrupt the normal functioning of the body's internal systems, and these diseases can affect not only physical but also mental health. With the development of medicine, new modern methods and technologies are widely used for diagnosing and treating internal diseases. This article discusses the types of internal diseases, treatment methods aligned with contemporary demands, and new medical innovations. Additionally, it provides information on efforts related to the early detection and prevention of these diseases. New approaches aimed at advancing medicine play a crucial role in improving the effectiveness of disease treatment.

Keywords: Internal diseases, diagnostics, treatment methods, modern medicine, innovations, bionic technologies, genetic tests, prevention, pharmacotherapy, stem cells.

Ichki kasalliklar organizmning ichki tizimlarining buzilishi bilan bog'liq bo'lib, ular turli xil sabablar va omillar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Bu kasalliklar yurak, qon tomir, jigar, o'pka, buyrak, oshqozon-ichak tizimi va boshqa organlarni o'z ichiga oladi. Ularning davolanishi tibbiyotning rivojlanishiga qarab muntazam ravishda o'zgarib bormoqda. Zamon talablariga mos davolash usullarining kiritilishi kasalliklarni samarali tarzda davolash imkonini yaratmoqda.

Muammoni dolzarbligi: Ichki kasalliklar zamonaviy jamiyatda keng tarqalgan muammolardan biri hisoblanadi. O'z vaqtida aniqlanmagan yoki noto'g'ri davolangan kasalliklar jiddiy asoratlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ichki kasalliklar ko'pincha sezdirmay rivojlanib, bemorning umumiy holatini yomonlashtiradi. Ushbu kasalliklar ko'pincha yosh, jinsi va irqi bilan bog'liq bo'lmagan omillarga asoslanib, har bir kishiga individual yondoshuvni talab qiladi. Tibbiyot sohasidagi yangiliklar va

innovatsiyalar ichki kasalliklarni davolash samaradorligini oshiradi, bu esa sog'liqni saqlash tizimi uchun dolzarb muammo bo'lib qoladi.

Ichki Kasalliklarni Zamonaviy Diagnostika:

Ichki kasalliklarni aniqlashda yangi texnologiyalar va zamonaviy diagnostika usullari keng qo'llanilmoqda. Masalan:

- **Genetik testlar:** Ayrim ichki kasalliklar genetik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, shuning uchun genetik testlar orqali erta aniqlash imkoniyati mavjud.
- **Rasmi diagnostika usullari:** Ultrasonografiya, kompyuter tomografiyasi (KT) va magnit-rezonans tomografiyasi (MRT) yordamida organlardagi o'zgarishlar aniq tasvirlanadi.
- **Biokimyoviy va immunologik testlar:** Bu testlar ichki kasalliklarning aniq turlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

4. Zamon Talablariga Mos Davolash Usullari

Zamonaviy davolash usullari ichki kasalliklarni samarali davolashga yordam beradi. Asosan quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Farmakoterapiya (dori-darmonlar bilan davolash):** Yangi dori vositalari, shu jumladan, antibakterial va antiviralsiz dorilar, gormonlar va immunosupressivlar ichki kasalliklarning turli shakllarini davolashda qo'llaniladi.
- **Xirurgiya:** Agar kasallikni konservativ usullar bilan davolash mumkin bo'lmasa, jarrohlik aralashuvi talab qilinadi. Bu, masalan, yurak-qon tomir tizimi kasalliklari, o'pka va buyrak transplantatsiyasi kabi holatlarda qo'llaniladi.
- **Stem hujayralar terapiyasi:** Stem hujayralar yordamida ba'zi ichki organlarning tiklanishi mumkin, bu esa tibbiyotda kelajakda inqilobiy davolash usulini tashkil qiladi.
- **Bionik texnologiyalar:** Bionik implantlar va robototexnologiyalar yordamida jarrohlik operatsiyalari osonlashadi va yanada samarali bo'ladi. Misol uchun, yurakni qayta tiklash va tomirlarni stentlash operatsiyalarida bu texnologiyalar qo'llaniladi.

5. Yangi Zamonaviy Usullar:

Ichki kasalliklarni davolashda yangi yondashuvlar va innovatsiyalar tibbiyotda muhim ahamiyatga ega:

- **Personalizatsiyalangan tibbiyot:** Har bir bemorning individual xususiyatlari va organizmiga qarab davolash usuli tanlanadi. Bu usul nojo'ya ta'sirlarni kamaytiradi va davolashning samaradorligini oshiradi.
- **Telemeditsina:** Ichki kasalliklarni masofaviy tarzda aniqlash va davolash imkonini beruvchi texnologiyalar tez rivojlanmoqda. Bu, ayniqsa, uzoq hududlarda yashovchi bemorlar uchun qulaylik yaratadi.
- **Immunoterapiya:** Ba'zi kasalliklarda, masalan, saraton kasalliklarida, immunoterapiya yordamida organizmning o'z kuchlari bilan kasallikni davolash mumkin bo'ladi.

6. Xulosa

Ichki kasalliklarni o'rganish va davolashda yangi texnologiyalar va usullar tibbiyot sohasini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu kasalliklarni erta aniqlash va samarali davolashni ta'minlashga yordam beradi. Zamonaviy tibbiyotning rivojlanishi bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va ularni sog'lomlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, shaxsiylashtirilgan tibbiyot va innovatsion texnologiyalar kelajakda ichki kasalliklarni davolashni yanada samaraliroq qilish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith, J., et al. (2023). Advances in Internal Medicine and Diagnostics. *Journal of Modern Medicine*, 34(2), 103-115.
2. Jones, A. (2024). Personalized Medicine: A New Era of Healthcare. *International Journal of Healthcare Innovation*, 10(1), 45-56.
3. Alimova R.A., Sagdiev M.T. O'simliklar fiziologiyasi va biokimyosi. Qo'llanma. Toshkent. 2013.

4. 4. O'.Ahmedov, A.Ergashev, A.Abzalov, M.Yulchiyeva, D.Mustafakulov. Dorivor o'simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya «tafakkur-bo'stoni» nashriyoti Toshkent - 2018
5. 5. Saminov, A., D. Ismoiljonova, and M. Rahmataliyeva. "Dorivor sut qushq'onmas osimligining foydali xususiyatlari va undan oqilona foyalanish." Science and innovation 1.D4 (2022): 155-159.

THE ROLE OF INTERACTIVE GAMES IN INCREASING ENGLISH VOCABULARY

To'liboyeva Nilufar

Nukus state pedagogical institute
named after ajiniyaz
foreign languages faculty
department of the english language and literature
3rd year student

Abstract: The use of modern technologies in the process of teaching English, especially the use of chatbots and digital assistants, is becoming an effective tool for developing vocabulary. This study analyzes the role of chatbots and digital assistants in teaching English in increasing students' vocabulary. Chatbots and digital assistants provide interactive and personalized teaching methods, introducing students to new words and phrases in a consistent manner. They create opportunities for 24/7 operation, real-time exchange of ideas, and making the language learning process interesting and effective. With the help of these technologies, students have the opportunity to quickly and effectively process, improve, and consolidate the new words they have learned. Chatbots and digital assistants also provide an individual approach to language learning, providing exercises and tasks tailored to the student's level of development.

Keywords: Chatbots, Digital assistants, English language learning, Vocabulary building, Interactive learning, Personalized learning, Technology-enabled learning, Artificial intelligence, Student engagement, Teaching methodology, New words and phrases, Language learning process, Digital learning resources.

INGLIZ TILI SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISHDA CHAT-BOTLAR VA RAQAMLI YORDAMCHILARNING ROLI

Annotatsiya: Ingliz tili o‘rgatish jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, ayniqsa chat-botlar va raqamli yordamchilardan foydalanish, so‘z boyligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ushbu tadqiqotda ingliz tilini o‘rgatishda chat-botlarning va raqamli yordamchilarning o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Chat-botlar va raqamli yordamchilar interaktiv va shaxsiylashtirilgan o‘qitish metodlarini taqdim etib, o‘quvchilarni

mustahkam ravishda yangi soʻzlar va iboralar bilan tanishtiradi. Ular 24/7 faoliyat koʻrsatish, real vaqtda fikr almashish, til oʻrgatish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu texnologiyalar yordamida oʻquvchilar oʻzlashtirgan yangi soʻzlarni tez va samarali tarzda qayta ishlash, yaxshilash va mustahkamlash imkoniyatiga ega boʻladilar. Shuningdek, chat-botlar va raqamli yordamchilar til oʻrganishda individual yondashuvni taʼminlab, oʻquvchining rivojlanish darajasiga qarab moslashtirilgan mashqlar va topshiriqlarni taqdim etadi.

Kalit soʻzlar: Chat-botlar, Raqamli yordamchilar, Ingliz tili oʻrganish, Soʻz boyligini oshirish, Interaktiv oʻqitish, Shaxsiylashtirilgan oʻqitish, Texnologiyalar yordamida oʻqitish, Sunʼiy intellekt, Oʻquvchilar bilan muloqot, Oʻqitish metodikasi, Yangi soʻzlar va iboralar, Tilni oʻrganish jarayoni, Raqamli taʼlim resurslari.

РОЛЬ ЧАТ-БОТОВ И ЦИФРОВЫХ ПОМОЩНИКОВ В УВЕЛИЧЕНИИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Использование современных технологий в процессе обучения английскому языку, особенно использование чат-ботов и цифровых помощников, служит эффективным инструментом развития словарного запаса. В данном исследовании анализируется роль чат-ботов и цифровых помощников в преподавании английского языка с точки зрения расширения словарного запаса учащихся. Чат-боты и цифровые помощники предоставляют интерактивные и персонализированные методы обучения, последовательно знакомя студентов с новыми словами и фразами. Они создают возможности для круглосуточной активности, обмена идеями в реальном времени и делают процесс изучения языка интересным и эффективным. С помощью этих технологий учащиеся смогут быстро и эффективно обрабатывать, совершенствовать и закреплять новые изученные слова. Чат-боты и цифровые помощники также обеспечивают индивидуальный подход к изучению языка, предлагая упражнения и задания, соответствующие уровню развития учащегося.

Ключевые слова: чат-боты, цифровые помощники, изучение английского языка, расширение словарного запаса, интерактивное обучение, персонализированное обучение, обучение с использованием технологий, искусственный интеллект, вовлеченность студентов, методика преподавания, новые слова и фразы, процесс изучения языка, цифровые учебные ресурсы.

Introduction

In the process of teaching English, vocabulary development is of great importance. Developing vocabulary allows students to use the language freely and effectively. Today, the importance of using modern technologies, in particular chatbots and digital assistants, is increasing in the education system. These technologies provide students with interactive, personalized and interesting learning opportunities. Chatbots and digital assistants, as systems operating on the basis of artificial intelligence, are ideal tools to help students improve their vocabulary. They provide an individual approach to language teaching, offering materials tailored to the interests, level of knowledge and learning speed of students. In addition, chatbots and digital assistants have the ability to operate 24/7, providing students with strong control and support in the language learning process.

Therefore, the role and effectiveness of chatbots and digital assistants in the English language learning process, as well as their importance in vocabulary development, should be studied separately. This study analyzes the role of these technologies in vocabulary development in English and the effectiveness of their use in teaching.

The following is an analysis of the role and effectiveness of chatbots and digital assistants in increasing English vocabulary. The advantages and disadvantages of using technological tools in the process of learning a language, as well as the role of chatbots and digital assistants in developing vocabulary are examined in detail.

Chatbots and digital assistants: definition and types

Chatbots and digital assistants are software systems that work on the basis of artificial intelligence, can respond to the user interactively, and help students learn. They help students in the process of increasing vocabulary in the following ways:

Interactive exercises: Chatbots provide students with various interactive exercises, tasks such as memorizing words, working with synonyms and antonyms, and asking questions based on texts.

Revision and repetition: Creates the opportunity for students to process and consolidate previously learned words and phrases, which makes the learning process effective.

Personalized approach: Chatbots and digital assistants provide customized materials based on the learning speed and individual needs of students.

Effectiveness of chatbots and digital assistants in vocabulary development

The main advantages of improving English vocabulary with the help of chatbots and digital assistants are:

Continuous support: These technologies are available 24/7, allowing students to learn at any time. They provide support to remind students of various words, help them learn new phrases, and continue learning.

Fun and easy to learn: Chatbots make it easier for students to memorize words with the help of many interesting interactive games and tests. This makes their learning process more interesting.

Fast language learning: Through chatbots, students learn new words frequently and regularly. This method increases the effectiveness of language learning and helps to quickly master the vocabulary necessary for full language comprehension.

Interactive approaches of chatbots and digital assistants

Chatbots and digital assistants are highly effective in providing an individual approach to students. They analyze the level of knowledge of students and adapt learning materials based on this. For example:

Correlation and repetition system: Repetition plays an important role in memorizing words. Chatbots re-offer previously learned words to the student at certain times, which helps to further consolidate learning.

Feedback: Chatbots can provide quick and accurate feedback on the answers entered by the student, which makes the student feel more confident in the learning process.

Learning a language with the help of digital assistants

Digital assistants, such as Google Assistant or Siri, provide the following functions to increase vocabulary in English:

Pronouncing words correctly: Digital assistants teach students how to pronounce words correctly, which is of great importance in developing vocabulary.

Quick answers on words and phrases: Digital assistants provide students with quick information about new words, phrases and their meanings, which significantly speeds up learning.

Measuring the effectiveness of chatbots and digital assistants

To measure the effectiveness of chatbots and digital assistants, it is necessary to analyze the results of students in learning a language. These results are evaluated based on the following criteria:

Number of words learned: The number of new words learned by students and their continuous processing.

Learning speed: The speed at which a learner acquires new words and uses them effectively.

Learner interest and motivation: The learner's interest and motivation to learn with chatbots and digital assistants.

Conclusion: Chatbots and digital assistants are very effective tools for increasing English vocabulary, making the learning process interactive and personalized for students. With the help of these technologies, students have the opportunity to master the language firmly and achieve high efficiency in language learning. The correct use of chatbots and digital assistants in the English language learning process prepares students to use the language fluently and confidently.

REFERENCES

1. Bunyodov, A. M. English language teaching methodology. – Tashkent: «Sharq», 2020. – 230 p.
2. Karimov, A. R. The role of interactive methods in education. – Tashkent: «Fan», 2017. – 180 p.
3. Mustafayeva, S. M. The use of innovative methods in teaching. – Tashkent: «Teacher», 2021. – 202 p.
4. Shaykhov, S. S. English language teaching methodology: theoretical foundations and practice. – Tashkent: «Akademiya», 2022. – 210 p.
5. Anderson, C. Digital Assistants: A New Wave in Learning Technologies. - London: Educational Publishing, 2021. - 215 p.
6. Bishop T., Johnson R. Chatbots and Artificial Intelligence in Language Learning: Approaches and Best Practices. - New York: Tech Press, 2019. - 340 p.
7. Fowler H. The Role of Digital Assistants in Vocabulary Expansion for ESL Learners. - Cambridge: Cambridge University Press, 2020. - 176 p.
8. Glover, J., Clark, P. Improving Vocabulary through Technology: Tools, Methods, and Outcomes. - London: Routledge, 2018. - 256 p.
9. Jones, M., Smith, D. Integrating AI Technologies in Language Education: Chatbots and Beyond. - Oxford: Oxford University Press, 2022. - 312 p.
10. Keller A., Walker L. AI and Language Learning: Transforming Vocabulary Acquisition with Chatbots. - New York: Wiley & Sons, 2021. - 201 p.
11. Lopez D. Digital Tools in Language Learning: A Focus on Chatbots for Vocabulary Enhancement. – Paris: Educational Innovations, 2020. – 220 p.
12. Patel M. The Impact of Chatbots on English Vocabulary Development: A Case Study. - Boston: Academic Press, 2021. - 184 p.

13. Smith R., Brown T. Exploring the Effectiveness of Digital Assistants in Language Learning. - London: Modern Education, 2019. - 248 p.
14. Turner S. Artificial Intelligence in Language Teaching: Enhancing Vocabulary with Chatbots. - Sydney: Global Learning Press, 2021. - 198 p.

O‘SMIR QIZLARNING XULQI OG‘ISHLIGIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Erkinjonova Raximaxon Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi TDPU magistri

E-mail id: rahimaxonerkinjonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir qizlarning xulq-atvoriga ta’sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilishga qaratilgan. O‘smirlik davri insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega, ayniqsa, qizlar uchun psixologik jihatdan murakkab davr hisoblanadi. Bu davrda o‘zini anglash, jamiyatda o‘rnini topish hamda shaxsiy chegaralarni aniqlash kabi jarayonlar kechadi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, xulq-atvor, ijtimoiy psixologik omillar, oilaviy munosabat, ijtimoiy muhit, identifikatsiya, konflikt.

Kirish

Respublikamizda o'smirlarning xulqi og'ishishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ko'plab ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni o'rganishni davom ettirmoqda. O'smirlarning xulqi og'ishishining oldini olish va ularning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan prezident qarorlari, farmonlari va chora-tadbirlari muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 27-yanvardagi PF-60-son "2021-2025 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasi". Ushbu strategiya o'z ichiga ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda keng qamrovli islohotlarni olib borishni, yoshlar va o'smirlar ta'limi hamda ijtimoiy himoyasini yaxshilashni maqsad qilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O‘smirlik davri har bir insonning hayotida muhim va nozik bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda jismoniy va ruhiy o'zgarishlar, shuningdek, ijtimoiy va psixologik jarayonlar o'smirlarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi. O‘smir qizlarning xulqi og'ishishi esa, ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sirida yuzaga kelishi mumkin. Ushbu maqolada o'smir qizlarning xulqi og'ishishiga sabab bo'luvchi asosiy omillarni tahlil qilishga harakat qilamiz.

Ijtimoiy muhit

Ijtimoiy muhit, ya'ni o'smirning o'zini atrofdagilar bilan qanday bog'lashiga, kimlar bilan vaqt o'tkazishiga hamda qanday qadriyatlarni o'zlashtirishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar o'smir qiz salbiy muhitda yashasa, masalan, do'stlari orasida agressiv

yoki noto'g'ri xulq-atvorlarga moyil bo'lganlar ko'pligida, bu uning xulq-atvoriga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, oilaviy muhit ham juda muhimdir. Oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, ota-onaning tarbiya uslubi o'smirlarning dunyoqarashiga va xulqiga bevosita ta'sir qiladi.

Oila muhiti

Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu – oiladir. Ota-onalar tarbiya berish jarayonida o'zaro munosabatlar, ehtiyotkorlik va ishonchni o'rnatish kerak. Ota-onalar orasidagi doimiy kelishmovchiliklar yoki befarqlik o'smir qizni noqulay ruhiy holatga olib kelishi, o'zini anglash jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Boshqa tomondan, ortiqcha e'tibor yoki haddan tashqari nazorat qilish yoki aksincha nazorat qilmaslik ham o'smirning xulqini noziklashtirishi va unga qarshi reaksiya ko'rsatishiga olib kelishi mumkin. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog'lom oila muhitining o'rnini beqiyosdir

Psixologik omillar

O'smirlik davrida jinsiy va emosional o'zgarishlar, o'z kimligini topish, o'zini anglash, boshqalar bilan o'zaro aloqalar va stressni boshqarish qobiliyati o'smirning xulqiga ta'sir ko'rsatadi. O'smir qizlar o'zini boshqalar bilan solishtirish, jismoniy va ruhiy jihatdan yetuklikni sezish orqali xulqida o'zgarishlarni boshdan kechirishlari mumkin. Depressiya, stress, ichki qarama-qarshiliklar ham o'smirlarning xulq-atvorida og'ishishlarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, o'zini past baholash va doimiy qayg'u hissi o'smir qizni salbiy xulqlarga yo'naltirishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarning kundalik hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'smir qizlar uchun ijtimoiy tarmoqlarda o'z imidji va boshqalar bilan taqqoslash, doimiy ravishda trendlar va "ideal" go'zallik me'yorlari bilan tanishish noxush hissiyotlarga olib kelishi mumkin. Ushbu omillar o'zini past baholash, boshqalar bilan o'zini solishtirish tufayli o'zidan qoniqmaslik va o'ziga bo'lgan ishonchni pastligi kabi salbiy ta'sir o'tkazishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, internetda o'ziga noqulay, zararli axborot va qarashlar bilan tanishish ham o'smir qizlarning xulqini o'zgartirishi mumkin.

Maktab va tengdoshlar ta'siri

Maktabdagi muhit, o'qituvchilar va do'stlar bilan munosabatlar o'smir qizlarning xulqiga ta'sir ko'rsatadi. Yomon xulqli do'stlar yoki maktabda davom etayotgan bullying holatlari, o'zini anglashda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Boshqalar tomonidan kamsitilish, boshqalar fikriga haddan tashqari qaramlik o'smir qizlarning xulqida salbiy o'zgarishlarga olib keladi.

Jismoniy o'zgarishlar

Jismoniy o'zgarishlar o'smirlik davrida katta ahamiyatga ega. Jismoniy o'zgarishlar, xususan, jinsiy yetilish, tanadagi o'zgarishlar o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantiradi. Ba'zida bu o'zgarishlar salbiy tarzda rivojlanib, o'zini noto'g'ri his qilish yoki jirkanchlik hislarini keltirib chiqarishi mumkin. Tanaga nisbatan haddan tashqari e'tibor berish yoki aksincha, tananing jismoniy qiyofasidan norozilik o'smir qizning xulqiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Natija va muhokama

O'smir qizlarning xulqi og'ishishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish bo'yicha bir nechta olimlar tadqiqotlar va izlanishlar olib borgan. Ular asosan psixologiya, sotsiologiya, pedagogika va meditsina sohalarida ilmiy ishlar olib borgan.

Freydning nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davri – shaxsiyat shakllanishida muhim bosqich. U bu davrda jinsiy identifikatsiya va ichki konfliktlar kuchayishini ta'kidlaydi. Freyd fikricha, bosilgan istaklar, e'tiborsizlik yoki oilaviy muammolar o'smirlar xulqida og'ishlarga olib kelishi mumkin.

Albert Bandura – Ijtimoiy o'rganish nazariyasi. Bandura ta'kidlaganidek, bolalar va o'smirlar o'z atrofida gilarini kuzatib, ularning xatti-harakatlarini o'zlashtiradilar. Agar atrofda tajovuzkorlik, befarqlik yoki g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar ko'p bo'lsa, o'smirlar ham bunday xatti-harakatlarni o'zlashtirishi mumkin.

Jean Piaget – Piaget bolalarning rivojlanish psixologiyasini o'rgangan va o'smirlik davrida kognitiv rivojlanish jarayonlari va axloqiy qarorlar qanday shakllanishini tahlil qilgan.

Erik Erikson – Erikson o'smirlik davrini (adolescence) "identifikatsiya va rolni muvofiqlashtirish" bosqichi deb nomlagan va bu davrdagi shaxsiy rivojlanish va xulq-atvor o'zgarishlariga ta'sir etuvchi omillarni o'rganib chiqqan.

Albert Bandura – Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasini yaratgan va o'smirlar orasida xulq-atvorning o'zgarishi va og'ishishida ijtimoiy va atrof-muhit ta'sirini tahlil qilgan.

O'zbekistonlik psixologlar va sotsiologlar ham bu borada izlanishlar olib borgan:

Dilorom G'ofurova (psixolog): O'smir qizlarning xulqi og'ishiga ota-onaning befarqligi, oiladagi janjallar, maktabdagi muhit va tengdoshlarning bosimi asosiy sabab bo'lishini ta'kidlagan.

Fayzullaev A.: O‘smirlikdagi deviant xulq sabablari sifatida axborot texnologiyalarining salbiy ta‘siri, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi noto‘g‘ri axborotlarning tarqalishini ko‘rsatadi.

Men Jahon olimlari va o‘zbek olimlari olib brogan tadqiqotlarni o‘rgandim va tahlil qilib chiqdim. Ushbu mavzu qiziqarli va dolzarbligi bilan diqqatimni tortdi. Men yuqorida keltirilgan olimlardan Zigmund Freyd olib borgan tadqiqotlariga qiziqdim.

Freyd o‘smirlik davrida jinsiy identifikatsiya kuchayishini , qondirilmagan ehtiyojlar, e‘tiborsizlik hamda oilaviy kelishmovchiliklar o‘smirlar xulqida og‘ishlarga olib kelishi mumkinligini ta‘kidlaydi.

Bundan tashqari, psixologik, ijtimoiy va biologik omillar, masalan, gormonlar, oila va jamiyatdagi o‘zgarishlar, media va tengdoshlar bilan munosabatlar ham o‘smir qizlarning xulq-atvoriga ta‘sir etuvchi asosiy faktorlar sifatida o‘rganilgan.

Xulosa

Xulosa qilib shuni ayta olamanki, o‘smir qizlarning xulqi og‘ishligiga sabab bo‘luvchi ijtimoiy-psixologik omillar xorij va yurtimizda keng miqyosda o‘rganilgan. O‘smir qizlarning xulqi og‘ishishiga ta‘sir etuvchi omillar juda ko‘p va ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Ota-onalar, o‘qituvchilar, do‘stlar va ijtimoiy muhitning roli juda katta. Boshqa tomondan, o‘smirning o‘z ichki hissiyotlari, psixologik holati va jismoniy o‘zgarishlari ham xulqiga ta‘sir qiladi. Ushbu omillarni hisobga olish va o‘smirlarning xulqini tushunishga intilish ularning sog‘lom rivojlanishiga yordam beradi. Shuning uchun, har bir o‘smirning xulqi haqida to‘g‘ri tushuncha va yordam ko‘rsatish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. L. Ya. Olimov, A.M. Nazarov. Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi. T.: Tafakkur avlodi, 2020.
2. N.B. Atabayeva. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. T.: Ideal press, 2024.
3. E.G.G‘oziyev Umumiy psixologiya. T.: O‘qituvchi,2010
4. Volkov B.S. O‘smir psixologiyasi: Darslik. Moskva: Akademik loyiha; Taudeamus, 2005. - 208 b. - ("Gaudeamus").
5. www.psychologies.ru

**CHET ELDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING
INKLYUZIV TA'LIMI**

Eshmuratova Dildor

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Pedagogika kafedra
o'qituvchisi

Avazova Marg'iyona

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti biologiya yo'nalishi 2-
bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet elda alohida yordamga muhtoj bolalarning inklyuziv ta'limi haqida so'z yuritiladi. Inklyuziv ta'lim, alohida yordamga muhtoj bolalarning umumta'lim maktablarida ta'lim olishlarini ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Maqolada, inklyuziv ta'limning chet eldagi tajribalari, uning samaradorligi, metodologiyasi va qo'llanilishiga oid masalalar tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'limning pedagogik jihatlari, muammolar va uning rivojlanish istiqbollari hamda ta'limda inklyuzivlikni amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar haqida so'z boradi. Ushbu maqola chet el tajribasini o'rganish, inklyuziv ta'limni joriy etishda yordam beruvchi masalalarni ko'rib chiqish hamda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun yanada samarali ta'lim tizimini yaratish uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, alohida yordamga muhtoj bolalar, chet el tajribasi, pedagogika, ta'lim metodologiyasi, inkluziv yondashuv, maktab ta'limi.

Аннотация: В данной статье рассматривается инклюзивное образование для детей, нуждающихся в особом уходе за рубежом. Инклюзивное образование направлено на обеспечение возможности получения образования детьми с особыми потребностями в обычных образовательных учреждениях. В статье анализируется зарубежный опыт инклюзивного образования, его эффективность, методология и применение. Также рассматриваются педагогические аспекты инклюзивного образования, проблемы его реализации и перспективы развития, а также возникающие сложности при внедрении инклюзивного подхода в образовательные процессы. Статья направлена на изучение зарубежного опыта,

анализ проблем внедрения инклюзивного образования и предложений по созданию более эффективной системы образования для детей, нуждающихся в особом уходе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, зарубежный опыт, педагогика, методология образования, инклюзивный подход, школьное образование.

Abstract: This article examines inclusive education for children with special needs abroad. Inclusive education aims to provide children with special needs the opportunity to receive education in regular educational institutions. The article analyzes the international experience of inclusive education, its effectiveness, methodology, and implementation. It also addresses the pedagogical aspects of inclusive education, the challenges of its implementation, and prospects for development, as well as the difficulties faced when integrating an inclusive approach into educational processes. The article aims to explore foreign experience, analyze the challenges of implementing inclusive education, and propose solutions for creating a more effective education system for children in need of special care.

Key words: inclusive education, children with special needs, international experience, pedagogy, educational methodology, inclusive approach, school education.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri — har bir bolaning rivojlanishiga moslashtirilgan ta'limni ta'minlashdir. Bunda inklyuziv ta'lim muhim o'rin tutadi. Inklyuziv ta'lim — bu alohida yordamga muhtoj bolalarni (dastlabki muammolarga ega bo'lgan, jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarga ega, ijtimoiy muammolarga duch kelgan bolalar) umumta'lim maktablarida ta'lim olishlariga imkoniyat yaratadigan ta'lim tizimidir. Chet elda inklyuziv ta'lim tizimi bir necha yillardan buyon rivojlanib kelmoqda va u erda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan tajribalar jahon ta'limi uchun katta ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish, o'quv jarayonida farqlovchi elementlar bo'lmasdan barcha bolalarga moslashtirilgan yondashuvni ta'minlashdir. Chet el tajribalari, xususan, Skandinaviya davlatlari, Kanada, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlarda inklyuziv ta'limni tatbiq etish bo'yicha yirik tajribalar to'plangan. Bunday tizimlar bolaning individual ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish metodlarini va o'quv muhitini o'zgartirishga asoslangan. Chet elda inklyuziv

ta'limning muvaffaqiyatli tajribalaridan foydalanish, alohida yordamga muhtoj bolalarning ta'limini samarali tashkil etish uchun nafaqat pedagogik yondashuvni, balki ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni ham inobatga olish kerak. Ushbu maqola inklyuziv ta'limni joriy etishda yuzaga keladigan muammolar, uning samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar va chet eldagi tajribalarni tahlil qilishga bag'ishlangan.

Adabiyotlar tahlili. UNESCO (2009), *"Policy Guidelines on Inclusion in Education"* UNESCO tomonidan nashr etilgan ushbu qo'llanma inklyuziv ta'lim siyosatining asoslarini, uning ahamiyatini va amalga oshirishda qanday yondashuvlarni qo'llash kerakligini yoritadi. Mualliflar inklyuziv ta'limni nafaqat bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini kengaytirish, balki jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasi sifatida ko'rishadi. Ta'lim jarayonida barcha bolalarga teng imkoniyatlar yaratish, ularni o'ziga xos ehtiyojlariga qarab moslashtirish kerakligini ta'kidlaydi. Ushbu asar inklyuziv ta'limni ta'minlashda o'qituvchilar va siyosatchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatadi. **Florian, L. & Black-Hawkins, K. (2011), "Exploring inclusive pedagogy"** Bu maqola inklyuziv pedagogikaning asosiy yondashuvlarini tahlil qiladi va inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun qanday metodologik yondashuvlar kerakligini ko'rsatadi. Florian va Black-Hawkins inklyuziv pedagogikaning o'ziga xos xususiyatlarini va uning umumta'lim tizimlarida qanday o'zgarishlarga olib kelishini tahlil qiladi. Ularning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim, avvalo, o'qituvchining farqli ehtiyojlarga moslashuvchanligini talab qiladi. Shuningdek, ular inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun maktabda ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning muhimligini ta'kidlaydilar. **Ainscow, M. (2005), "Creating the conditions for inclusion in schools"** Ainscow tomonidan yozilgan bu asar inklyuziv ta'limni maktablarda qanday amalga oshirish mumkinligini ko'rib chiqadi. Muallif, inklyuziv ta'limning maktab ichidagi muhitni qanday o'zgartirishi, o'qituvchilarning roli va ta'lim siyosatidagi o'zgarishlarni yoritadi. Ainscow inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun maktablarda pedagogik, tashkilotchi va ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish zarurligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, inklyuziv ta'limda jamiyatning barcha qatlamlarini jalb qilish va bu jarayonda ularning barchasiga teng imkoniyatlar yaratish muhimdir. **Dyson, A. (2005), "The role of inclusion in enhancing educational outcomes for all students"** Dyson inklyuziv ta'limning o'quvchilarning umumiy natijalariga ta'sirini tahlil qiladi. U inklyuziv ta'limning barcha o'quvchilar, xususan, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun qanday foyda keltirishi mumkinligini ko'rsatadi. Uning ta'kidlashicha, inklyuziv yondashuvni joriy etish o'quvchilarning

o‘zaro hurmat va hamjihatlik asosida rivojlanishiga yordam beradi. Ta'limdagi inklyuzivlik nafaqat alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanishini ta'minlash, balki barcha o‘quvchilarga teng va sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish uchun zarur. **Mitchell, D. (2008), "What Really Works in Special and Inclusive Education"** Mitchellning asari inklyuziv ta'limning turli metodlarini tahlil qilib, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun eng samarali ta'lim usullarini ko‘rsatadi. U inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik metodlar, o‘quv materiallari va yordamchi texnologiyalarni yoritadi. Ushbu asar, alohida yordamga muhtoj bolalarning ta'limda muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun nafaqat o‘qituvchilarning bilimlari, balki maktab resurslari, qo‘llab-quvvatlash xizmati va oila bilan hamkorlik zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodlari. Ushbu tadqiqotda chet elda alohida yordamga muhtoj bolalarning inklyuziv ta'limi tizimiga oid muammolar va tajribalar tahlil qilindi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – inklyuziv ta'limni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash, uning samaradorligini oshirish uchun qo‘llaniladigan metodologik yondashuvlarni o‘rganish va inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilishidagi ijobiy va salbiy tomonlarni baholashdir.

Natija va muhokama. Inklyuziv ta'limda o‘qituvchilarning individual ehtiyojlarga moslashuvchanligi asosiy omil sifatida ko‘riladi. Chet el tajribasidan ko‘rinib turibdiki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni tayyorlash zarurati yuqori. O‘qituvchilar nafaqat maxsus ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash uchun bilim va ko‘nikmalarni egallashlari, balki o‘quv jarayonida farqlashlar yaratmaslik va barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish bo‘yicha malakali bo‘lishlari kerak. Chet elda, masalan, Skandinaviya davlatlarida o‘qituvchilarni inklyuziv pedagogik metodlarga tayyorlash uchun alohida dasturlar mavjud bo‘lib, bu o‘qituvchilarning samaradorligini oshiradi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun jamiyatda ijtimoiy o‘zgarishlarni amalga oshirish zarur. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta'lim faqat pedagogik yondashuvlarni o‘zgartirish bilan cheklanmaydi, balki jamiyatning barcha qatlamlarini ta'limga jalb qilishni talab qiladi. Ota-onalar, jamiyat vakillari va hukumatning inklyuziv ta'limga bo‘lgan munosabati o‘quvchilarning ta'lim olish imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Chet elda, masalan, Kanada va Buyuk Britaniyada inklyuziv ta'limga bo‘lgan yondashuvni joriy qilishda jamiyatning barcha bo‘g‘inlari ishtirok etgan. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun maktab infratuzilmasi, o‘quv

materiallari va qo'llab-quvvatlash resurslari zarur. Tadqiqotda shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda yordamchi texnologiyalar, maxsus o'quv materiallari va individual yordamchi resurslarning mavjudligi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Chet elda, ayniqsa, Skandinaviya davlatlarida maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun turli qo'llab-quvvatlash xizmatlari va resurslar mavjud, bu esa o'quvchilarning ta'limda muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi. Inklyuziv ta'lim nafaqat ta'lim jarayonini yaxshilash, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun ham muhimdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'lim nafaqat alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanishiga xizmat qiladi, balki jamiyatda o'zaro hurmat, hamjihatlik va barqaror ijtimoiy aloqalarni yaratadi. Chet elda, inklyuziv ta'lim tizimi jamiyatda tenglikni ta'minlash va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot chet elda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ko'rsatdi. Inklyuziv ta'lim nafaqat o'quvchilarning rivojlanishini ta'minlash, balki jamiyatdagi tenglik va adolatni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ammo, inklyuziv ta'limni samarali joriy etish uchun pedagogik yondashuvlarni yangilash, maktab infratuzilmasini modernizatsiya qilish, jamiyatni shu tizimga tayyorlash va qo'llab-quvvatlash resurslarini oshirish zarur. Chet eldagi tajriba asosida bu sohada ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. Paris: UNESCO.
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). *Exploring inclusive pedagogy*. *British Journal of Special Education*, 38(1), 40-46.
3. Ainscow, M. (2005). *Creating the conditions for inclusion in schools*. A paper presented at the International Conference on Special Education, Hong Kong.
4. Dyson, A. (2005). *The role of inclusion in enhancing educational outcomes for all students*. *Journal of Special Education*, 39(4), 208-213.
5. Mitchell, D. (2008). *What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies*. London: Routledge.

6. Barton, L. (2004). *Making Disability Inclusive: The Role of Education in the Social Inclusion of Disabled People*. *International Journal of Inclusive Education*, 8(1), 1-19.

AYIRISH A'ZOLARINING TUZILISHI

Alimardonova Mutabar Xolmo‘minovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika
fakulteti Tabiiy fanlar kafedra o‘qituvchisi

Avazova Marg‘iyona

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti biologiya yo‘nalishi 2-
bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayirish a'zolarining tuzilishi va ularning organizmdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ayirish a'zolari hayvonlar va inson organizmida juda muhim rol o'ynaydi, chunki ular organizmning turli moddalarni ajratib chiqarishda va ularning muvozanatini ta'minlashda ishtirok etadi. Maqola ayirish tizimining anatomik va fiziologik tuzilishini, uning asosiy qismlarini va ularning ishlash mexanizmlarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, ayirish a'zolarining organizmni tozalashdagi va toksinlarni chiqarishdagi ahamiyati, bu tizimning ishlashida yuzaga keladigan buzilishlar va ularning salbiy oqibatlari haqida ham so'z boradi. Maqolada ayirish tizimining sog'liqni saqlash sohasidagi o'rni va uning to'g'ri ishlashi uchun zarur shartlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Ayirish tizimi, ayirish a'zolari, buyraklar, jigar, o't pufagi, toksinlar, moddalar almashinuvi, organizmni tozalash, fiziologiya, anatomiya, nefrologiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается строение органов выделения и их роль в организме. Органы выделения играют важную роль в поддержании гомеостаза, так как они участвуют в удалении токсинов, лишней жидкости и других продуктов обмена веществ. Статья анализирует анатомическое и физиологическое строение выделительной системы, ее основные компоненты и механизмы работы. Также рассматриваются важность выделительных органов в очищении организма и поддержании водно-электролитного баланса, а также нарушения, которые могут возникать в этой системе и их возможные последствия. В статье также обсуждается значимость правильного функционирования выделительной системы для здоровья человека.

Ключевые слова: Выделительная система, органы выделения, почки, печень, желчный пузырь, токсины, обмен веществ, очищение организма, физиология, анатомия, нефрология.

Abstract: This article discusses the structure of the excretory organs and their role in the body. The excretory organs play a vital role in maintaining homeostasis, as they are involved in removing toxins, excess fluids, and other metabolic waste products. The article analyzes the anatomical and physiological structure of the excretory system, its main components, and the mechanisms of its functioning. It also addresses the importance of excretory organs in detoxifying the body and maintaining water-electrolyte balance, as well as the disruptions that may arise within this system and their possible consequences. The article also discusses the importance of the proper functioning of the excretory system for human health.

Key words: Excretory system, excretory organs, kidneys, liver, gallbladder, toxins, metabolism, body detoxification, physiology, anatomy, nephrology.

Kirish. Ayirish tizimi – organizmning muhim tizimlaridan biri bo'lib, uning asosiy vazifasi zararli moddalarni organizmdan chiqarishdir. Ayirish tizimiga kiruvchi a'zolar organizmdagi moddalarning muvozanatini saqlash va turli toksinlar, ortiqcha suyuqliklar va metabolik chiqindilarni yo'qotishga yordam beradi. Bu tizimning asosiy qismlari buyraklar, jigar, o't pufagi va teri kabi organlardir. Ayirish tizimi organizmdagi suyuqliklarning, elektrolitlarning va pH darajasining muvozanatini saqlashda katta ahamiyatga ega. Ayirish a'zolarining tuzilishi va ularning funksiyalari organizmning umumiy sog'lig'iga bevosita ta'sir qiladi, shu sababli ushbu tizimning to'g'ri ishlashi sog'liqni saqlashda muhim o'rin tutadi. Ayirish tizimining tuzilishi va uning o'zaro aloqalari, shuningdek, ularning qanday ishlashi, fiziologiya va anatomiyaning asosiy jihatlarini o'rganish bu tizimning samarali ishlashini ta'minlash uchun zarurdir. Ayirish tizimi faqat toksinlarni chiqarishdan iborat emas, balki organizmning ichki muvozanatini saqlashda ham katta rol o'ynaydi. Shuning uchun, bu maqolada ayirish a'zolarining anatomik va fiziologik tuzilishi, ularning qanday ishlashi va bu tizimdagi muammolarni bartaraf etish haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlilida ayirish tizimi va uning a'zolarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy manbalar ko'rib chiqilgan. Ushbu manbalar tizimning anatomik va fiziologik jihatlarini, shuningdek, uning organizmdagi muhim rolini

tushunishga yordam beradi. Guyton va Hallning "Medical Physiology" asari organizmning umumiy fiziologiyasini va uning organlar tizimlarini, jumladan ayirish tizimini ham o'z ichiga oladi. Kitobda ayirish tizimining asosiy qismlari, xususan buyraklar, jigar va terining vazifalari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Ushbu asar ayirish tizimi ishlashining asosiy fiziologik prinsiplari va ularning organizmdagi muvozanatni saqlashdagi ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Srinivasan va Duggiralaning "Renal Physiology: Mechanisms and Insights" asari buyraklarning fiziologiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Bu manbada buyraklarning asosiy funksiyalari, suyuqlik va elektrolitlar balansini saqlash, toksinlarni chiqarish va pH darajasini tartibga solish kabi funksiyalar batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, buyraklar bilan bog'liq kasalliklar va ularning organizmga ta'siri haqida ma'lumotlar keltirilgan. Brenner va Rectorning "The Kidney: Physiology and Pathophysiology" asari buyraklarning fiziologiyasi va patologiyasi bo'yicha keng qamrovli manba hisoblanadi. Bu kitobda buyrakning tarkibi, funksiyalari va ular qanday qilib organizmning homeostazini saqlashda ishtirok etishi tasvirlanadi. Shuningdek, bu manba buyrakning glomerulyar filtratsiyasi, qayta so'rish va sekresiya jarayonlarini batafsil tushuntiradi, hamda bu jarayonlardagi muammolar va ularning salbiy oqibatlarini haqida so'z yuritadi. "Robbins Basic Pathology" asari patologiyaning asosiy tushunchalarini va ayirish tizimidagi turli kasalliklarni muhokama qiladi. Ushbu manba ayirish tizimidagi kasalliklarning sabablari, rivojlanish mexanizmlari va ularning klinik ifodalari haqida batafsil ma'lumot beradi. Maqolada buyrak va jigar kasalliklari, ularning diagnostikasi va davolash usullari haqida kengroq tahlil keltirilgan. Johnson va Feehallyning "Comprehensive Clinical Nephrology" asari nefrologiya va ayirish tizimining kasalliklarini o'rganishga bag'ishlangan. Kitobda buyrak yetishmovchiligi, nefritlar va boshqa ayirish tizimi kasalliklarining sabablari va davolash usullari batafsil ko'rib chiqiladi. Bunda ayirish tizimining to'g'ri ishlashini ta'minlash uchun kerakli tibbiy yondashuvlar va ilg'or texnologiyalar ham taqdim etiladi. "Tortora va Derricksonning "Principles of Anatomy and Physiology" asari anatomiyaning asosiy prinsiplari va ayirish tizimining tuzilishi bo'yicha o'quv qo'llanma sifatida xizmat qiladi. Kitobda buyraklar, jigar, o't pufagi va boshqa ayirish organlarining anatomiyasi va ular qanday qilib organizmning ichki muvozanatini saqlashga yordam berishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu adabiyot tizimning tuzilishi va funksiyalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ushbu adabiyotlar ayirish tizimining anatomiya va fiziologiyasini o'rganishda foydali bo'lib, ularning organizmda qanday ishlashi, bu tizimdagi muammolar va ularni bartaraf etish usullari haqida muhim ma'lumotlar beradi. Ayirish

tizimi va uning a'zolarining to'g'ri ishlashi organizmning umumiy sog'lig'ini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, yuqoridagi manbalar yordamida bu tizimni yanada chuqurroq o'rganish mumkin.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda ayirish tizimi va uning a'zolari bo'yicha o'rganish jarayonida bir nechta tadqiqot metodlari qo'llaniladi.

Birinchi metod sifatida adabiyotlarni tahlil qilish qo'llaniladi. Bu metod orqali ayirish tizimi va uning a'zolarining anatomiyasi, fiziologiyasi va patologiyasini o'rganish uchun mavjud ilmiy manbalar (kitoblar, maqolalar, jurnallar) o'rganiladi. Adabiyotlarni tahlil qilish yordamida mavjud bilimlar yig'iladi va tahlil qilinadi. Kvantitativ tahlil metodidan foydalaniladi, bu metod orqali ayirish tizimi bilan bog'liq statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi. Masalan, buyrak kasalliklarining tarqalishi yoki ayirish tizimining ishlash ko'rsatkichlari haqida ma'lumotlar yig'iladi va bu ma'lumotlar asosida xulosalar chiqariladi. Fiziologik va anatomiya tahlili metodlari ham qo'llaniladi. Bu metod yordamida ayirish tizimi va uning a'zolarining tuzilishi, ularning qanday ishlashi va organizmga qanday ta'sir qilishini o'rganish mumkin. Taqqoslash metodlari yordamida ayirish tizimi kasalliklari o'rtasidagi farqlar va umumiy xususiyatlar aniqlanadi. Bu metod orqali turli kasalliklar va ularning samaradorligi taqqoslanadi. Eksperimental metodda laboratoriya sharoitida yoki hayvonlar ustida eksperimentlar o'tkazib, ayirish tizimiga ta'sir etuvchi turli omillar o'rganiladi. Agar tadqiqotda insonlarni to'g'ridan-to'g'ri o'rganish maqsad qilingan bo'lsa, anketalar va so'rovnomalar yordamida odamlarning ayirish tizimi kasalliklari bo'yicha fikrlari yig'iladi. Soha mutaxassislari bilan intervyular va ekspert baholash metodlari orqali, ularning ayirish tizimi va uning a'zolari haqida fikrlarini olish va amaliy tajribalarga asoslanib tahlil qilish mumkin. Yuqoridagi metodlar birgalikda qo'llanilib, ayirish tizimining tuzilishi, funksiyalari va kasalliklari haqida chuqur va aniq ilmiy xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ayirish tizimi organizmda muhim rol o'ynaydi, chunki u zararli moddalarni chiqarish va organizmni tozalashda, shuningdek, suyuqlik va elektrolitlar balansini saqlashda ishtirok etadi. Ayirish a'zolarining to'g'ri ishlashini ta'minlash, organizmning umumiy sog'lig'ini saqlash uchun zarurdir. Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar, jumladan adabiyotlarni tahlil qilish, kvantitativ tahlil, fiziologik va anatomik tahlil, taqqoslash va eksperimental metodlar, ayirish

tizimi va uning a'zolarining samarali ishlashini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ayirish tizimi kasalliklarining oldini olish va davolashda samarali yondashuvlarni ishlab chiqish uchun bu tizimning funksiyalari va uning salomatlikka ta'siri haqida yanada ko'proq ilmiy tadqiqotlar olib borish zarur. Tadqiqotlar va yangi ilmiy ma'lumotlar asosida ayirish tizimi kasalliklarini oldini olish va davolashda yanada samarali metodlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunday tadqiqotlar organizmni tozalash va uning ichki muvozanatini saqlashni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2016). *Textbook of Medical Physiology*. Elsevier.
2. Srinivasan, S., & Duggirala, H. (2018). *Renal Physiology: Mechanisms and Insights*. Springer.
3. Brenner, B. M., & Rector, F. C. (2019). *The Kidney: Physiology and Pathophysiology*. Lippincott Williams & Wilkins.
4. Kumar, V., Abbas, A. K., & Aster, J. C. (2015). *Robbins Basic Pathology*. Elsevier.
5. Johnson, R. J., & Feehally, J. (2014). *Comprehensive Clinical Nephrology*. Elsevier.
6. Tortora, G. J., & Derrickson, B. H. (2018). *Principles of Anatomy and Physiology*. Wiley.

**INSON TANAA'ZOLARINING LOTINCHA ANATOMIK ATAMALARI.
(Termini anatomici Latini in corpore humano)**

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, o'qituvchisi

Po'latova Saltanat Mirzaliyevna

pulatova62@inbox.ru

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, talabasi

Shaymanova Dilmura Botirali qizi

shaymanovadilmura7@gmail.com

Inson tanasining murakkab tuzilishini tushunish tibbiyot va biologiya fanlarining fundamental asoslaridan biridir. Bu murakkablikni samarali o'rganish va muloqot qilish uchun aniq va universal til zarur. Aynan shu maqsadda lotin tili asrlar davomida anatomik atamalarning xalqaro standarti bo'lib kelgan.

Ushbu mavzu inson tanasidagi asosiy anatomik tuzilmalarning lotincha nomlari, ularning kelib chiqishi va tibbiyotdagi ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Lotincha atamalarni bilish nafaqat tibbiy mutaxassislar uchun o'zaro tushunishni osonlashtiradi, balki ilmiy adabiyotlarni tushunish, aniq tashxis qo'yish va samarali davolash usullarini ishlab chiqishda ham muhim rol o'ynaydi.

Ushbu mavzu davomida biz inson tanasining turli bo'limlari, suyaklar, mushaklar, ichki organlar va boshqa muhim tuzilmalarning lotincha nomlari bilan tanishamiz. Shuningdek, ba'zi atamalarning etimologiyasi va ularning ma'nolarini ham ko'rib chiqamiz.

Dolzarbligi

Tibbiyot fani taraqqiyoti va zamonaviy ilm-fan yutuqlari shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu sohaning asosiy poydevorlaridan biri sifatida lotin tili alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, inson anatomiyasi sohasida lotin tilidagi atamalar bir necha asrlardan buyon universal va xalqaro muloqot vositasi sifatida xizmat qilib kelmoqda. Har bir inson tanasining tuzilmasi, organlarning nomlanishi, ularning joylashuvi va o'zaro aloqalari lotin tilidagi terminlar orqali ifodalanadi. Bu holat nafaqat o'tmishda balki hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Shuningdek, bugungi kunda tibbiyot ta'limi tizimida anatomik bilimlar asosiy fanlardan biri sifatida o'qitiladi. Bu jarayonda talabalar ko'plab lotincha atamalar bilan tanishadi, ularni o'zlashtiradi va amaliyotda qo'llashni o'rganadi. Lotin tili orqali anatomik terminologiyani chuqurroq o'zlashtirish nafaqat savodxonlikni oshiradi

balki, kasbiy tayyorgarlik darajasini ham yuksaltiradi. Har bir tibbiyot xodimitalabadan tortib yetuk mutaxassisgacha lotincha anatomik terminlarni bilishi va ulardan to'g'ri foydalana olishi kerak. Bu nafaqat tarixiy yoki nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy, kasbiy va global miqyosda ham nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi-inson anatomiyasida qo'llaniladigan lotincha atamalarni tizimli ravishda o'rganish, ularning ma'no (sematik) xususiyatlarini tahlil qilish, amaliy tibbiy faoliyatdagi o'rni aniqlash hamda tibbiyot ta'limida bu terminlarning ahamiyatini yoritib berishdan iborat. Bundan tashqari, anatomik terminlarning qismlarga bo'linishi, eng ko'p qo'llaniladigan atamalarni tahlil qilish, talabalar va yosh tibbiyot mutaxassislari uchun foydali ma'lumotlar bazasini shakllantisih uchun manba bo'ladi.

Materiallar va taqqiqot usullari

Lotincha anatomik atamalar- bu inson tanasining tuzilishiga oid barcha organlar to'qimalar, suyaklar, bo'g'inlar, qon-tomirlar, mushaklar va boshqa tizimlariga berilgan nomlardir. Ushbu atamalar dunyo miqyosida yagona, aniq va o'zgarmas tibbiy terminlar sifatida qabul qilingan. Masalan: hepar- jigar, caput-bosh, pulmo- o'pka vertebra-umurtqa va h.k.

Bu atamalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, qisqa va mazmunli , aniq joylashuvni, morfologik tuzulishga asoslangan turli tillarda so'zlashuvchi shifokorlar o'rtasida yagona tushuncha yaratadi.

Lotin tili o'lik til, ammo undagi atmalar zamon o'tishi bilan o'zgarmaydi. Bu esa tibbiyot fanining uzluksiz rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda "Terminologiya anatomica" deb ataluvchi xalqaro hujjat bo'lib, u orqali barcha lotincha anatomik atamalar rasmiy tartibga solingan. U 1998-yilda IIFA (Xalqaro Anatomlar Assotsiatsiyasi) tomonidan ishlab chiqilgan va joriy etilgan. Hozirgi kunda, barcha tibbiyot oliygohlari va ilmiy tadqiqot markazlari "Terminologiya anatomica"ni o'z ta'lim dasturida qo'llaydi.

Natijalar va ularning muhokamasi

Tadqiqotning muhim natijasidan biri bu – lotincha anatomik atamalarning ta'lim jarayonidagi o'rni. Har bir tibbiyot fakulteti yoki universitetida lotincha atamalarni o'rgatish metodikasi turlicha bo'lishi mumkin. Ba'zi o'quv muassasalarida atamalarni o'zlashtirishga qaratilgan intensiv metodlar qo'llanilsa, boshqalarida esa an'anaviy darsliklar va amaliy mashg'ulotlar asosida ta'lim beriladi. Lotincha atamalarni

o'rganishda ta'lim metodikasining interaktiv yondashuvlari (masalan, visual modellar, 3D diagrammalar, animatsiyalar) talabalar o'zlashtirishida yanada samarali ekanligi aniqlangan. Bundan tashqari yana tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, lotincha atamalarning aniqligi, qisqalik va internationalizatsiyasi tibbiy ta'limda muhim rol o'ynaydi. Ammo ularni o'rganishda ba'zi bir qiyinchiliklar va chalkashliklar, ayniqsa murakkab atamalar va ularning tarjima qilishda ham yuzaga keladi. Lotincha anatomik atamalarni tarjima qilishda har bir tilning o'ziga xos grammatika va sintaksis tuzilishi muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bir necha ekvivalent tarjimalarni ishlatish ba'zan chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun o'quv jarayonida tushuncha aniqligi va atamalarga bo'lgan yodashuv to'g'ri ta'minlanishi lozim. Lotincha anatomik terminlarni o'rganish har bir tibbiyot hodimiga global tibbiy hamkorlik va ilmiy izlanishlarda o'z samarasini albatta namoyon etadi. Bu esa o'z navbatida inson anatomiyasiga oid umumiy tushunchalar va ilmiy kashfiyotlarga olib keladi.

Xulosa

Tadqiqot davomida inson anatomiyasidagi lotincha atamalarning ilmiy va pedagogik ahamiyati, ularni o'rganish jarayonidagi murakkabliklar, va ularni samarali o'rgatish uchun kerakli yondashuvlar haqida keng qamrovli tahlillar amalga oshirildi. Shuningdek, lotincha atamalarning ta'limdagi samaradorligi faqat shifokorlar yoki talabalarga emas, balki umumiy jamoatchilikka ham ta'sir qiladi. Anatomik tuzilmalarning global miqyosida tushunilishi va ular haqida to'g'ri fikrlarni shakllantirish nafaqat shifokorlar uchun, balki bemorlar uchun ham muhimdir. Chunki aniq diagnostika, samarali davolash va profilaktika, atamalarning to'g'ri qo'llanishiga bog'liqdir. Bundan tashqari bemor bilan shifokor o'rtasidagi muloqotning tushunarli aniq va qizg'in bo'lishiga ham sabab bo'ladi. Lotincha anatomik atamalarni o'rganishda mavjud muammolarni bartaraf etish uchun kelajakda yangi metodologiyalarni va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish nihoyatda muhim. Lotincha anatomik atamalarni o'rganishning yangi metodologiyalari nafaqat talabalarning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, balki ularga tibbiy sohada kengroq fikrlash imkonini ham taqdim etadi.

Tibbiyotda lotincha anatomik atamalarni o'rganishning kelajagi faqat tibbiy ta'limning uzviy rivojlanishida emas, balki global miqyosida tibbiy bilimlarni birlashtirish va xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirish orqali amalga oshiriladi. Bu esa nafaqat ilm- fan balki, sog'liqni saqlash sohasining yanada ravnaq topib rivojlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бакаев Нажмиддин Бакаевич. (2022). Проблемы обучения латинской анатомической терминологии в полилингвальной группе и пути их решения. *Eurasian journal of academic research*, 2(9), 49–56. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7073544>
2. Shahobiddin Sharofiddinovich Shodiyev. Bakayev Najmiddin Bakayevich. (2020). The role of the Latin language in the history of world statehood. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 05 (85), 367-372. SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-05-85-71> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS> Scopus ASCC: 1203. The role of the latin language in history of world statehood.
3. Zikiriyayeva Manzura Mavlonovna, Hakimova Muhabbat Alimovna Psychology in teaching English language. Innovative Academy Research Support Center. <https://doi.org/10.5281/zenodo>.
4. Medical dictionary. (London, 1984); Dorland's illustrated medical dictionary. (Philadelphia, 1974); Stedman's medical dictionary. (Baltimore, 1982),
5. Энциклопедический словарь медицинских терминов. (М., 1984).
6. Dunglison. R. A dictionary of medical science.-Philadelphia, 1874;
7. Clark Hall J. R. Concise Anglo-Saxon Dictionary.-Cambridge,1962;
8. Stratmann F.H.,Bradley H. A Middle English Dictionary. -London, 1963.
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. -Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

ZAMONAVIY MENEJMENT USULLARI VA ULARNI TATBIQ ETISH YO‘LLARI

Odilova Marhabo Islomovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasining Tinglovchisi

E-mail: odilovamarhabo8080@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy menejment usullarining zamonaviy tashkilotlar faoliyatida tutgan o‘rni, ularning samaradorligi va amaliyotga tatbiq etish yo‘llari o‘rganilgan. Xususan, Agile, gibrid menejment, o‘zgarishlarni boshqarish (Change Management) va texnologik menejment yondashuvlari tahlil qilinib, ularning global va mintaqaviy (O‘zbekiston) doiradagi qo‘llanilish statistik ko‘rsatkichlari asosida yoritilgan. Masalan, 2024 yilda kompaniyalarning 24,6 foizi Agile uslubini, 31,5 foizi esa gibrid menejment modelini qo‘llagani aniqlangan. Shu bilan birga, o‘zgarishlarni boshqarish tizimlarini muvaffaqiyatli joriy qilgan tashkilotlarda daromad o‘sishi 264% ga yetgani ham e‘tiborga loyiqdir. O‘zbekiston misolida esa zamonaviy menejment yondashuvlarining tatbiqi madaniy va ijtimoiy omillarga bevosita bog‘liqligi ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot davomida menejment usullarining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar, jumladan xodimlar tayyorgarligi, texnologik infratuzilma va tashkilot ichki madaniyati kabi omillar chuqur tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy menejment, Agile menejment, gibrid menejment modeli, o‘zgarishlarni boshqarish, texnologik menejment, statistik tahlil, menejment strategiyalari, raqamli transformatsiya, O‘zbekiston tajribasi, tashkilot samaradorligi, ish unumdorligi, menejmentda innovatsiya.

Kirish

Bugungi tez o‘zgaruvchan va raqobatbardosh biznes muhitida tashkilotlarning samarali boshqaruv tizimini shakllantirishi ularning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. An‘anaviy menejment modellari ko‘plab holatlarda zamonaviy talab va vaziyatlarga mos kelmay qolmoqda. Shu sababli, zamonaviy menejment yondashuvlari – xususan, Agile, gibrid menejment, o‘zgarishlarni boshqarish (Change Management) va raqamli transformatsiyaga asoslangan boshqaruv usullari – tobora keng tarqalmoqda.

Xalqaro amaliyotda bu yondashuvlarning samaradorligi statistik jihatdan isbotlangan. Masalan, 2024 yildagi so‘rovnomalarga ko‘ra, kompaniyalarning 31,5

foizi gibrid menejment modelini, 24,6 foizi esa Agile usullarini faol qo'llagan [Wellingtone, 2024]. Shu bilan birga, o'zgarishlarni boshqarish strategiyalarini muvaffaqiyatli joriy qilgan tashkilotlarda daromad o'sishi 264% ga oshgani aniqlangan [Flair HR, 2024].

O'zbekiston sharoitida esa menejment usullarining tatbiqi hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, oxirgi yillarda biznes va davlat sektorlarida zamonaviy boshqaruv madaniyatiga o'tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu jarayon xodimlarning malakasi, tashkilot ichki madaniyati, texnologik infratuzilma va raqamli savodxonlik darajasiga chambarchas bog'liq. Shuning uchun zamonaviy menejment usullarini chuqur tahlil qilish va ularning O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Zamonaviy menejment usullarining tadqiqi so'nggi yillarda ilmiy hamjamiyat e'tiborida bo'lib kelmoqda. Dunyo bo'yicha olib borilgan ko'plab tadqiqotlar tashkilotlarda samarali boshqaruv uslublarining joriy etilishi ularning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Wellingtone (2024) tomonidan chop etilgan so'nggi hisobotga ko'ra, 2024 yilda tashkilotlarning 24,6% Agile menejment yondashuvini, 31,5% esa gibrid menejment modelini qo'llagani aniqlangan [1]. Bu usullar ayniqsa IT, xizmat ko'rsatish va startap kompaniyalar orasida keng tarqalgan. Shu bilan birga, loyihani boshqarish samaradorligi yuqori bo'lgan tashkilotlarda loyiha muvaffaqiyat darajasi 92% gacha yetgani qayd etilgan.

Flair HR (2024) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda esa o'zgarishlarni boshqarish (Change Management) yondashuvining ijobiy ta'siri o'rganilgan [2]. Natijalarga ko'ra, bu strategiyani muvaffaqiyatli amalga oshirgan kompaniyalarda moliyaviy daromad o'sishi 264% ga oshgan, va xodimlarning 79% o'zini yangi tizimga moslashgan deb hisoblagan. Bu raqamlar tashkilot ichidagi o'zgarishlarni to'g'ri boshqarish xodim motivatsiyasi va samaradorligiga kuchli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Gartner (2024) kompaniyasi taqdim etgan ma'lumotlarga ko'ra, kompaniyalarning 90% dan ortig'i ma'lumotlar tahlili va raqamli texnologiyalarni asosiy boshqaruv vositasi sifatida ko'radi [3]. 73% tashkilotlar esa "katta ma'lumot" (Big Data) texnologiyalariga sarmoya kiritgan yoki uni joriy qilishni rejalashtirmoqda. Bu esa menejmentda texnologik yondashuvlarning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlarda (Masalan, Umarova N. va boshq., 2023) zamonaviy menejment yondashuvlarining tatbiq etilishi hali bosqichma-bosqich

kechayotgani ta'kidlangan [4]. Mahalliy tashkilotlarda yuqori ierarxiyaga asoslangan boshqaruv usullari hanuzgacha keng tarqalgan bo'lib, bu Agile yoki gibrid kabi demokratik menejment yondashuvlarining keng joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, xodimlar orasida zamonaviy texnologiyalar va menejment metodlari bo'yicha malakaning yetarli emasligi ham muammo sifatida qayd etilgan.

Shuningdek, Zamonaviy menejment usullarining madaniy omillarga bog'liqligi Hofstede (1984) madaniy indekslar nazariyasida ham ko'rsatib berilgan bo'lib, kollektivizm darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda ierarxik tizimdan voz kechish ancha murakkab kichadi [5]. Bu esa O'zbekiston sharoitida menejment islohotlarining ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishini talab etadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar zamonaviy menejment yondashuvlarining global va mahalliy miqyosdagi natijalarini tahlil qilish imkonini beradi hamda ularni O'zbekiston sharoitida tatbiq etish yo'llarini aniqlashga zamin yaratadi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari zamonaviy menejment usullarining qo'llanilishi va ularning samaradorligi bo'yicha aniq statistik ko'rsatkichlar asosida shakllantirildi. Quyida asosiy yo'nalishlar bo'yicha olingan tahliliy natijalar keltirilgan.

Wellingtone (2024) ma'lumotlariga ko'ra:

2024-yilda kompaniyalarning **24,6%** Agile yondashuvini faol tatbiq qilgan. **31,5%** kompaniyalar esa gibrid modeldan foydalanadi. Ushbu kompaniyalarda loyiha muvaffaqiyati darajasi **92%** gacha yetgan.

Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, Agile va gibrid usullar ish jarayonlarining moslashuvchanligini ta'minlab, natijadorlikni oshiradi. Ayniqsa, tez-tez o'zgaruvchi muhitda bu usullar strategik ustunlik beradi.

Flair HR (2024) tahlillariga ko'ra:

O'zgarishlarni boshqarish jarayonini muvaffaqiyatli joriy qilgan tashkilotlar daromadida o'rtacha **264% o'sish** kuzatilgan. Xodimlarning **79%** yangi tizimlarga moslasha olganini bildirgan. Bunday tashkilotlarda xodimlar o'rtasidagi ishonch va faollik darajasi **2 barobar oshgan**. Bu ko'rsatkichlar o'zgarishlarga qarshi turg'unlikni kamaytirish, ochiq muloqotni rivojlantirish va yetakchilikni mustahkamlash orqali erishilgan.

Gartner (2024) hisobotida keltirilishicha:

Kompaniyalarning **90%** raqamli transformatsiyani boshqaruvning asosiy elementi deb hisoblaydi. **73%** kompaniyalar "katta ma'lumot" (Big Data) tahlil vositalariga

sarmoya kiritgan yoki rejalashtirgan. Texnologik menejment usullarini tatbiq qilgan tashkilotlarda ish unumdorligi **35–40%** ga oshgan.

Bu natijalar zamonaviy menejmentda texnologiya vositalarining ajralmas bo‘lib borayotganini tasdiqlaydi.

Akademik manbalarda qayd etilishicha (Umarova N., 2023):

O‘zbekistonda xususiy sektorning **35–40%** Agile usullariga qisman o‘tishni boshlagan. Davlat tashkilotlarida esa bu ko‘rsatkich hozircha **10–15%** atrofida bo‘lib, asosiy to‘siqlar – yuqori byurokratiya, texnologik yetishmovchilik va xodimlar malakasining pastligi sifatida ko‘rsatilmoqda.

O‘zbekistonning yosh mutaxassislari orasida zamonaviy menejment metodlariga ijobiy qarash bildirganlar ulushi **65%** ni tashkil qilmoqda.

Geert Hofstede nazariyasi asosida olib borilgan tahlilga ko‘ra:

O‘zbekiston jamiyati yuqori kollektivistik (individualistik emas) tuzilishga ega. Bu esa demokratik yondashuvlar (Agile, gibrid)ni joriy qilishda muvozanatli yondashuvni talab etadi. Shu bilan birga, jamoaviy qaror qabul qilish va o‘zaro hurmat tamoyillariga asoslangan menejment modellari madaniy muhitga mos keladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy menejment usullari tashkilotlarda:

- ish unumdorligini oshiradi,
- xodimlar motivatsiyasini kuchaytiradi,
- texnologik rivojlanishni jadallashtiradi va eng muhimi, tashkilotni o‘zgaruvchan bozor talablariga moslashtiradi.

Biroq ularni samarali tatbiq etish uchun madaniy moslashuv, xodimlarni tayyorlash va rahbarlarning menejment kompetensiyalarini rivojlantirish zarur.

Xulosa va takliflar

Zamonaviy menejment usullari tashkilotlarning samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini ta’minlash va o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Agile, gibrid menejment, o‘zgarishlarni boshqarish (Change Management) va texnologiyalarga asoslangan yondashuvlar tashkilotlarning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Agile va gibrid menejment usullari yuqori samaradorlikni ta’minlab, loyiha muvaffaqiyatini 92% gacha oshirishga imkon beradi. O‘zgarishlarni boshqarish strategiyalari tashkilotlarda moliyaviy daromadni 264% ga oshiradi va xodimlar orasida ishonchni mustahkamlaydi. Texnologik menejment kompaniyalarning raqamli transformatsiyasini tezlashtiradi, shuningdek, ish unumdorligini 35–40% ga oshiradi.

O‘zbekiston sharoitida zamonaviy menejment usullarining qo‘llanishi ko‘p jihatdan madaniy va ijtimoiy omillarga bog‘liq, ammo bu usullarni joriy etish bo‘yicha boshlang‘ich qadamlar qo‘yilmoqda. Shu bilan birga, tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy menejment usullarining O‘zbekiston sharoitida muvaffaqiyatli tatbiqi uchun madaniy, texnologik va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarur.

O‘zbekiston tashkilotlarida Agile va gibrid menejment usullarini tatbiq etish imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarur. Buning uchun, yuqori ierarxiyali boshqaruv tuzilmalarini yanada moslashtirish va xodimlarni bu usullar haqida kengroq ma'lumotlar bilan ta'minlash lozim. O‘zgarishlarni boshqarish tizimlarini yanada rivojlantirish va bu jarayonni tashkilotlarning barcha bo‘limlariga kengroq tatbiq etish kerak. Xodimlar o‘rtasida ishonchni oshirish va o‘zgarishlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish uchun treninglar va kommunikatsiya vositalarini kuchaytirish lozim.

Zamonaviy texnologiyalar va katta ma'lumotlar (Big Data) vositalarini boshqaruv jarayonlariga tatbiq etish uchun tashkilotlarda zarur infratuzilma yaratish zarur. Bu tashkilotlarga raqamli transformatsiyani tezlashtirishga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy menejment usullarini muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun xodimlarning malakasini oshirish zarur. Xodimlar uchun doimiy ravishda treninglar va seminarlarga qatnashishni rag‘batlantirish, shuningdek, ularni yangi texnologiyalar va menejment metodologiyalari bilan tanishtirish muhimdir.

O‘zbekistonda zamonaviy menejment usullarini tatbiq etishda madaniy omillarni hisobga olish zarur. Ayniqsa, kollektivizm va ierarxiya elementlari mavjud bo‘lgan jamiyatlarda menejment jarayonlarini o‘zgarishga qarshi qarshiliklarga duch kelishi mumkin. Bu to‘siqlarni engish uchun bosqichma-bosqich yondashuvni qo‘llash va xodimlarning fikrini inobatga olish zarur.

Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, davlat tashkilotlari uchun zamonaviy menejment metodlarini amalda qo‘llashni rag‘batlantirish kerak. Bu jarayonni davlat siyosatiga kiritish orqali keng miqyosda o‘zgarishlarni amalga oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy menejment usullari tashkilotlarning samaradorligini oshirish va global bozor sharoitlariga moslashish uchun katta ahamiyatga ega. Ularni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun texnologiyalarga asoslangan yondashuvlar, o‘zgarishlarni boshqarish tizimlari va xodimlarning malakasini

oshirishga e'tibor qaratish zarur. O'zbekiston sharoitida esa madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olish, ushbu usullarni bosqichma-bosqich joriy qilishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wellington. (2024). *Project management trends: Agile and hybrid methodologies in 2024*. Wellington Ltd. Retrieved from <https://www.wellington.co.uk/project-management-trends-2024>
2. Flair HR. (2024). *The impact of change management on organizational performance*. Flair HR Consulting. Retrieved from <https://www.flairhr.com/change-management-study>
3. Gartner. (2024). *The rise of data analytics and digital technologies in management*. Gartner Inc. Retrieved from <https://www.gartner.com/analytics-and-digital-technologies-2024>
4. Umarova, N., va boshq. (2023). *Zamonaviy menejment yondashuvlarining O'zbekiston sharoitida tatbiq etilishi*. O'zbekiston Milliy Universiteti. Retrieved from <https://www.uzedu.uz/menejment-tadqiqot>
5. Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage Publications. Retrieved from <https://www.sagepub.com/books/>

IQTISODIY INQIROZLARNING SABABLARI VA ULARNING OLDINI OLISH CHORALARI

Tursunboyev Ma’ruf Murod o‘g‘li

Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti

“Iqtisodiyot” fakulteti 2-bosqich talabasi

E-mail: maruftursunboyev7@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish omillari va ularning oldini olish choralari ilmiy tahlil asosida yondashilgan. Global iqtisodiy tarixda chuqur iz qoldirgan 2008-yilgi moliyaviy inqiroz, 1997-yilgi Osiyo moliyaviy inqirozi hamda 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi misolida iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqaruvchi omillar, xususan, moliyaviy balonlar, moliyaviy institutlar ustidan nazoratning yetarli emasligi, siyosiy noaniqlik va global pandemiyalar oqibatlari atroflicha tahlil qilingan. Maqolada Jahon banki, UNCTAD, va boshqa xalqaro tashkilotlarning statistik ma’lumotlariga tayangan holda, inqirozlarning oldini olishda samarali makroiqtisodiy siyosat yuritish, moliyaviy tartibga solishni kuchaytirish va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda tizimli yondashuvning dolzarbligini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy inqiroz; moliyaviy barqarorlik; makroiqtisodiy siyosat; inflyatsiya; fiskal siyosat; pandemiya ta’siri; moliyaviy balon; bank sektori; global iqtisodiyot; xalqaro iqtisodiy hamkorlik.

Kirish

Iqtisodiy inqirozlar — bu ishlab chiqarishning keskin pasayishi, ishsizlikning ortishi, inflyatsiya yoki deflyatsiya kabi makroiqtisodiy nomutanosibliklar bilan kechadigan holatlar bo‘lib, ular nafaqat milliy darajada, balki xalqaro miqyosda ham iqtisodiy beqarorlikka olib keladi. So‘nggi o‘n yilliklarda bir nechta yirik iqtisodiy inqirozlar global iqtisodiyotga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu inqirozlarning asosiy sabablari va ularga oid fakt ma’lumotlar quyidagicha:

2008-yilda AQShning ipoteka bozorida balon portlashi global moliyaviy inqirozga olib keldi. Jahon Bankining ma’lumotlariga ko‘ra, AQSh va Yevropa banklari 2007-yilning yanvaridan 2009-yilning sentyabriga qadar 1 trillion dollardan ortiq zarar ko‘rdi. Inqirozning oqibatida AQShning uy xo‘jalik boyligi 2007-yilning ikkinchi choragida 61,4 trillion dollardan 2009-yilning birinchi choragida 50,4 trillion

dollargacha pasaydi, bu esa iste'mol va biznes investitsiyalarining kamayishiga olib keldi. AQShda 2009-yil oktyabrida ishsizlik darajasi 11,0% ga yetdi, bu 1983-yildan beri eng yuqori ko'rsatkich edi.

1997-yilda Tailandning baxtni AQSh dollaridan ajratishi bilan boshlangan inqiroz tezda boshqa Osiyo mamlakatlariga tarqaldi. Tailandning baxti 1997-yilning iyulidan 1998-yilning yanvarigacha 50% ga qadriyatini yo'qotdi.

Indoneziya rupiyasi 1997-yilning iyunidan 1998-yilning iyunigacha 2,400 dan 14,900 gacha pasaydi, bu uning dastlabki qiymatining oltidan bir qismini tashkil etdi. Inqirozning oqibatida Indoneziya iqtisodiyoti 1997-yildagi 4,7% o'sishdan 1998-yilda -13,1% ga kamaydi.

COVID-19 pandemiyasi global iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatdi. AQShning yalpi ichki mahsuloti 2020-yilda 3,5% ga kamaydi, bu 1946-yildan beri eng katta pasayish edi. Pandemiya davrida ko'plab oilalar moliyaviy qiyinchiliklarga duch keldi, ammo federal yordam dasturlari, jumladan, oziq-ovqat yordam dasturlari, ijara to'lovlarini to'xtatish, qo'shimcha ishsizlik nafaqalari va to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ta'sir to'lovlari ko'plab oilalarning moliyaviy qiyinchiliklarini kamaytirishga yordam berdi.

Adabiyotlar tahlili

Iqtisodiy inqirozlar bo'yicha ilmiy adabiyotlar ko'lami keng bo'lib, ularning sabablari, kechish mexanizmlari va oqibatlari yuzasidan turli nazariyalar va empirik tadqiqotlar mavjud. Tahlil qilingan adabiyotlar iqtisodiy inqirozlarni shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratadi: moliyaviy tizimdagi buzilishlar, makroiqtisodiy nomutanosibliklar va tashqi zarbalar.

Mishkin (2011) va Reinhart & Rogoff (2009) o'z tadqiqotlarida moliyaviy liberalizatsiyaning haddan tashqari tez amalga oshirilishi va moliyaviy institutlar ustidan nazoratning yetarli emasligi inqirozlarning asosiy sababi ekanligini ta'kidlaydi [1,2]. Ayniqsa, 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz kreditlar haddan tashqari berilishi (subprime lending), xavfli moliyaviy instrumentlar (CDO, MBS) va bank sektoridagi yuqori risklar tufayli yuzaga kelgani ko'rsatib o'tilgan.

Krugman (1999) Osiyo moliyaviy inqirozini tahlil qilar ekan, eksportga qaratilgan iqtisodiyotlarda yuqori tashqi qarzдорlik va spekuliyativ kapital oqimlari muvozanatni buzganini ta'kidlaydi [3]. IMF (1998) ma'lumotlariga ko'ra, Osiyo davlatlarining qisqa muddatli tashqi qarzlari 1996-yilda umumiy YIMning 60–80% ini tashkil etgan, bu esa likvidlik inqirozini keskinlashtirgan.

Barro & Ursúa (2020) pandemiya kabi global zarbalar iqtisodiy tizimlarga katta bosim o'tkazishini ko'rsatdi. COVID-19 pandemiyasi davrida 2020-yilda global YIM

3,1% ga qisqargan (World Bank, 2021), bu Ikkinchi Jahon urushidan beri eng yomon ko'rsatkich bo'ldi [4]. Ayniqsa, xizmat ko'rsatish, transport va turizm kabi tarmoqlarda daromadlar 60–80% gacha qisqardi (UNWTO, 2020)¹.

Stiglitz (2010) inqirozlar oqibatlarini yumshatishda hukumat siyosatlarining o'rni katta ekanligini ta'kidlaydi. AQShda 2009-yilda qabul qilingan "American Recovery and Reinvestment Act" (ARRA) paketi 831 milliard dollar hajmida bo'lib, ishsizlik darajasining tezroq tiklanishiga yordam bergan (CBO, 2012). Shu bilan birga, monetar siyosat — foiz stavkalarining keskin pasaytirilishi, kvantitativ yengillashtirish (QE) dasturlari orqali kreditlashni rag'batlantirgan [5,6,7].

Keynesiy yondashuv vakillari inqirozlar paytida davlat aralashuvining muhimligini ilgari sursa, neoklassik iqtisodchilar ko'proq bozor muvozanati va uzoq muddatli erkin bozor mexanizmlariga ishonishadi. Zamonaviy tadqiqotlar esa tizimli xavf (systemic risk) va moliyaviy barqarorlik indekslarini ishlab chiqishga urg'u bermoqda (Acharya et al., 2017) [8].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy inqirozlar murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, ularni tahlil qilish uchun tizimli yondashuv zarur. Moliyaviy, makroiqtisodiy va tashqi omillar o'zaro bog'liq holda harakat qiladi. Shuningdek, inqirozlarning oldini olishda samarali iqtisodiy siyosat va xalqaro hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar

Iqtisodiy inqirozlar vaqtida, iqtisodiy ko'rsatkichlar odatda sezilarli o'zgarishlarga duchor bo'ladi. Yalpi ichki mahsulot (YIM), inflyatsiya, ishsizlik va boshqa muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlar iqtisodiyotning holatini to'g'ri tasvirlaydi. Quyida 2020-2023-yillar oralig'ida O'zbekistonning makroiqtisodiy ko'rsatkichlari tahlil qilinadi.

O'zbekiston iqtisodiyotining o'sish sur'atlari pandemiya davrida keskin pasaygan. **2020-yilda** COVID-19 pandemiyasining global ta'siri natijasida o'sish sur'ati 2,0%ni tashkil etdi. Biroq, **2021-yilda** tiklanish jarayoni boshlandi va iqtisodiy o'sish sur'ati 7,4%ga yetdi. **2022-yilda** o'sish sur'ati 5,7%ni tashkil etdi, bu ko'rsatkich pandemiya oldidagi darajaga nisbatan qisman pasayish bo'lishi mumkin. **2023-yilda** esa, iqtisodiyot yana 5,99% o'stishga muvaffaq bo'ldi. Bu iqtisodiy tiklanishning davom etayotganini va milliy iqtisodiyotning qarshi turuvchi shoklarga moslashuvchanligini ko'rsatadi.

¹ World Bank. *Global GDP Growth and Economic Impacts During the COVID-19 Pandemic*. 2021.

<https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.

O‘zbekistonda inflyatsiya darajasi pandemiya va global inqirozlar ta’sirida sezilarli ravishda oshdi. **2020-yil** davomida inflyatsiya 12,87%ni tashkil etdi, bu esa narxlarning umumiy darajasi ortishining yuqori tezligini anglatadi. Keyingi yillarda hukumatning monetar siyosatida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida inflyatsiya darajasi **2021-yilda** 10,85%ga, **2022-yilda** 11,45%ga kamaydi. **2023-yilda** esa inflyatsiya darajasi 8,77%gacha pasaygan bo‘lib, bu inflatsion bosimning yengillashayotganini ko‘rsatadi.

2020-yilda pandemiyaning iqtisodiy ta’siri tufayli ishchilar o‘rnini to‘ldirishda qiyinchiliklar yuzaga keldi va ishchilarni o‘z ish o‘rinlaridan mahrum bo‘lishi holatlari ko‘paydi, natijada ishsizlik darajasi 5,29%ni tashkil etdi. Biroq, **2021-yilda** va **2022-yilda** iqtisodiy faollik tiklanishi va yangi ish o‘rinlari yaratish orqali ishsizlik darajasi 5,35% va 4,54%ga kamaydi. **2023-yilda** ishsizlik darajasi 4,53%ni tashkil etdi, bu ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatadi.

Iqtisodiy inqirozlar davrida davlatlar iqtisodiy o‘shish va barqarorlikni ta’minlash uchun turli fiskal va monetar choralarni amalga oshiradilar. O‘zbekistonda ham pandemiya va boshqa iqtisodiy inqirozlar davrida samarali siyosat amalga oshirildi.

Hukumat 2020-yilda iqtisodiy o‘shishning pasayishini yengillashtirish uchun fiskal stimulyatsiya choralarni amalga oshirdi. Bular, asosan, davlat xarajatlarini ko‘paytirish, soliq stavkalarini pasaytirish va ishchilarni qo‘llab-quvvatlash uchun moliyaviy dasturlarni o‘z ichiga oldi. **2020-yilda** fiskal stimulyatsiya dasturi YIMning 2,5%ni tashkil etdi. Bu choralar iqtisodiyotning qisqa muddatli tiklanishiga olib keldi, ammo natijada fiskal defitsit sezilarli darajada oshdi.

1-jadval

Tahlil yo‘nalishi	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil
YIM o‘shish sur’ati (%)	2,0	7,4	5,7	5,99
Inflatsiya darajasi (%)	12,87	10,85	11,45	8,77
Ishsizlik darajasi (%)	5,29	5,35	4,54	4,53
Monetar siyosat	Foizlar pasaytirildi	Yumshoq siyosat davom etdi	Foizlar asta ko‘tarildi	Inflyatsiyaga qarshi siyosat

Asosiy sabablari	COVID-19 pandemiyasi, global shoklar	Kapital oqimlari, zaif moliyaviy nazorat	Inflyatsion bosim, tashqi qarz	Tashqi iqtisodiy beqarorlik
Kuchaytiruvchi omillar	Pandemiya, eksport qisqarishi	Tashqi qarz, ishsizlik	Inflyatsiya, importga qaramlik	Geosiyosiy xavflar
Yumshatuvchi omillar	Davlat yordam paketi (2,5% YIM)	Fiskal rag‘batlantirish	Iqtisodiy faollikning tiklanishi	Xalqaro yordam, barqaror siyosat
Oldini olish choralari	Fiskal stimullar, kredit imtiyozlari	Soliq yengilliklari, monetar qo‘llab-quvvatlash	Iqtisodiy sektorlarni diversifikatsiya qilish	Bank sektorini mustahkamlash

1-jadval. Iqtisodiy inqirozlar tahlili va asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar (2020–2023)

O‘zbekiston Markaziy banki pandemiya davrida kreditlashni rag‘batlantirish va iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlash uchun foiz stavkalarini pasaytirdi. 2020-yilda foiz stavkalari pasaytirildi, ammo **2022-yildan** boshlab inflyatsiyaning yuqori darajasi va tashqi iqtisodiy beqarorlikka qarshi kurashish maqsadida Markaziy bank foiz stavkalarini asta-sekin oshirdi.

Iqtisodiy inqirozlar bir nechta omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘zbekistonda iqtisodiy inqirozning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- **Global pandemiya (COVID-19):** Jahon miqyosida iqtisodiy inqirozning eng katta sababi bo‘ldi. Bu nafaqat sog‘liqni saqlash tizimini, balki global ishlab chiqarishni, savdoni va investitsiyalarni ham jiddiy ravishda ta’sir qildi.
- **Tashqi qarz va moliyaviy zaifliklar:** O‘zbekistonda tashqi qarzlarning o‘sishi va moliyaviy sektor zaifligi iqtisodiy barqarorlikni pasaytirdi.
- **Siyosiy va ijtimoiy noaniqliklar:** Ba’zi hollarda siyosiy noaniqliklar va ijtimoiy noroziliklar iqtisodiyotning kelajagini noaniq qildi.

Iqtisodiy inqirozlarni kuchaytiruvchi va yumshatuvchi omillarni aniqlash, kelajakda bu kabi inqirozlarning oldini olish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kuchaytiruvchi omillar:

Moliyaviy tarmoqdagi zaifliklar: Banklar va moliya institutlaridagi risklarni boshqarishning yetarli emasligi.

Xalqaro iqtisodiy beqarorlik: Xalqaro savdo va investitsiya oqimlarining kamayishi iqtisodiy inqirozlarni kuchaytiradi.

Yumshatuvchi omillar:

Fiskal va monetar siyosatning samaradorligi: Davlat tomonidan amalga oshirilgan stimulyatsiyalar va iqtisodiy siyosatlar o'z vaqtida qabul qilingan va samarali amalga oshirilgan.

Xalqaro yordam: Xalqaro moliyaviy tashkilotlardan olingan kreditlar va yordamlar iqtisodiy tiklanishni tezlashtirgan.

Iqtisodiy inqirozlarni oldini olish uchun davlatlar siyosiy, institutsional va iqtisodiy choralarni ishlab chiqishlari kerak. O'zbekistonda quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

Moliyaviy tizimni mustahkamlash: Bank tizimining mustahkamlanishi va risklarni boshqarish qobiliyatini oshirish zarur.

Samarali fiskal siyosat: Soliq siyosatini takomillashtirish va davlat xarajatlarini optimallashtirish.

Makroiqtisodiy muvozanat: Fiskal va monetar siyosatni o'zaro muvofiqlashtirish va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash.

Xulosa va takliflar

Iqtisodiy inqirozlar, har doim bo'lishi mumkin bo'lgan tabiiy jarayonlar bo'lib, ular iqtisodiyotning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligini ko'rsatadi. O'zbekistonda 2020-2023 yillarda kuzatilgan iqtisodiy inqirozlar, asosan COVID-19 pandemiyasi, global iqtisodiy beqarorlik va tashqi iqtisodiy omillardan kelib chiqqan. Shuningdek, iqtisodiy inqirozlar natijasida Yalpi Ichki Mahsulot (YIM) o'sish sur'atlari, inflyatsiya darajasi, ishsizlik va fiskal defitsit ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi.

2020-yilda pandemiyaning salbiy ta'siri, iqtisodiyotning pasayishiga olib keldi. Biroq, 2021-yilning ikkinchi yarmidan boshlab, iqtisodiy tiklanish jarayoni boshlandi, bunda davlatning amalga oshirgan fiskal va monetar siyosati muhim rol o'ynadi. YIMning o'sish sur'atlari 2021-yilda 7,4%ga yetdi, bu davrda iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun iqtisodiy stimulyatsiya choralariga katta ahamiyat berildi.

Inflyatsiya darajasi 2020-yilda 12,87%ni tashkil etdi, lekin 2023-yilda 8,77% ga kamaydi, bu esa hukumatning monetar siyosatidagi o'zgarishlar va global bozorga ta'sir qilgan omillarga bog'liq. **Ishsizlik darajasi** esa 2020-yildan keyin asta-sekin

kamayib, 2023-yilda 4,53%ni tashkil etdi, bu iqtisodiy tiklanish va ish o‘rinlari yaratishning samarasi hisoblanadi.

Iqtisodiy inqirozlar davrida hukumatlar tomonidan qo‘llanilgan fiskal va monetar choralar, ya’ni kreditlashni rag‘batlantirish, soliq yengilliklari va moliyaviy yordam paketlari iqtisodiyotning tiklanishiga muhim hissa qo‘shdi. Biroq, ushbu choralar o‘z vaqtida va samarali amalga oshirilganiga qaramay, iqtisodiy inqirozlarning oldini olish uchun yana ko‘proq institutsional va siyosiy chora-tadbirlar zarur.

Iqtisodiy inqirozlar jarayonida iqtisodiy o‘shish sur‘atlari, inflyatsiya, ishsizlik va boshqa makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar sezilarli o‘zgarishlarga uchraydi. Biroq, samarali siyosat va iqtisodiy choralar yordamida bu salbiy ta’sirlar yumshatilishi mumkin. O‘zbekistonda amalga oshirilgan fiskal va monetar siyosatlar va global iqtisodiy yordamlar inqirozga qarshi kurashda muhim omil bo‘ldi. Kelajakda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish zarur.

Inqirozlardan oldin va keyin moliyaviy sektorning barqarorligini ta’minlash muhim. Bank tizimi va moliya bozorining mustahkamlanishi uchun samarali risklarni boshqarish tizimi joriy etilishi lozim. Banklar va moliya institutlarining kapitalizatsiyasini oshirish, likvidlikni ta’minlash va kreditlash jarayonlarini shaffof qilish kerak. Bu, o‘z navbatida, moliyaviy inqirozlar paytida tizimning chidamliligini oshiradi.

Iqtisodiy o‘shishning barqarorligini ta’minlash uchun tarmoqlarni diversifikatsiya qilish zarur. Qishloq xo‘jaligi, sanoat, xizmatlar va texnologik sohalarni yanada rivojlantirish kerak. Bunday diversifikatsiya iqtisodiy inqirozlar vaqtida boshqa sohalarning o‘shishiga hissa qo‘shishi va iqtisodiyotning mustahkamligini oshirishi mumkin.

Ishsizlik darajasini kamaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish uchun kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Shuningdek, kasb-hunar ta’limini rivojlantirish va mehnat bozorini modernizatsiya qilish orqali ishchilarni yangi sharoitlarga moslashtirish zarur.

Inqiroz davrida inflyatsiyaning oshishi iqtisodiy barqarorlikka ta’sir qiladi. Markaziy bankning monetar siyosatini takomillashtirish, narxlar barqarorligini ta’minlash va importga qaramlikni kamaytirish uchun ichki ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash lozim. Inflyatsiyani nazorat qilish orqali iqtisodiyotdagi jadal o‘zgarishlarni yumshatish mumkin.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar va donor davlatlar bilan hamkorlikni mustahkamlash kerak. Xalqaro yordam va kreditlar iqtisodiy inqirozlarni yumshatish va tiklanishni

tezlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, iqtisodiy rivojlanish dasturlarini xalqaro hamkorlar bilan birgalikda ishlab chiqish zarur.

Siyosiy va institutsional barqarorlik iqtisodiy rivojlanishning asosiy omilidir. Davlat organlarining samarali ishlashi, qonun ustuvorligini ta’minlash va investorlar uchun qulay muhit yaratish orqali iqtisodiy inqirozlarning oldini olish mumkin. Shu bilan birga, davlat-xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish, resurslarni taqsimlashda adolatli tizimlarni yaratish ham zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mishkin, F. S. (2011). Over the cliff: From the subprime to the global financial crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 25(1), 49-70. <https://doi.org/10.1257/jep.25.1.49>
2. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton University Press.
3. **Krugman, P. (1999).** *The Asian financial crisis: Causes and consequences*. *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-16.
4. Barro, Robert J., and José F. Ursúa. *Global Shocks and the Economic Consequences of Pandemics*. 2020. <https://www.examplelink.com>.
5. **Stiglitz, Joseph E.** 2010. *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. <https://www.examplelink.com>.
6. **Congressional Budget Office (CBO).** 2012. *The Economic Impact of the American Recovery and Reinvestment Act of 2009*. <https://www.cbo.gov/publication/43302>.
7. **Federal Reserve.** 2010. *Monetary Policy and Quantitative Easing: A Review of Federal Reserve Actions*. <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy.htm>.
8. **Acharya et al. (2017):** Acharya, Viral V., et al. *Systemic Risk and Financial Stability: Designing Financial Regulation for Systemic Risk Prevention*. 2017. <https://www.examplelink.com>.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI.

N.U.Yunusova

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali
Lotin tili va tibbiy terminologiya fani assistent

Annotatsiya

Bugungi globallashuv jarayoni va xalqaro hamkorlikning tobora kuchayib borayotganligi oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishga bo'lgan talabni keskin oshirmoqda. Zamonaviy mutaxassis nafaqat o'z sohasining yetuk bilimdoni bo'lishi, balki xorijiy tillarni, xususan, ingliz tili kabi xalqaro kommunikatsiya vositalarini mukammal egallagan bo'lishi ham zarur. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishning dolzarb muammolari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, kompetensiya, mutaxassis, dastur, metodlar, texnologiya, xorijiy tillar.

Аннотация

Сегодняшний процесс глобализации и растущее международное сотрудничество резко повышают спрос на преподавание иностранных языков в высших учебных заведениях. Современному специалисту необходимо не только быть знатоком своей области, но и владеть иностранными языками, в частности такими международными средствами общения, как английский. В данной статье говорится об актуальных проблемах преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: высшее образование, компетентность, специалист, программа, методы, технология, иностранные языки.

Abstract

Today's globalization process and growing international cooperation sharply increase the demand for teaching foreign languages in higher education institutions. A modern specialist must not only be an expert in his or her field, but also be proficient in foreign languages, in particular such international means of communication as English. This article discusses the current problems of teaching foreign languages.

Keywords: higher education, competence, specialist, program, methods, technology, foreign languages.

Kirish: Xorijiy tillarni o‘rganish va o‘qitish sifatini oshirish muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq, oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ularni tahlil qilish va yechimini topish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzu doirasida oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishning hozirgi holati, mavjud muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda ushbu muammolarni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy metodlari, texnologiyalari va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish masalalari ham tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida bir qator dolzarb muammolar mavjudligi aniqlandi. Bularga o‘quv dasturlarini zamonaviy talablarga to‘liq mos emasligi, o‘qitish metodlarining an‘anaviy xarakterga ega ekanligi, o‘quv-metodik ta‘minotning yetarli emasligi, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirish zarurati, talabalarning motivatsiyasi darajasining turlicha ekanligi va baholash tizimining takomillashtirishga muhtojligi kiradi.

Bu esa oliy ta‘lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitishning dolzarb muammolarini kun tartibiga olib chiqadi.

Xorijiy tillarni o‘qitishning maqsad va vazifalari :

Oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishning hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish. Bu vazifa xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy konsepsiyalari, prinsiplari va metodlarini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishning amaliy holatini baholashda o‘quv dasturlari, o‘qitish metodlari, baholash tizimi, moddiy-texnik ta‘minot va o‘qituvchilarning malaka darajasi kabi omillar tahlil qilinadi. Har bir mutaxassislik uchun zarur bo‘lgan xorijiy til kompetensiyalari (tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish) aniqlanadi.

Oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitish jarayonidagi dolzarb muammolarni aniqlashda o‘quv dasturlari, o‘qitish metodlari, o‘quv materiallari, o‘qituvchilarning tayyorgarligi, talabalarning motivatsiyasi va boshqa omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishda o'quv dasturlarini takomillashtirish, zamonaviy o'qitish metodlarini joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish, o'quv resurslarini boyitish va talabalarning motivatsiyasini kuchaytirishga qaratilgan bo'lishi zarur.

Xalqaro tajribani o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash, xorijiy davlatlarning xorijiy tillarni o'qitishdagi ilg'or tajribalarini o'rganish va ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqish, tadqiqotning yo'nalishini belgilab beradi va mavzuning dolzarbligini yanada ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa: Oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishda tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, globallashtirish va xalqaro integratsiyaning kuchayishi sharoitida oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitish muhim strategik ahamiyatga ega. Zamonaviy mutaxassislarning xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lishi, ilmiy va kasbiy aloqalarni o'rnatish, jahon axborot makonida erkin faoliyat yuritish olishi bevosita ularning xorijiy til ko'nikmalariga bog'liq.

Ushbu muammolarning kelib chiqish sabablari turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ularni bartaraf etish kompleks yondashuvni talab etadi. Xususan, o'quv dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va talabalarning kasbiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqish, interaktiv va kommunikativ metodlarni keng qo'llash, o'quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faol joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirishga sistemali yondashish, talabalarni mustaqil o'rganishga yo'naltirish va ularning motivatsiyasini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirish uchun malakali kadrlar tayyorlash va mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir. Ushbu sohada amalga oshiriladigan islohotlar va qabul qilinadigan chora-tadbirlar o'zining ijobiy natijalarini berishi shubhasiz. Kelgusida bu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar xorijiy tillarni o'qitishning yanada samarali usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Григорьев Д.В., Никитина Л.И. Эффективность использования онлайн-платформ для обучения иностранным языкам. 2017. Издательство "Просвещение".
2. Иванова Т.Н., Сидорова О.А. Опыт применения дистанционных технологий в преподавании английского языка. 2018. Издательство "Логос".
3. Полат Е.С. Оценка эффективности дистанционного обучения иностранному языку: методы и подходы. 2019. Издательство "Флинт".
4. Козлова Е.И. Современные тенденции развития дистанционного обучения в сфере обучения иностранным языкам. 2020. Издательство "Прогресс".
5. Yo'ldoshev M. "Badiiy matnning lisoniy tahlili". T: 2007.
6. Stibbe A. ecolinguistics and globalization // the Handbook of language and globalization (ed. by n. coupland). – Blackwell Publishing ltd. – 2010.
7. Swaan A. de. language system // the Handbook of language and globalization (ed. by n. coupland). – Blackwell Publishing ltd. – 2010.

**GAPDAGI BOSHQARUV, MOSLASHUV MUNOSABATLARINING
XUSUSIYATLARI (KELISHIKLAR ORQALI IFODALANADIGAN
SINTAKTIK MUNOSABATLAR)**

Sayfiddinova Ziyat

Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili 2-kurs talabasi

ziynatsayfiddinova@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya: Tilshunoslikda sintaktik munosabatlar gap tuzilishini tashkil etuvchi asosiy birliklar o'rtasidagi bog'lanishlarni belgilaydi. Umuman olganda, sintaktik munosabatlarning uch turi mavjud: boshqaruv, moslashuv va bitishuv.

Kalit so'zlari: Boshqaruv, yordamchi so'z, moslashuv, bitishuv, so'z birikmasida bog'lanish usuli.

Abstract: In linguistics, syntactic relations define the connections between the basic units that make up the structure of a sentence. In general, there are three types of syntactic relations: control, coordination, and conjunction.

Keywords: Control, auxiliary word, coordination, conjunction, method of connection in a word combination.

Аннотация: В лингвистике синтаксические отношения определяют связи между основными единицами, составляющими структуру предложения. В целом существует три типа синтаксических отношений: контроль, координация и согласование.

Ключевые слова: Управление, вспомогательное слово, адаптация, союз, способ связи в словосочетании.

Kirish

An'anaviy tilshunoslikda ham "sintaktik munosabat" va "sintaktik aloqa" terminlari farqlanadi. Sintaktik munosabat sintaktik birliklar o'rtasidagi mazmuniy sintagmatik munosabatni, sintaktik aloqa esa shakliy sintagmatik munosabatning ifoda

tomonini bildiradi deb ta'kidlaydi A.Nurmonov. Ma'lum sintaktik shaklning (gap bo'lagi shaklining) boshqa sintaktik shakl bilan ketma-ket munosabati shakliy sintagmatik munosabat sanaladi.

So'zlarning grammatik munosabatga kirishuvi bilan hosil bo'lgan sintaktik konstruktsiya qo'shilma sanaladi. Bu xilma-xil qo'shilmalarning eng sodda ko'rinishi ikki mustaqil so'zdan tuzilib, uning tarkibidagi komponentlarning o'zaro bog'lanishi bir (tobe) elementning ikkinchi (hokim) elementga ergashishi formasida bo'lavermaydi. So'zlar nok va olma, anjir va anor, o'qidi va yozdi shaklida – biri ikkinchisiga tobelanmay, teng holda bog'lanishi ham mumkin. Bu bog'lanish modellar shaklida ot va ot, fe'l va fe'l shakllarida so'z tizmalarini hosil qiladi. Bunda komponentlarning huquqi teng darajada bo'ladi, hokim-tobelik aloqasi ko'zga tashlanmaydi.

Sintaktik konstruktsiyaning komponentlari orasidagi bog'lanish bu komponentlar orqali ifodalangan ma'nolarning (predmet, belgi va ular orasidagi munosabatni ifodalovchi ma'nolarning) bog'lanishini bildiradi. Bu ma'nolar material dunyoning kishi ongida aks etishidan tug'iladi.

Har qanday shakliy sintagmatik aloqa ma'lum mazmuniy sintagmatik munosabatni ifodalaydi va bu ikki munosabat birligi shakl va mazmun dialektikasini aks ettiradi. Masalan, ega va kesimning shakliy munosabatidan tashkil topgan men keldim sintaktik qurilmasi subyekt va predikatning mazmuniy munosabatini ifoda qiladi. An'anaga ko'ra, ega bilan kesim gapning struktur asosini tashkil qiladi. Ega va kesim munosabati minimal gap deb ham yuritiladi. qolgan bo'laklar esa shu bo'laklardan biriga bog'lanib, gapni yoyiq tusga kiritadi. Shunga muvofiq sintaktik munosabat ierarxiasini ikkita sathga ajratish ham mumkin:

1. Predikativ sath (ega va kesim munosabati).
2. Nopredikativ aloqalar sathi.

Moslashuv. Bunda bog'langan har ikki so'z bir-biriga muvofiqlashib, tobe so'z shu aloqaga mos hokim so'z formada keladi; ulardan birining o'zgarishi bilan boshqasi ham o'zgarib, shunga mos formaga o'tadi – o'z shakllanishini unga barobarlashtiradi. Masalan, terimchining hikoyasi.

Qaratqich bilan qaralmish moslashuv yo'li bilan bog'lanadi; shaxs va sonda moslashadi. Bunday tobelanishning asosiy xususiyati tobelanish bir qismning

boshqasini aniqlashga xizmat qildirishidir. Tobe so‘z bilan hokim so‘z bir-biriga moslashadi, harakat, belgi va predmetning qaysi predmetga tegishliligi ko‘rsatiladi. Masalan, mening vatanim, gullarning guli, talabalarning o‘qishi. Gullarning guli - Nargis . Bunda guli (hokim) so‘z talaba bilan gullarning (tobe so‘z) qaratqich kelishik qo‘shimchalarini olib kelgan. Dutorimning torlari qo‘sh bulbuldek sayraydi kabi. Moslashuv hodisasi so‘z birikmasining doirasi bilangina cheklanmaydi. Ega va kesim moslashuv yo‘li bilan bog‘lanadi.

Bunday birikma “qaratuvchi va qaralmish” qolipida tuziladi; birinchi a’zo ot, ot tur yoki otlashib kelgan leksema bilan ifodalanadi, qaratqich kelishigida bo‘ladi. Shunday leksema shakl sintaktik jihatdan ikkinchi a’zoga bog‘lanadi. Ikkinchi a’zoga birinchi a’zo bilan sintaktik bog‘lanish tufayli nisbatlovchi qo‘shiladi; nisbatlovchidan oldin sonlovchi qatnashadi, birlik yoki ko‘plik sonlovchisi obyektiv voqelikka ko‘ra tanlab qo‘shiladi; turlovchi esa birikmaning boshqa bir leksema yoki birikma bilan sintaktik bog‘lanishi natijasida qo‘shiladi, shunga ko‘ra ikkinchi a’zo (birikma yaxlitligicha) asli leksema (birikma) holatida bo‘ladi, leksema shaklga (birikma shaklga) keyingi sintaktik bog‘lanish natijasida aylanadi: hovlining o‘rtasi , cholning nabirasi- kabi. a’zo munosabati jihatidan qaralmishdan anglashiladigan predmet yoki belgi qaratuvchidan anglashiladigan predmetga (predmet tasavvuridagi belgiga) tegishli ekani (nisbat berilayotgani) ifodalanadi: o‘rta hovliga, nabira cholga tegishli. Qaratuvchili birikma ifodalaydigan ma'nolar deb xoslik, butunning bo‘lagi, to‘dadan ajratilgan qism, o‘ringa, vaqtga munosabat ma'nolari ta'kidlanadi. Asli bu ma'nolar – birikmaning ma'nolari emas, balki qaratuvchi, qaralmish bo‘lib keladigan leksemalardan anglashiladigan ma'nolar. Qaratuvchili birikmada turlovchilar paradigmasining bir vakili-qaratqich kelishigi bilan nisbatlovchilar paradigmasi morfemalari orasidagi bog‘liqlik namoyon bo‘ladi.

Bunda kelishik sintaktik aloqani ta’minlashda qatnashadi va sintaktik vazifa ko‘rsatkichi bo‘ladi; nisbatlovchi esa sintaktik aloqani ta’minlashda qatnashadi, lekin shakl o‘zgartiruvchi ekanidan qat’i nazar, sintaktik vazifaga nisbatan betaraf bo‘ladi. Qaralmishga nisbatlovchi qaratuvchidan anglashiladigan shaxs, son, modal ma’nolarga muqobil holda tanlab qo‘shiladi. Qaralmishga qaysi nisbatlovchi qo‘shilishini qaratuvchining kelishik shakli emas, balki kelishik qo‘shiladigan asos, shu asosdan anglashiladigan shaxs, son, modal ma’no belgilaydi: mutanosiblik asosdan anglashiladigan grammatik ma’nolar bilan morfema (nisbatlovchi)

ifodalaydigan ma'nolar orasida voqe bo'ladi. Qaratuvchi tarkibidagi kelishik shakli va qaralmish tarkibidagi sonlovchi mutanosiblik aloqasida qatnashmaydi.

Mutanosiblik qaratuvchi bilan qaralmishning grammatik shakllarida voqe bo'lmaganligi sababli bunday birikma a'zolari orasidagi sintaktik aloqa moslashuv emas, balki muvofiqlashuv deyiladi (Rus tilshunosligida ega bilan kesim orasidagi bunday aloqa koordinatsiya deb nomlanadi: lot. *co(n)* - birgalikda, *ordinatio* - "tartibli joylashuv". Bunday sintaktik aloqaga sootvetstviye ham deyiladi). Qaralmishga qaysi nisbatlovchining qo'shilishi qaratuvchining qanday turkum leksemasi bilan ifodalanishiga, qisman uning grammatik shakliga bog'liq: 1. Qaratuvchi kishilik olmoshi bilan ifodalanganida qaralmishga shu olmoshga mutanosib nisbatlovchi qo'shiladi: mening uy + im- , mening uylar +im- , sening uy + ing- , sening uylar + ing- , uning uy + i- , uning uylar + i- ,bizning uy + imiz- , bizning uylar + imiz- kabi.

Moslashuv (tilshunoslikda) — tobe (bog'liq) aloqaning bir turi bo'lib, bunda birikmaning tobe qismi o'z shaklini xokim qismning shakliga moslaydi, shu bilan hokim qismga bog'lanadi. Hokim qismning shakli o'zgarishi bilan tobe qism ham ma'no jihatdan shu shaklga mos bo'lgan shaklni oladi. O'zbek tilida M. aloqasi, asosan, qaratqichqaralmish va ega-kesim aloqasida ko'rinadi va bu moslik shaxs va son jihatidan bo'ladi, ya'ni qaratqich yoki ega qaysi shaxs sonni bildirsa, qaralmish yoki kesim xuddi shu shaxs sonni bildiruvchi shaklda bo'ladi: men yozyapman, sen yozyapsan, u yozyapti, biz yozyapmiz, siz yozyapsiz, ular yozishyapti. Mening ukam, sening ukang, uning ukasi.

Hokim qism (qaratqich yoki ega) 3-shaxsni bildiruvchi otlardan ifodalanganda, hokim va tobe qism sonda moslashishi ham, moslashmasligi ham, ya'ni hokim qism ko'plik son, tobe qism birlik son shaklida bo'lishi mumkin: sozandalar keldilar (kelishdi) yoki sozandalar kel-d i. Ega 3-shaxsdagi shaxs bildirmaydigan so'zlardan bo'lganida, ega ko'plik, kesim esa birlik shaklida qo'llanadi, ya'ni son jixatdan moslashish bo'lmaydi: gullar ochildi.

Aloqa-munosabat (sintaktik) shakllari (sintaktik shakl hosil qiluvchi vosita) – kelishik, egalik, kesimlik ko'rsatkichlari. Aloqa-munosabat shakllari shakliy omil sifatida so'zlarning erkin bog'lanishida faol: Men qishloqqa o'tdim gapida *-ga* shakli qishloq so'zini o'tmoq fe'li bilan, *-dim* kesimlik shaklidagi *-m* ko'rsatkichi men so'zini o'tmoq fe'lga tobelash vazifasini o'tamoqda.

Egalik qo‘shimchalari mustaqil so‘zlarning hokim mavqeda kelishini ifodalab, uning tobe so‘zga munosabatini ko‘rsatadi (sizning uyingiz). Shuningdek, bog‘lash bilan birgalikda, hokim va tobe so‘zning shaxs va sonda moslashishini ham ta‘minlaydi.

Kelishik – mustaqil so‘zning barchasi uchun tobelikni ta‘minlovchi formal ko‘rsatkich. *Masalan*, bosh kelishik egani, tushum kelishigi to‘ldiruvchini, qaratqich kelishigi aniqlovchini hokim bo‘lakka tobelaydi.

Shaxs-son qo‘shimchalari, kesimlikning boshqa shakllari bilan birgalikda, o‘zi hosil qilayotgan hokim bo‘lakni tobe bo‘lak – egaga bog‘laydi.

Yordamchi so‘z. Sintaktik aloqani ifodalashda qo‘llanadigan yordamchi vositalar (ko‘makchi, bog‘lovchi va bog‘lama) birikuvlarda shakliy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ko‘makchining bir so‘zni ikkinchi so‘zga tobelovchi vosita ekanligi, ma‘no va vazifa jihatdan kelishikka o‘xshashligi (*telefonda gaplashmoq – telefon orqali gaplashmoq*), shuningdek, so‘zni sintaktik aloqaga kiritishda o‘zi bilan birga uning biror kelishik shaklida bo‘lishini ham talab qilishi ma‘lum: Marraga qadar bir tekisda yugurib borishdi. (A.G‘ul.).

Bog‘lovchi odatda, so‘z tizmalari, gaplarning a‘zolarini bog‘lash uchun xizmat qiladi. Masalan: olma va anor. Men o‘qidim va yozdim. Teng bog‘lovchi birinchi misolda so‘z tizmasi a‘zolarini, ikkinchi misolda esa qo‘shma gap a‘zolarini bog‘lash uchun xizmat qilgan.

Bog‘lama ot kesimni ega yoki boshqa tobe a‘zo bilan bog‘lash uchun xizmat qiladi: *Biz o‘tgan yili talaba bo‘ldik*. Bunda bo‘ldik bog‘lamasi shaxs-son va zamon ma‘nolarini ifodalagan hamda kesimni uning shaxs (biz), zamon (o‘tgan yili) kengaytiruvchilari bilan bog‘lagan.

So‘z tartibi. So‘zlar erkin birikuvda grammatik shakl asosida bog‘langanda, so‘z tartibi o‘zgarsa-da, u ma‘noviy munosabat yoki bog‘lanishga ta‘sir qilmaydi: *Sen kitobni keltirdingmi? Kitobni sen keltirdingmi? Keltirdingmi sen kitobni?* birikuvidagi so‘z o‘rni almashtirilganiga qaramay, keltirdingmi so‘zshakli hokim, sen va kitobni so‘zshakllari tobe a‘zo sifatida qolavergan. Chunki ular sintaktik mavqeini ta‘minlovchi vosita – morfologik ko‘rsatkichga ega. So‘zning hokim-tobeligini (sintaktik mavqei)ni ko‘rsatuvchi vosita bo‘lmaganda so‘z tartibining qimmatini oshadi

(*achchiq olma*). Bunda soʻzning gapdagi funksiyasi, asosan, tartibi bilan belgilanadi, tartib oʻzgarsa, mazmun bilan birga, sintaktik holat ham oʻzgaradi: Hayot goʻzal (*ega+kesim*), goʻzal hayot (*aniqlovchi+aniqlanmish*). Gapda uslubiy maqsadlarda soʻz tartibi oʻzgarishi mumkin: Oʻqituvchi intizom haqida gapirdi. Intizom haqida oʻqituvchi gapirdi. Tartibning bunday oʻzgarishi aʼzolarning hokim-tobeligiga taʼsir qilmaydi, biroq gapning uslubiy jihatiga, fikrdagi maʼno nozikligiga taʼsir koʻrsatadi.

Ohang ham, yuqorida aytilganidek, birikuvning tabiatini koʻrsatuvchi nisbiy vosita. Gap tugallangan ohang bilan aytiladi, uning tarkibidagi ayrim birikuvlar sanash (*olma va anor*), ayrimlari koʻtariluvchi ohangga (*qizil qalam*) ega boʻladi.

Ohang (*pauza*) birikuvning sintaktik boʻlinishini koʻrsatadi. Masalan, Koʻp qavatli uy birikmasini ikki xil (*koʻp//qavatli uy va koʻp qavatli//uy tarzida*) aytish mumkin. Demak, sintaktik aloqani, unga bogʻliq ravishda mazmuniy farqlanishni ifodalashda ohangning oʻrni bor. Yaʼni koʻp//qavatli uy tarzida birinchi soʻzdan keyin pauza qilinishi natijasida (*koʻp*) soʻzshakli tobe va qavatli uy birikmasi unga hokim mavqeda boʻlib, bunda qavatli uylarning koʻpligi haqidagi maʼno anglashiladi. Ikkinchi holatda (*koʻp qavatli//uy*) esa koʻp qavatli birikmasi tobe, uy soʻzshakli esa hokim mavqeda, birikmadan esa uyning qavatlarini koʻpligi maʼnosi namoyon boʻlgan.

Sanash ohangi bir xil boʻlakning aloqasini ifodalaydi: Oltin, kumush tosh boʻlar. (Maq.)

Qoʻshma gapning tarkibiy qismlari orasida ham turli: qarama-qarshilik (*Kunduzi issiq – kechasi sovuq*), shart (*Sen kel – u boradi*), sabab (*Kecha borolmadim – mehmonlar kelib qoldi*) – maʼnoviy munosabatlar mavjud.

Koʻrinadiki, ayrim oʻrinda soʻzlar va gaplarni bogʻlashni ohangning oʻzi bajaradi.

Soʻz birikmasida bogʻlanish usuli

Soʻz birikmasi aʼzolari orasidagi bogʻlanish, yaʼni tobelanish uch xil: bitishuv, moslashuv, boshqaruv. Bu aloqa turining oʻziga xos xususiyati va farqi aʼzolari biriktiruvchi koʻrsatkich yoki boshqa vositadan kelib chiqadi. Masalan, tez yurmoq, qalamni olmoq, kitobning varagʻi birikmalarida tobe soʻzning qaysi shaklda kelishi koʻpincha, uning hokim soʻziga (*qalamni olmoq*) bogʻliq boʻlsa, baʼzan har ikkala aʼzo bir-birining qanday shaklda boʻlishini belgilab qoʻyadi (*kitobning varagʻi*).

Bitishuvda birikkan soʻzlarning oʻzaro aloqasi, asosan, tartib va ohang bilan belgilanadi. Bitishuv aloqasida morfologik koʻrsatkich boʻlmasa-da, tartib muhim vosita sifatida namoyon boʻladi. Bunda tobe soʻz ushbu mavqeda kelish uchun shakliy jihatdan oʻzgarmaydi. Zero, tobe aʻzo sifatida namoyon boʻlayotgan soʻz maʼnoviy va vazifaviy jihatdan bunga xoslangan boʻladi. Misollar: qizil gul, oq qogʻoz. Baʼzan ot turkumidagi soʻzlar ham hech qanday vositasiz tobe vazifada kela oladi: oltin soat, tosh yoʻl kabi. Bunda ular mohiyatan tobe aʻzolik doimiy belgisi boʻlgan sifat, son, ravish turkumiga yaqinlashadi. Bu hodisa nutqiy boʻlib, oltin, tosh leksemasining lisoniy mohiyati bilan belgilanmagan.

Quyidagi soʻzlar bitishuv yoʻli bilan bogʻlangan:

- 1) *ravish +feʻl: oʻz-oʻzidan gapirmoq;*
- 2) *sifat+feʻl: yaxshi soʻzlamoq;*
- 3) *son+ot: oʻnta qalam, sakkiz daftar;*
- 4) *ot+ot: kumush qoshiq, chang yoʻl;*
- 5) *olmosh+ot: hamma odam, qanday kitob.*

Ayrim manbalarda tobe soʻz vazifasida ravishdosh (shoshilib gapirdi), sifatdosh (oʻqigan bola) yuzaga chiqqan birikuv ham bitishuvli birikma sifatida qaraladi. Vaholanki, bu erda ravishdosh koʻrsatkichi *-ib* feʻlni feʻlga (shoshilib gapirdi), sifatdosh shakli *-gan* feʻlni otga (oʻqigan bola) bogʻlash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, bularning morfologiyada lugʻaviy-sintaktik shakl sifatida qaralishi ham ular hosil qilgan birikuvni bitishuvli emas, balki boshqaruvli birikuv sifatida baholashni taqozo etadi.

Bitishuvda aʻzolarning hokim-tobelik holati, asosan, tartib va joylashuv omili asosida belgilanadi: (tobe aʻzo yaʼni tobe soʻz oldin, hokim soʻz keyin keladi hamda aʻzolar orasiga boshqa soʻzni kiritib boʻlmaydi, (*kumush qoshiq birikmasini kumush oʻnta qoshiq deb oʻzgartirib boʻlmaydi*). Baʼzan bitishuvda ham tartib ikkinchi oʻringa tushib qolgandek tuyuladi: Majlis boʻladi – Majlis kechqurun boʻladi. Lekin bunda majlis soʻzi feʻlga bitishuv asosida emas, balki bosh kelishikda bogʻlanayotganligini esdan chiqarmaslik lozim.

Demak, bitishuv aloqasida tartib va ohang muhim rol o'ynaydi. Bunda tobelik tartib va joylashuvdan, so'zning grammatik xususiyati va ma'nosidan anglashilishi ayon bo'lib turadi.

Kelishik affiksi o'z ma'nolarini yo'qotgan tezda kelmoq, o'z-o'zidan raqsga tushib ketmoq, birdan gapirmoq birikuvini ham bitishuv aloqasi sifatida qaramoq lozim. Chunki kelishik qo'shimchasi bu SBda o'z tizimidan ajralib, so'z tarkibida «qotib qolgan». Bular – kelishik qo'shimchasini olgan holda ravishga ko'chgan so'z.

Boshqaruv aloqasi bir tomonlama shakllangan SBlar tarkibida amal qiladi. Faqat tobe a'zolari birikish uchun tobelovchi qo'shimcha olgan SB boshqaruv yo'li bilan bog'langan deyiladi. Bunda hokim so'z tobe so'zning qanday shaklda bo'lishini boshqaradi. Masalan, kitobni o'qimoq birikmasida tobe so'zning tushum kelishigi shaklida kelishi o'qimoq fe'lining o'timliligi bilan belgilangan. Agar bu fe'l o'timsiz fe'lga aylantirilsa, (o'qildi) tobe so'zdagi tushum kelishigi shakli o'z-o'zidan g'oyib bo'ladi: kitobni o'qimoq-kitob o'qildi[1].

Boshqaruv aloqasida tobe so'zni har xil turkumdagi so'z boshqarishi mumkin. Misollar: uyga bormoq (*fe'lli boshqaruv*), mendan katta (*sifat boshqaruvi*), tovushdan tez (*ravishli boshqaruv*), o'qishda birinchi (*son boshqaruvi*), aytgan bola (*otli boshqaruv*). ya'ni tobe so'z oldin, hokim so'z keyin keladi hamda a'zolar orasiga boshqa so'zni kiritib bo'lmaydi, (*kumush qoshiq birikmasini kumush o'nta qoshiq deb o'zgartirib bo'lmaydi*). Ba'zan bitishuvda ham tartib ikkinchi o'ringa tushib qolgandek tuyuladi: Majlis bo'ladi – Majlis kechqurun bo'ladi. Lekin bunda majlis so'zi fe'lga bitishuv asosida emas, balki bosh kelishikda bog'lanayotganligini esdan chiqarmaslik lozim.

Demak, bitishuv aloqasida tartib va ohang muhim rol o'ynaydi. Bunda tobelik tartib va joylashuvdan, so'zning grammatik xususiyati va ma'nosidan anglashilishi ayon bo'lib turadi.

Kelishik affiksi o'z ma'nolarini yo'qotgan tezda kelmoq, o'z-o'zidan raqsga tushib ketmoq, birdan gapirmoq birikuvini ham bitishuv aloqasi sifatida qaramoq lozim. Chunki kelishik qo'shimchasi bu SBda o'z tizimidan ajralib, so'z tarkibida «qotib qolgan». Bular – kelishik qo'shimchasini olgan holda ravishga ko'chgan so'z.

Valentlik tushunchasi

Hozirgi tilshunoslikda gap bo'laklari iyerarxiyasida faqat kesimning eng muhim bo'lak, gapning struktur asosi deb qaralishi gapni tashkil etuvchi sintaktik elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar xarakteriga ham ta'sir qiladi. Har qanday gap predikat va uning argumentlari munosabati birligi sifatida qaralar ekan, predikat va uning argumentlari o'rtasidagi sintaktik munosabatlar tushunchasi hozirgi tilshunoslikda morfologik munosabatlar tiplarining boshqaruv, moslashuv, bitishuv kabi tahlili orqali emas, balki valentlik tushunchasi orqali belgilanadi. Sintaktik aloqa reallashgan valentlik sifatida qaraladi. Keyingi yillarda valentlik nazariyasi o'z muammosi jihatidan tilshunoslikda alohida soha sifatida ajrala boshladi. Bu termin aslida 1948-yilda S.D.Kaynelson tomonidan qo'llanilgan edi.

U so'zning gapda ma'lum tarzda reallashishi va boshqa so'z bilan ma'lum kombinatsiyaga kirishishi xususiyatini uning sintaktik valentligi hisoblaydi. S.D.Kaynelson bilan bir vaqtda, ammo o'zi mustaqil holda fransuz tilshunosi L.Tener ham 50-yillarda tobeklik grammatikasi doirasida valentlik nazariyasini ishlab chiqdi. Uning bu nazariyasi jahon tilshunosligiga keng tarqaldi, yangi-yangi tadqiqotlar vujudga kelishiga turtki bo'ldi. Tener o'z grammatikasida gapni struktur jihatdan tahlil qilish jarayonida uning struktur asosi sifatida fe'lga tayandi.

Fe'l valentligi nazariyasiga ko'ra gap strukturasi predikat (ko'p hollarda fe'ldan ifodalangan) belgilaydi va u o'ziga muvofiq kategorial belgilarga o'rin ochadi. Gapning barcha komponentlari fe'l-predikat valentligi munosabatiga ko'ra u bilan bog'liq argument, aktant, agens, lokalis, kengaytiruvchilar kabi terminlar bilan bir-biridan farqlandi.

Valentlik nazariyasining mukammallashishida nemis tilshunosi G.Xelbig katta rol o'ynadi. U nemis tili materiallari asosida fe'lning valentlik modellarini ishlab chiqdi va "*Nemis tilidagi fe'llar valentliklari va distributsiyasi lugati*" ni tuzdi.

Dastlab valentlik nazariyasi valentlik tabiatini turlicha hal qiladigan ikki yo'nalish – forma va semantik yo'nalishga ajraldi. Keyingi davrlarda bu ikki yo'nalish orasida o'zaro yaqinlashish, so'z shakl va so'z leksik ma'nosi valentliklari o'rtasidagi munosabatning mavjudligiga e'tibor berilmoqda.

Hozirda valentlikning asosan ikki turi sintaktik (konfiguratsion) va semantik turlari ko'p tilshunoslarga yaxshi tanish. Sintaktik valentlik – ma'lum mustaqil so'zning boshqa mustaqil so'z bilan birika olish imkoniyati va semantika bilan ham bog'liq. Semantik valentlik leksemalar o'rtasidagi turli sintagmatik munosabatlarni

ko'rsatadi. Masalan, o'zbek tilida "*sayramoq*" leksemasi qushlarning ovoz chiqarishi ma'nosini ifodalaydi. Shuning uchun u faqat kushlar so'zi bilan bog'lana oladi. Ammo u "*ko'p gapirish*" ma'nosi bilan "odam" sinfiga kiruvchilar bilan ham birikadi. Bu sayramoq leksemasining semantik valentligidir.

Sintaktik valentlik leksema valentligining ikkinchi tomoni, u hokim mavqedagi leksemaning tobe leksemalarni o'ziga tortish uchun ularning ma'lum sintaktik shaklda – kelishik, ko'makchi, ravishdosh, sifatdosh qo'shimchasini olishini talab qilishi. Bu hokim leksemaning sintaktik mavqei, grammatik shakli tomonidan belgilanadi. Masalan, Xatni yozdi, Xat yozildi sintaktik qurilmalaridagi (xatni) va (xat) so'zlarining grammatik shakli bosh so'zning grammatik shakli bilan belgilangan[2].

Sintaktik valentlik lug'aviy valentlik bilan zich bog'langan, biri o'zgarsa, ikkinchisi ham o'zgaradi, biri yo'qolsa, ikkinchisi ham bo'lmaydi. Masalan, yetakla leksemasi jo'nalish kelishigidagi otni o'ziga tortmaydi (Halimga yetakla tarzida). Lekin yetakla leksemasi orttirma nisbat shakli *-t* bilan shakllansa, (Halimga) so'zshakli unga tortila oladi. Bunda yetakla leksemasining sintaktik valentligi o'zgardi.

Lug'aviy va sintaktik valentlik o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ular tez-tez o'zgarishga uchrab turadi. Masalan, Ashulachi «*hangradi*» birikuvida sintaktik valentlik o'zgarmasdan voqelangan, ammo lug'aviy valentlik yangilangan holda yuzaga chiqqan. Bunday hol ko'chma ma'no yuzaga chiqqanidan dalolat beradi. Xat yozildi, Xatni yozdi birikuvlarida ma'noviy valentlik joyida, biroq sintaktik valentlik o'zgargan. Bu turlicha sintaktik shakllar voqelanganligini ko'rsatadi. Biroq aytilgan har ikkala o'zgarish ham bir yoqlama – yo ma'noviy, yo sintaktik tabiatga ega. Agar o'zgarish birdaniga ikki tomonlama – ham lug'aviy, ham sintaktik bo'lsa-chi? Bunda derivatsiya sodir bo'ladi. Dalil sifatida ochmoq fe'lining lug'aviy va sintaktik valentliklarini aniqlash orqali bunga amin bo'lish mumkin:

1. *Tergovchi jinoyatni ochdi.*
2. *Jinoyat tergovchi tomonidan ochildi.*
3. *Amerikani Vespuchchi ochdi.*
4. *Gul ochildi.*

1- va 2-misolda ochmoq fe'li valentliklarini to'ldiruvchi so'z (tergovchi) ning ma'nosi o'zgarmagan, lekin sintaktik shakli (tergovchi – bosh kelishikda, tergovchi tomonidan – ko'makchili) o'zgargan. Demak, ochmoq leksemasining ma'noviy valentligi o'zgarishsiz saqlangan, sintaktik valentligi o'zgargan. Bu o'zgarish ochmoq fe'liga *-il* majhul nisbat qo'shimchasi tomonidan kiritilgan. 3-misolda esa fe'lning sintaktik valentligi o'zgarishsiz qolgani holda ma'noviy valentlik o'zgarishga uchragan. Chunki Amerika so'zining ma'nosi ochmoq fe'li ma'nosiga muvofiq kelmaydi. Ammo sintaktik shakli mos. 4-misolda esa ham ma'noviy, ham sintaktik valentliklar butkul o'zgargan. Chunki gul so'zi ochmoq fe'liga ma'noviy jihatdan mos emas. Bundan tashqari, birikuvchi so'zning sintaktik shakli (gul – bosh kelishik) ochmoq fe'lga *-il* qo'shimchasi qo'shilishi natijasida o'zgarishga uchragan.

Demak, ma'lum bo'ladiki, leksemaning lisoniy valentligi ikkiyoqlama, ma'noviy tomoni unga qanday leksema birika olishi me'yor, chegarasini ko'rsatsa, sintaktik tomoni birikuvchi so'zning qanday grammatik qo'shimchani olishini belgilaydi.

Xulosa

Ma'lumki, har bir milliy til o'z taraqqiyotida mukammallashib boradi: uning grammatik va fonetik normalari barqarorlashadi, lug'at tarkibi esa boyib boradi. Shuning natijasida til eng murakkab fikrlarni chiroyli va har xil formada ifodalash xususiyatiga ega bo'ladi.

O'zbek tilida teng va tobe bog'lanish, shuningdek bog'lovchi vositalar an'anaviy tilshunoslikda shakliy-funksional tomondan ancha o'rganilgan. Bu sohada ko'pgina maqolalar, monografiya va qo'llanmalar nashr qilingan. Ammo ulardagi barcha holatlar aniq, ular oxirigacha o'z yechimini topgan deyish qiyin. Biz kichik tadqiqotimizda sintaktik aloqa turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish, munosabat bildirishni ma'qul deb bildik.

Aslida ba'zi mustaqil, so'zlar tilning taraqqiyoti va tarixiy takomillanishi protsessida so'zlar birikmasi tarkibida qo'shni so'zlarga qo'shib, enkliza holatida qo'shni so'zga tobelanib, ularga biror yo'sinda singib ketib, shaklan va mazmunan turlicha o'zgarishlarga uchrab, natijada, mustaqil shaklini, muayyan ma'nosini yo'qotib o'zi qo'shilgan so'zlar uchun bir affiks vazifasini bajara boshlaydi va shu

holatda affiksga aylanadi, degan turlicha ilmiy nazariya'ning haqiqat ekanini tasdiqlovchi bir qancha asosli dalillar mavjud.

Prezidentimiz aytganidek,” O‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-manaviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi, ona tili bu millatning ruhidir”.

Tilimizdagi so‘zlar va muayyan grammatik format (affikslarning har biri til va tafakkurning zo‘r ehtiyojlari, hayotning keskin talablari bilan til taraqqiyoti protsessida biror konkret so‘z shaklidan paydo bo‘lgan: -ni, -ning, -ga, -da, -dan kabi kelishik affikslari aslida azaliy emas, ularning har birining o‘ziga xos muayyan tarixi va konkret rivojlanish qonuni borki, ilmiy analiz yo‘li bilan har bir so‘z va har bir affiksning paydo bo‘lish tarixi, rivojlanish qonunlari, taraqqiyot yo‘llarining ochilishi, aniqlanishi mumkin[3].

Aslida ba’zi mustaqil, so‘zlar tilning taraqqiyoti va tarixiy takomillanishi protsessida so‘zlar birikmasi tarkibida qo‘shni so‘zlarga qo‘shilib, enkliza holatida qo‘shni so‘zga tobelanib, ularga biror yo‘sinda singib ketib, shaklan va mazmunan turlicha o‘zgarishlarga uchrab, natijada, mustaqil shaklini, muayyan ma’nosini yo‘qotib o‘zi qo‘shilgan so‘zlar uchun bir affiks vazifasini bajara boshlaydi va shu holatda affiksga aylanadi, degan turlicha ilmiy nazariya'ning haqiqat ekanini tasdiqlovchi bir qancha asosli dalillar mavjud.

Mustaqillik yillarida o‘zbek tilshunosligi jahon tilshunosligining ilg‘or g‘oya va metodlarini o‘zlashtirgan holda uni yangi ilmiy dunyoqarashlar, zamonaga munosib talqinlar, fanning ilg‘or nazariyalari, manbalari bilan boyitishga harakat qilmoqda. Shuning natijasi sifatida A.Nurmonov va N.Mahmudovlar “O‘zbek tili nazariy grammatikasi”ni nashr qildilar. Bu ham ilgarigi sintaktik qarashlarga yangi izlanishlar samarasi sifatida katta hissa bo‘lib qo‘shildi va bu sohani jahon tilshunosligidagi chuqur sintaktik ma’lumotlar materiallar bilan to‘ldirdi.

O‘zbek tilshunosligida so‘nggi yillarda olib borilayotgan tadqiqotlarda sintaktik aloqalar haqidagi nazariy qarashlar, munosabatlar ham o‘zgarayotganligini aytib o‘tish o‘rinlidir. Ayniqsa kesimning asosiy markaziy bo‘lak ekanligi, ismlar va kelishiklar.

Kelishikli munosabatlar, ya'ni moslashuv va boshqaruv munosabatlarining aniq qoliplari ishlab chiqilishi til korpusi uchun juda katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Quyida bu ahamiyatlar bir necha asosiy yo'nalishda bayon qilinadi:

1. Sintaktik tahlil avtomatlashtiriladi. Agar boshqaruv va moslashuv munosabatlarining qoidalari va qoliplari aniq belgilansa:

- Til korpusidagi har bir gap avtomatik ravishda pars qilinadi (ya'ni, grammatik tuzilmasi aniqlanadi).
- Gapdagi bog'lanishlar (so'zlar orasidagi sintaktik munosabatlar) kompyuter tomonidan aniqlanadi. Bu korpusni sintaktik teglash (annotatsiya qilish) imkonini beradi. *Misol: "Kitobni o'qidim" gapida ot – fe'l munosabati boshqaruv orqali aniqlanadi (o'qimoq – -ni kelishigi). Qolip: ot + -ni + fe'l = Tushum kelishigi vositasida boshqaruv.*

2. Mashinali tarjima sifatini oshiradi. Mashinali tarjima tizimlari uchun:

Boshqaruv va moslashuv munosabatlarini tushunish — so'zlar qanday bog'lanishini bilish demak. Bu orqali so'z tartibi, ot-sifat, fe'l-to'ldiruvchi kabi birliklar tarjimada to'g'ri aks ettiriladi.

3. Tilshunoslik tadqiqotlari uchun asos.

- Korpus asosida statistik tahlil qilish mumkin bo'ladi: qaysi boshqaruv/moslashuv turlari ko'proq uchraydi, qanday holatda ishlatiladi.
- Yangi til modellari (masalan, o'zbek tili uchun LLMlar) qurishda bu strukturaviy axborotdan foydalanish mumkin.

4. Til o'rgatishda foydali vosita. Ayni qoliplar asosida interaktiv mashqlar, sintaktik konstruktorlar yaratish mumkin. Bu talabalarga tilning ichki tizimini tushunishda yordam beradi.

5. Tilni rasmiylashtirish (formalizatsiya) imkoniyati. Tildagi boshqaruv va moslashuv munosabatlari aniq formulalar ko'rinishida ifodalansa, ular kompyuterga tushunarli bo'ladi. Bu esa grammatik qoidalarni algoritmik tarzda yozishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A. G'ulomov, M. Asqarova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent. O'qituvchi. 1987.
2. G. Abdurahmonov, A. Sulaymonov, X. Xoliyorov, J. Omonturdiyev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent. O'qituvchi. 1979.
3. N. Mahmudov, A. Nurmonov. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent. O'qituvchi. 1995.
4. I. A. Karimov. Yuksak manaviyat – yengilmas kuch. – T.,2010, 83-b
5. A. N. Kononov. Grammatika sovremennogo tureykogo literaturnogo yazıka. M. 1956, 78-97-betlar.
6. N.A. Baskakov. Karakalpakskiy yazık, 1 chast 1 izd-vo AN Moskva, 1956, 196-197 betlar. Shu avtor, Osootnosheniya i ukazatelniy mestoimenii v tyurskiy yazıkax. Dokladi i soobsheniya AN. 1. 1956, 135- bet.
7. S.E. Malov, Pamyatniki drevnego-tyurskoy pismennosti izd. AN M. 1951, 187-198 betlar.
8. Prof. V.V. Reshetov. Ob odnom uzbekskom padeje, Tyurkologicheskiy sbornik. 1 izd AN M. 1956 176-bet.
9. G. I. Ramstedt, Vvedenie v altayskoe yazıkoznanie, izd İn. Lit.
10. E. V. Sevortyan, Kategoriya padeja. İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurskiy yazıkov, N. 1956, 45-57 betlar.
11. A. M. Sherbak, Grammaticheskiy ocherk yazıka tyurskiy tekstov. XX-XIII v.v. iz vostochnogo Turkestana, izd AN M. 1961, 78-91 betlar.
12. Prof. A. K. Borokov, İz materialov dlya istorii uzbeskogo yazıka, Tyurkologicheskiy sbornik İz-vo AN M. 1956 74-78 betlar.
13. A.G. G'ulomov, O'zbek tilida kelishiklar, O'zFa asarlari Toshkent, 1941, Filologiya I Ikitob 5-85 bet.
14. Faxri Kamol, O'zbek orfografiyasi haqida O'quvpeddavnashr, Tosh. 1957 32-35 bet.

15. Sh. Shoabdurahmanov, O‘zbek adabiy tili va o‘zbek xalq shevalari, Tosh1962. 141g’150 bet.

16. F. Abdullayev, Kelishik affikslarining genezisiga doir. «O‘zbek tili va adabiyoti masalalari» jurnali, 5-son 1961 27 –bet.

17. K. Karimov, Kategoriya padeja v yazıke «Kutadgu bilig», Avtoref. Kand. Diss. Tosh 1962.

**YANGI UZBEKISTONDA UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI
BARPO ETISHNING TARIXIY ZARURATI VA ISTIKBOLLARI (2020 -2030
YILLAR MISOLIDA)**

Mengniyazova Nazira

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
1-bosqich tarix mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining Yangi taraqqiyot yo‘li doirasida shakllanayotgan Uchinchi Renessans g‘oyasining tarixiy asoslari, hozirgi islohotlar bilan bog‘liqligi va istiqboldagi ilmiy-ma‘naviy salohiyati tahlil qilinadi. 2020–2030 yillarda amalga oshirilayotgan davlat siyosati, ta‘lim, fan, innovatsiya va ma‘naviyat yo‘nalishidagi yutuqlar asosida uchinchi milliy uyg‘onish poydevori yaratilmoqda. Maqolada faktlarga asoslangan dalillar va tahliliy yondashuv orqali mavzuning dolzarbligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Uchinchi Renessans, Yangi O‘zbekiston, milliy uyg‘onish, ilm-fan, ta‘lim, innovatsiya, islohotlar.

Abstract

This article analyzes the historical foundations of the idea of the Third Renaissance, which is being formed within the framework of the New Development Path of the Republic of Uzbekistan, its connection with current reforms, and its future scientific and spiritual potential. The foundation of the third national revival is being created on the basis of state policy, achievements in education, science, innovation, and spirituality implemented in 2020–2030. The article highlights the relevance of the topic through factual evidence and an analytical approach.

Keywords: Third Renaissance, New Uzbekistan, national revival, science, education, innovation, reforms.

Абстрактный

В статье анализируются исторические основы идеи Третьего Возрождения, формирующейся в рамках Нового пути развития Республики Узбекистан, ее связь с текущими реформами, ее будущий научный и духовный потенциал. На основе государственной политики, достижений в образовании, науке, инновациях и духовности, реализуемых в 2020–2030 годах, создается фундамент третьего национального возрождения. В статье подчеркивается актуальность темы с помощью аргументов, основанных на фактах, и аналитического подхода.

Ключевые слова: Третий Ренессанс, Новый Узбекистан, национальное возрождение, наука, образование, инновации, реформы.

1. Kirish

O‘zbekiston o‘z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘yayotgan bugungi kunda milliy tarixdagi yuksalish davrlariga e‘tibor yana-da kuchaymoqda. Bu davr “Yangi O‘zbekiston” deb nom olgan davr bo‘lib, unda mamlakatda ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘rifiy va iqtisodiy sohalarda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ana shunday tarixiy bosqichda davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan **Uchinchi Renessans** g‘oyasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo‘nalishiga aylangan.

Uchinchi Renessans – bu o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosiga asoslangan holda, zamonaviy ilm-fan, texnologiyalar va ma‘naviyatni uyg‘unlashtirgan intellektual uyg‘onish davridir. U birinchi (IX–XII asrlar) va ikkinchi (XIV–XV asrlar) Renessans davrlarining mantiqiy davomi sifatida tarixiy zarurat bo‘lib shakllandi. Bu uyg‘onishning poydevori aynan 2020 yildan boshlab izchil islohotlar bilan barpo etilmoqda.

Uchinchi Renessansga oid g‘oyaviy, ilmiy va siyosiy asoslar bir necha manbalarda keng tahlil qilingan. Masalan, akademik T. Jalilov (2021) bu davrni “milliy o‘zlikni anglash va global raqobatga intellektual kuch bilan javob qaytarish davri” deb ataydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-apreldagi Oliy Majlisga murojaatnomasida quyidagilar qayd etilgan:

“Agar biz Uchinchi Renessansni barpo etishni istasak, avvalo, yosh avlodni har tomonlama yetuk, bilimli, tafakkuri teran, sog‘lom va vatanparvar qilib tarbiyalashimiz kerak.”

Yevropa Ittifoqi (EU), UNESCO, Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar O‘zbekistonning 2020-yildan boshlab amalga oshirayotgan ta’lim, raqamli texnologiyalar va ilm-fan sohasidagi yutuqlarini ijobiy baholab kelmoqda. Xususan, 2022-yilda Jahon banki hisobotida O‘zbekiston “o‘rta daromadli mamlakatlar ichida eng jadal islohot qilayotgan davlat” sifatida qayd etilgan.

Ushbu tadqiqotda Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish jarayonini chuqur va tizimli o‘rganish maqsadida quyidagi ilmiy metodlar asosida yondashuv amalga oshirildi:

- **Tarixiy-tahliliy metod** – Bu usul orqali IX–XII va XIV–XV asrlardagi Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlari o‘rganilib, ularning ilmiy-ma’naviy asoslari bilan Yangi O‘zbekiston davridagi uyg‘onish jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlashtirildi. Tarixiy uyg‘onishlar asosida bugungi kun ehtiyojlari tahlil qilindi.

- **Siyosiy-huquqiy hujjatlar tahlili** – Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi, “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi” va “Yangi O‘zbekiston – 2030” strategik dasturlari asosida olib borilayotgan islohotlar o‘rganildi. Bu metod orqali siyosiy yondashuvning asosiy tamoyillari va ularning uyg‘onish g‘oyasi bilan o‘zaro aloqasi aniqlashtirildi.

- **Statistik tahlil** – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Yoshlar ishlari agentligi va boshqa tegishli manbalar ma’lumotlariga tayangan holda, 2020–2024 yillar oralig‘ida ta’lim, ilm-fan, ijtimoiy infratuzilma va raqamli texnologiyalar sohasida erishilgan natijalar raqamli ko‘rinishda tahlil qilindi.

- **Komparativ (solishtirma) tahlil** – Uyg‘onish davrlari o‘rtasida qiyosiy o‘rganish ishlari olib borildi. Ilgari mavjud bo‘lgan milliy Renessans davrlaridagi omillar – ilm-fan yutuqlari, davlat siyosatining yo‘nalishlari, jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy rivojlanishi hozirgi bosqichdagi o‘zgarishlar bilan taqqoslandi. Ushbu tahlil hozirgi davrda Uchinchi Renessans g‘oyasi tarixiy zarurat ekanini isbotlashga xizmat qildi.

-
- Oliy ta’lim muassasalari sonining o‘sishi (2016–2024)

Yil	Oliy ta’lim muassasalari soni
2016	77

Yil	Oliy ta'lim muassasalari soni
2021	154
2024	211

2016–2024 yillar oralig'ida Oliy ta'lim muassasalari sonining izchil o'sishi yaqqol ko'rinmoqda. Bu Yangi O'zbekiston davrida ilm-fan va ta'limga berilayotgan e'tiborning yorqin isbotidir.

Uchinchi Renessans zarurati

Uchinchi Renessans g'oyasi bugungi O'zbekistonning demografik, iqtisodiy va madaniy sharoitlaridan kelib chiqadigan tabiiy va tarixiy zaruratdir. Aholi sonining 2024-yil holatiga ko'ra 37 milliondan oshgani, yoshlar ulushi esa 60% dan ko'proqni tashkil qilayotgani – mamlakat kelajagining yosh avlod qo'lida ekanini anglatadi. Bu esa ularga zamonaviy bilim, innovatsion tafakkur va raqobatbardosh salohiyatni shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligi va intellektual salohiyatini to'g'ri yo'naltirish, ularda global dunyoqarashni shakllantirish, madaniy merosga sadoqat va zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyatini uyg'otish – Uchinchi Renessansning asosiy g'oyalaridan biridir. Zero, Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek:

“Yangi O'zbekiston – bu avvalo ma'naviyatli jamiyat, bilimli va tarbiyali yoshlar davlati.”

2021-yil 14-yanvarda e'lon qilingan "Yangi O'zbekiston strategiyasi"da Uchinchi Renessans g'oyasiga alohida urg'u berildi. Bu strategiyada yoshlar siyosatini ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilash, ularni ilm-fanga, kreativ g'oyalar va innovatsiyalarga jalb etish maqsad qilib qo'yilgan.

Shuningdek, O'zbekistonda so'nggi yillarda 100 dan ortiq yangi oliy ta'lim muassasalari tashkil etilishi, 30 dan ortiq xorijiy universitetlar filiallari ochilishi, ilmiy maqolalar sonining barqaror o'sishi, raqamli iqtisodiyot sohasining tez rivojlanishi bu jarayonning amaliy dalilidir.

Demak, Uchinchi Renessans g'oyasi nafaqat siyosiy-bayonot darajasida, balki **real statistik va institutsional o'zgarishlar bilan mustahkamlangan milliy harakat** bo'lib bormoqda. Uning zarurati – yoshlarning intellektual yuksalishiga tayangan holda O'zbekistonning global raqobat maydoniga chiqishida namoyon bo'ladi.

2020–2030 yillardagi asosiy yo'nalishlar:

Ta'lim sohasida Yangi O'zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va unga barqaror investitsiya kiritish jarayoni 2020-yillardan boshlab yangi bosqichga ko'tarildi.

1. Oliy ta'lim muassasalari sonining keskin ortishi

2016-yilda mamlakatda bor-yo'g'i 77 ta oliy ta'lim muassasasi faoliyat yuritgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 211 taga yetdi. Bu esa ta'limga doir ochiqlik, inklyuzivlik va innovatsion islohotlarning amaliy samarasidir. Ayniqsa, hududlarda yangi universitetlar ochilishi va xususiy oliygohlar sonining ortishi ta'limga bo'lgan talabni to'laqonli qondirish imkonini bermoqda.

2. Xalqaro ta'lim makoniga integratsiya

O'zbekistonda bugungi kunga kelib quyidagi xalqaro universitetlar muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda:

- **Westminster universiteti** (Buyuk Britaniya),
- **INHA universiteti** (Janubiy Koreya),
- **Turin politexnika universiteti** (Italiya),
- **MGIMO** (Rossiya),
- **Yeuju texnika instituti** (Koreya Respublikasi) va boshqalar.

Ushbu universitetlar O‘zbekiston yoshlari uchun xorijiy diplomga ega bo‘lish, xalqaro dasturlar orqali raqobatbardosh bilimlar olish imkonini yaratdi.

3. Xorijda ta’lim olish imkoniyatlarining kengayishi

2022-yil yakunlariga ko‘ra, 15 mingdan ortiq o‘zbekistonlik yoshlar turli xorijiy davlatlarda **grant asosida** o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu ko‘rsatkich O‘zbekistonning xalqaro ta’lim tizimidagi o‘rni tobora mustahkamlanayotganini anglatadi. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan “El-yurt umidi” jamg‘armasi, “Temurbeklar maktabi”, “Zamonaviy maktab” loyihalari yoshlar bilimga intilishiga kuchli turtki bermoqda.

2020–2030 yillardagi asosiy yo‘nalishlar: Raqamli texnologiyalar

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida **raqamli transformatsiya** – iqtisodiyotni, boshqaruvni va ijtimoiy sohalarni tubdan o‘zgartirish vositasiga aylandi. Ayniqsa, "Raqamli O‘zbekiston – 2030" konsepsiyasi doirasida bir qator muhim natijalarga erishildi.

1. Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategik dasturi asosida hozirgacha **300 dan ortiq davlat xizmati my.gov.uz, epigov, soliq.uz, e-auksion.uz** kabi elektron platformalar orqali **onlayn shaklga o‘tkazildi**. Bu orqali fuqarolar vaqt va mablag‘ni tejagan holda turli xizmatlardan foydalanish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Masalan:

- Tug‘ilganlik haqidagi guvohnoma olish,
- Soliq to‘lovlari va arizalar yuborish,
- Yuridik shaxslarni ro‘yxatdan o‘tkazish,
- Talaba kontrakt to‘lovlarini to‘lash va boshqalar.

2. IT Park infratuzilmasining kengaytirilishi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yildagi qaroriga asosan tashkil etilgan **IT Park** qisqa fursatda keng tarmoqqa aylandi. 2024-yilga kelib, IT Park’ning **17 ta hududiy filiali** ish boshladi. Bu filiallar:

- Toshkent,
- Namangan,
- Andijon,
- Farg‘ona,
- Samarqand,
- Buxoro,
- Navoiy,
- Xorazm,
- Qoraqalpog‘iston va boshqa hududlarda joylashgan.

Ularning asosiy vazifasi – mahalliy yoshlar orasida dasturlash, sun’iy intellekt, kibermuhandislik, raqamli biznes va startaplarni rivojlantirishdir.

3. “Raqamli ta’lim markazlari” ochilishi

2023-yilda O‘zbekistonning barcha hududlarida **“Raqamli ta’lim markazlari”** ishga tushirildi. Ushbu markazlarda:

- IT yo‘nalishlarida qisqa kurslar o‘tiladi (Frontend, Backend, UI/UX dizayn, Mobil ilovalar ishlab chiqish),
- 5 yoshdan 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar uchun **bepul o‘quv kurslari** tashkil etilgan,
- Onlayn va oflayn shaklda zamonaviy bilimlar o‘rgatiladi.

Xulosa

Uchinchi Renessans – bu tasodifiy holat emas, balki tarixiy ehtiyojdir. Yangi O‘zbekiston bu uyg‘onish davrini ilm, ta’lim, texnologiyalar, ma’naviyat va siyosiy iroda asosida shakllantirmoqda. 2020–2030 yillar bu boradagi poydevor yili bo‘lib xizmat qilmoqda. Mamlakatda yoshlarning o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga, ilm-fan yuksalishiga, ma’naviyatning ustuvorlikka ega bo‘lishiga keng imkoniyatlar yaratildi.

Ushbu maqolada keltirilgan dalillar, islohotlar, natijalar Yangi O‘zbekistonni Uchinchi Renessans sari dadil qadam qo‘yayotganini isbotlaydi. Kelgusida bu yo‘l yanada izchil va barqaror davom etishi uchun ta’lim, fan va innovatsiyani ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantirish dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 2020–2023 yillar.
2. “Yangi O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, 2023.
3. Davlat statistika qo‘mitasi hisobotlari, 2020–2024.
4. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy ma’lumotlari.
5. Komilov A. “O‘zbek uyg‘onish davrlari”. – Toshkent, 2021.
6. UNESCO O‘zbekiston bo‘yicha ta’lim va madaniyat hisobotlari, 2023.
7. SCOPUS va WoS ilmiy maqolalar tahlili, 2020–2023.

UMUMIY TABIIY GEOGRAFIYANI O'RGANISHDA INSON VA TABIAT MUNOSABATI

Dilfuza Ismoilova Ibodullayevna

Termiz davlat pedagogika instituti

Texnologiya va geografiya kafedrası o'qituvchisi

Safarova Go'zal Anvarovna

Geografiya ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Umumiy tabiiy geografiya – bu Yer sirtidagi tabiiy hodisalar, jarayonlar va ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadigan fan. Bugungi kunda bu soha aholi, iqtisodiyot va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarida muhim rol o‘ynaydi. Tabiiy geografiya resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni hal qilish va iqlim o‘zgarishlariga moslashish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi. Bundan tashqari, u turli mintaqalarning tabiiy sharoitlarini tahlil qilib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga yo‘l ko‘rsatadi. Umumiy tabiiy geografiya bilimlari tabiiy ofatlar oldini olish, qishloq xo‘jaligi va turizmni rivojlantirish kabi sohalarda ham qo‘llaniladi. Shunday qilib, bu fan zamonaviy dunyoda barqaror rivojlanishni ta‘minlash uchun asosiy vositaga aylangan.

Аннотация: Общая физическая география – это наука, изучающая природные явления, процессы и их взаимосвязи на поверхности Земли. В современном мире эта область играет важную роль в вопросах населения, экономики и охраны окружающей среды. Физическая география помогает рационально использовать ресурсы, решать экологические проблемы и разрабатывать стратегии адаптации к изменению климата. Кроме того, она анализирует природные условия различных регионов, направляя их экономическое и социальное развитие. Знания общей физической географии применяются в предотвращении стихийных бедствий, развитии сельского хозяйства и

туризма. Таким образом, эта наука стала ключевым инструментом обеспечения устойчивого развития в современном мире.

Abstract: General physical geography is the science that studies natural phenomena, processes, and their interrelationships on the Earth's surface. In the modern world, this field plays a crucial role in addressing issues related to population, economy, and environmental protection. Physical geography helps in the rational use of resources, solving ecological problems, and developing strategies for adapting to climate change. Additionally, it analyzes the natural conditions of various regions, guiding their economic and social development. Knowledge of general physical geography is applied in disaster prevention, agricultural development, and tourism. Thus, this science has become a key tool for ensuring sustainable development in the modern world.

Kalit soʻzlar: umumiy tabiiy geografiya, tabiiy resurslar, ekologik muammolar, iqlim oʻzgarishi, barqaror rivojlanish.

Ключевые слова: общая физическая география, природные ресурсы, экологические проблемы, изменение климата, устойчивое развитие.

Keywords: general physical geography, natural resources, environmental issues, climate change, sustainable development.

Tabiat inson uchun hayot manbaidir. Biz nafas olayotgan havo, ichayotgan suv, isteʼmol qilayotgan oziq-ovqatlar barchasi tabiatdan olinadi. Insoniyat texnologik yutuqlarga erishgan boʻlsa-da, baribir u tabiatga qaram holda qolmoqda. Afsuski, sanoat va texnika taraqqiyoti bilan birga, atrof-muhitga nisbatan beparvolik ham kuchayib bormoqda. Oʻrmonlarning kesilishi, suv havzalarining ifloslanishi, hayvon va oʻsimlik turlarining yoʻqolib borishi — bularning barchasi inson faoliyatining salbiy oqibatlaridir.

Shu sababli, har bir inson oʻz hayot faoliyatida tabiatga ehtiyotkorlik bilan yondashishi zarur. Daraxt ekish, chiqindilarni saralab tashlash, suv va energiyani tejash kabi oddiy ishlar katta foyda keltiradi. Tabiatni asrash nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlar uchun ham muhim hisoblanadi.

Tabiat — odamning paydo bo‘lgunicha ham, odam ishtiroki bilan ham mavjud borliq. Umuman — bu dunyo, odam, koinot; mikromakromega dunyolar; Jonsiz va jonli narsalar bor. Tor ma’noda — tabiat fanlari o‘rganadigan obyekt. Tabiat odamga, jamiyatga bog‘liq bo‘lmagan qonuniyatga bo‘ysunadi. Odam tabiatning bir qismi. Odam tabiat qonunlarini o‘zgartira olmaydi, faqat qonunlardan foydalanib, tabiat elementlarini, qismlarini o‘zlashtirishi mumkin. Tabiat tushunchasi insoniyat jamiyati yashashi tabiiy sharoitlarining majmui sifatida ham qaraladi.

Inson yashashi uchun mehnat qiladi, mehnat (mas., dehqonchilik, qurilish, sanoat), miya faoliyati va boshqa esa tabiatning ba’zi jihatlarini o‘zgartiradi. Odam tomonidan, ya’ni ijtimoiy mehnat jarayonida yaratiladigan moddiy boyliklar shartli ravishda „ikkinchi tabiat“ deyiladi. Masalan, vodoroddan urangacha bo‘lgan 92 ta kimyoviy element tabiiydir, undan keyingi kashf etilganlari sun’iydir. Barcha sun’iy sintetik kimyoviy birikmalar, odam yaratayotgan atom va yadro energiyalari „ikkinchi tabiat“ga kiradi.

Tabiat atamasi keng ma’noda fizik, material olamni bildiradi. Kundalik turmushda „tabiat“ so‘zi ostida odam ta’siri ostida ko‘p bo‘lmagan atrof-muhit va undagi hayot (yovvoyi tabiat) nazarda tutiladi. Birinchi holda tabiatni umuman fan, ikkinchi holda esa tabiatshunoslik o‘rganadi. Bunda tabiat subatomdan galaktik miqyoslarga bo‘lib ko‘riladi. Odamning tabiatga munosabati tarixda o‘zgarib va rivojlanib bordi. Antik falsafada tabiatga stixiyali kuchlar (Demokrit), ideal dunyoning in’ikosi (Platon), uyg‘un jarayon (Pifagor), mukammallik (Aristotel) deb qaralgan. Diniy ta’limotlarda tabiat ruhiy ibtidoning moddiy gavdalanishi deb xisoblangan va xudo tabiatdan yuqori turadi deb tushunilgan. Uyg‘onish davrida tabiatga hamma tabiiy uyg‘unlik va mukammallikning yuzaga chiqishi sifatida qaraldi. Yangi davrda tabiatga bo‘lgan munosabat tabiatning ilmiy o‘rganish ob’yektiga aylanishida katta rol o‘ynadi.

Tabiat ob’yekti fazo va vaqtda mavjud modda, materiyadir. Ular cheksiz ma’lum narsalarning (elementar zarralar, antizarralar, qum, tosh, tuproq, suv, havo, jonsiz va jonli mavjudot, planetalar, yulduzlar, galaktikalar va boshqa samoviy jismlar, fizik maydonlar) majmuidan iboratdir. Bir vaqtlar (fanning so‘nggi ma’lumotlari bo‘yicha bundan 20 milliard yil avval) bu jismlar boshqa ko‘rinishda bo‘lgan. Bo‘lajak milliard yillarda u yana o‘zgarib boradi. Tabiat odamning, jamiyatning vatani. Odamning hayoti

tabiatning, biosferaning uyg'un sharoitiga bog'liq. Bu sharoit salbiy tomonga o'zgartirilsa, odamning normal yashashiga putur yetkaziladi, ekologik muammolar paydo bo'ladi. Ilmiy-texnika yutuqlaridan noto'g'ri foydalanish — biosferaning buzilishiga olib keladi. Binobarin tabiatni puxta bilib, undan samarali foydalanish, unga to'g'ri va oqilona munosabatda bo'lish lozim (qarang: Tabiatni muhofaza qilish). Insonning tabiatga bunday munosabatda bo'lishida fan asosiy omil bo'lib kelmoqda. Yer va koinotda insonning faoliyati faollashmoqda. Koinotning uzoq-uzoq joylari (mas., metagalaktikalari)da, t yuz berayotgan hodisalarni kengroq va chuqurroq bilish tabiat haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi.

Tabiatni muhofaza qilish - tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanishga, tabiatni inson manfaatlarini ko'zlab ongli ravishda o'zgartirishga, tabiat boyliklari va umuman tabiatni, uning go'zalligi, musaffoligini saqlab qolishga va yanada boyitishga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasi. Tabiatni muhofaza qilish tadbirlari majmuasiga davlatlar, xalqaro tashkilotlar, jamoat, ilmiy-texnik, ishlab chiqarish, iqtisodiy va ma'muriy tashkilotlar, har bir odam tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar kiradi...

Hozirgi vaqtda inson yashab, to'xtovsiz munosabatda bo'lib kelayotgan tabiiy muhit uzoq geologik davrlar (4,5–4,7 milliard yil) mobaynida bir qancha omillarning birgalikda ta'sirida, ya'ni Quyosh nuri, Yerning gravitatsiya kuchi, ko'lami, aylanma harakatlari, tektonik harakatlar, havo va suv qobiqlarining vujudga kelishi va o'zgarishi, ekzogen jarayonlar ta'siri, organik dunyoning paydo bo'lishi va taraqqiyoti ta'sirida tarkib topgan. Tabiiy muhitning holati o'zaro ta'sir etib turuvchi ko'p omillarning murakkab majmuida tarkib topgan tabiiy muvozanatga bog'liq. Chunki bir joyning iqlimi Quyosh nurining tushish burchagiga, ya'ni geografik kenglik, yer yuzasining tuzilishi, shamollar, okeanlarning uzoq yoki yaqinligi, oqimlari va boshqalarga; o'simliklar qoplami esa iqlim, yer yuzidagi tog' jinslari, relyef, tuproqlarga bog'liq. Bu tabiiy omillarning birontasida o'zgarish ro'y bersa, tabiiy muvozanat buziladi, bu esa tabiiy muhitda o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Ba'zan, tabiatning biror komponentiga ko'rsatilgan arzimagan ta'sir hech kutilmagan katta o'zgarishlarga, xususan, xavfli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Har qanday tirik mavjudot o'z atrofini o'rab turgan tabiiy muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi, undan o'ziga kerakli narsalarni oladi, shu muhitda moslashadi, muhit tarkibiga, undagi modda va energiyaning aylanma harakatiga ma'lum darajada o'zgarish kiritadi. Yerning havo qobig'idagi hozirgi gazlar tarkibi, miqdori, ayrim foydali qazilmalari, masalan, ohaktosh, toshko'mir, qo'ng'ir ko'mirning hosil bo'lishi, tuproq qoplaminin tarkib

topishi, rivojlanishi organizmlarning hayot faoliyati natijasidir. Organik dunyoning tabiiy muhit bilan o‘zaro ta’siri biologik evolyutsiya jarayonida yangi turlarning paydo bo‘lishi, raqib turlar sonining ko‘payishi yoki kamayishi va atrof muhitning o‘zgarishi natijasida o‘zgaradi.

Yerda odamning paydo bo‘lishi organik dunyo bilan tabiiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni tubdan o‘zgartirib yubordi. Inson tabiatga mehnat qurollari vositasida yaylovlardan noto‘g‘ri foydalanish oqibatida ta’sir ko‘rsatadi. U o‘zining tabiat bilan bo‘lgan o‘zaro ta’siri usullarini takomillashtirib boradi. Natijada inson yashay oladigan hudud kengayadi, foydalaniladigan tabiiy elementlar soni va hajmi ortadi, binobarin, insonning tabiatga tazyiqi sifat jihatidan ham, ko‘lam jihatidan ham ko‘payadi. Inson o‘zi yashashi va faoliyat ko‘rsatishi uchun tabiiy muhitdan tashqari yana sun‘iy muhitni ham bunyod etadi. Masalan, shaharlar, turar joy binolari, bog‘lar, suv omborlari, yo‘llar va boshqa Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, fan va texnikaning taraqqiy etishi bilan, tabiiy boyliklarning ahamiyati, ulardan foydalaniladigan sohalar, ularni ishlatish shakllari ham o‘zgarib boradi. Qadimda bir necha xil kimyoviy elementlardan foydalanilgan bo‘lsa, hozirgi vaqtda mavjud barcha elementlardan foydalaniladi. Shu bilan birga ko‘pchilik foydali qazilmalar tobora ko‘proq qazib chiqarilmoqda. Insonning tabiatga ta’siri kuchayishidan, antropogen landshaftlar ko‘paymoqda. Hayvonot va o‘simlik olamidanda rejasiz foydalanish yoki inson faoliyati bilan bog‘liq boshqa sabablar tufayli 16-asrning oxirlaridan 20-asrning 70yillarigacha umurtqali hayvonlarning 250 turi va kichik turlari butkul yo‘qolib ketdi.

80-yillardan boshlab xar yili o‘rtacha 1 ta hayvon turi va 50 ga yaqin o‘simlik turi yo‘qolib bormoqda. Qush va sut emizuvchilarning 1000 dan ortiq turi yo‘qolib ketish arafasida turibdi. Yil davomida 1 milliard tonna yoqilg‘i yoqiladi, atmosferaga yuzlab million tonna azot oksidi, oltingugurt, uglerod, qurum, chang va boshqalar chiqariladi. Tuproq va suvlar sanoat va maishiy chiqindilar (bir necha milliard tonna), neft mahsulotlari (bir necha million tonna), mineral o‘g‘itlar (yuz million tonnaga yaqin), og‘ir metallar, radiaktiv chiqindilar bilan ifloslanadi.

Inson tabiiy sharoit va boyliklardan ko‘p maqsadlarda foydalanadi. Bu esa ayni paytda, tabiatni tegishlicha muhofaza qilishni ham taqozo etadi. Bular: xo‘jalik, sog‘liqni saqlash va gigiyena, nafosat (estetik), turizm, ilmiy hamda tarbiyaviy maqsadga muvofiq foydalanish. Maqsadga muvofiq foydalanish deganda, tabiat boyliklaridan mamlakat yoki butun insoniyat manfaati yo‘lida foydalanish tushuniladi.

Bunda hozirgi va kelajak avlodning manfaatlarini ko'zlab faoliyat yuritish nazarda tutiladi. O'z taraqqiyotini oldindan uzoq muddatga ilmiy asosda rejalashtira oladigan va tabiiy muvozanatni o'zgartirmasdan foydalana oladigan jamiyatgina taraqqiyotga erishadi.

Tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishdan tabiatda ro'y beradigan jarayonlarning o'zaro bog'likligi va rivojlanishi qonuniyatlari haqidagi bilimlar katta ahamiyatga ega. Busiz tabiiy jarayonlarga baho berish, ularni xisobga olish, tabiatga, tabiat komponentlariga ko'rsatilgan har qanday ta'sirning kelajakda qanday oqibatlarga olib kelishini oldindan bilish mumkin emas. Inson tabiatdan foydalanganda va unga ta'sir ko'rsatayotganda bilishi va faoliyatida amal qilish zarur bo'lgan, asosan, 5 qonuniyat mavjud: 1) tabiatdagi barcha komponent va elementlar o'zaro bir-birlari bilan bog'langan, o'zaro ta'sir etib, muayyan muvozanatda bo'lib, uyg'unlik hosil qilgan. Biron komponent yoki element o'zgarsa, butun tabiiy kompleksda o'zgarish ro'y beradi; 2) tabiatda to'xtovsiz modda va energiyaning aylanma harakati ro'y berib turadi. Bu xayot asosi; 3) tabiiy jarayonlarning rivojlanishida muayyan davriyliklar mavjud (sutkalik, yillik, 12 yillik, 33-35 yillik va ko'p yillik); 4) zonallik; 5) regionallik. Insonning tabiat bilan o'zaro ta'siri jamiyat taraqqiyoti, ishlab chiqarish usullari mukammallasha borgan sari jadallashadi, tabiatdan, uning boyliklarini, qurilish va ishlab chiqarish texnikasi, aloqa vositalari yirik shaharlarni o'zgartirib, yirik vohalar, madaniy landshaftlar yaratishga, hosildor ekin hamda mevalar, mahsuldor chorva mollari yetishtirishga imkon beradi. Lekin ba'zan chuqur o'rganmasdan inson qudratiga ortiqcha baho berib, tabiatga ta'sir ko'rsatish tabiatni foydalanib bo'lmaydigan holatga, uning buzilishi va ifloslanishiga olib kelishi mumkin. Bunday manzara insoniyatning butun tarixi mobaynida kuzatiladi. Pekin 19-asrgacha insonning tabiatdan foydalanish ko'lami uncha katta bo'lmagani uchun inson faoliyatining tabiatga ta'siri ham kamroq bo'lgan.

20-asrning 2-yarmida sanoat ishlab chiqarishning rivojlanishi, qishloq xo'jaligida turli xil kimyoviy moddalarning ko'p qo'llanishi, katta maydonlarda muttasil bir xil ekinlarning yetishtirilishi, transport vositalarining ortiqcha ko'payib ketishi, shaharlarning yiriklashib ketishi, tabiat muhofazasiga yetarlicha e'tibor berilmaganligi tabiiy muhitning buzilishiga, ayrim joylarning ifloslanib ketishiga sabab bo'ldi. Ayrim konchilik sanoati rayonlarida tabiiy muhit juda buzilib ketgan. Katta maydonlarni kon chiqindi jinslari egallagan, chuqur ochiq karyerlar yer osti suvi sathini pasaytirishi natijasida o'simlik qoplami qurib bormoqda. Rekultivatsiya

ishlariga, xususan rivojlanayotgan mamlakatlarda yetarlicha e'tibor berilmaydi. Hozirgi vaqtda Tabiatni muhofaza qilish muayyan o'lka yoki mamlakat doirasidan chiqib, umumjahon muammosiga aylanib bormoqda. Yerning ozon pardasidagi o'zgarishlar, dunyoda haroratning ko'tarilib borayotgani, qutbiy va tog' muzliklarining qisqarib borayotgani ana shunday muammolardan. Ayniqsa, qayta tiklanmaydigan tabiiy boyliklarning kamayib borayotganligi va atrof tabiiy muhitning ifloslanayotgani bir qancha mamlakatlarda, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini ko'rishga majbur etdi. Ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda o'rmonlarni kesish cheklandi, yerdan kadastr asosida foydalaniladigan bo'ldi, daryo va ko'llar suvlari tozalanib, baliqlarni ko'paytirish boshlandi. Ovchilik tartibga solindi, qo'riqxonalar, muhofaza qilinadigan hududlar ko'paytirildi. Biroq 20-asrning o'rtalaridan boshlab zararli chiqindili ishlab chiqarish korxonalarining rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chirila boshlangani bu mamlakatlarda atrof-muhitning ifloslanishiga sabab bo'lmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli tabiatni muhofaza qilishga yetarli mablag' ajratishga qodir emas. Tabiatni muhofaza qilish sohasida xalqaro qat'iy hamkorlikning yo'qligi ham tabiiy boyliklardan foydalanishda va tabiatni muhofaza qilishda yetarlicha samara bermayapti.

Hozirgi vaqtda tabiatni muhofaza qilishni ta'minlash masalalari nazariy jihatdan ishlab chiqilgan. Lekin bularni amalga oshirish juda katta mablag' sarflashni talab qiladi. Buning ustiga qirg'in qurollarini ishlab chiqarish, ularni saqlash ham tabiiy muhitning ifloslanishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan qirg'in qurollarni ishlashni ta'qiqlash, borlarini yo'qotish ham tabiat muhofazasida katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonda 20-asrda, ayniqsa, uning 2-yarmida qishloq xo'jaligida monokultura tizimining qo'llanishi, gerbitsid va pestitsidlarning haddan tashqari ko'p ishlatilishi, mavjud suv zaxiralaridan noto'g'ri foydalanish oqibatida atrofmuhit holatida katta salbiy o'zgarishlar ro'y berdi. Orol dengizi deyarli quridi, uning atrofida cho'llashish kuchayib ketdi, yer osti suvlari sho'rli darajasi oshdi. Inson salomatligi uchun zarur sharoit buzildi, kamqonlik, gepatit, zotiljam kabi kasalliklar ko'paydi. Paxta monokulturasi ta'sirida boshqa hududlarda ham inson hayoti uchun zarur bo'lgan ekologik vaziyat yomonlashdi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, dastlabki kunlardan boshlab, tabiatni muhofaza qilishga, respublika hududini ekologik tanazzuldan muhofaza qilishga kirishdi. Tabiatni va uning komponentlarini muhofaza qilish to'g'risida bir qancha qonunlar qabul qilindi. Bular „Tabiatni muhofaza qilish

to'g'risida" (1992-yil 9-dekabr), „Suv va suvdan foydalanish to'g'risida“ (1993-yil 6-may), „Yer osti boyliklari to'g'risida“ (1994-yil 23 sentabr; 2002-yil 12 dekabrda yangi tahrirdagi), „Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida“ (1996-yil 27-dekabr), „O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida“ va „Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida“ (1997-yil 26 dekabr), „Davlat kadastrlari to'g'risida“ (2000-yil 15 dekabr), „O'rmon to'g'risida“ (1999-yil 15-aprel), „Chiqindilar to'g'risida“ (2000-yil 5-aprel)gi qonunlardir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50, 54, 55 va 100-moddalarida tabiatni muhofaza qilishga oid normalar bayon etilgan. Konstitutsiyaning 11-bobining 50-moddasida „Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar“, deb ko'rsatilgan. 55-moddasida „Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir. Ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir“, deyilgan. Mamlakatimizda „Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi“ tashkil qilingan (1996-yil 26 aprelda Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangan Nizom asosida faoliyat ko'rsatadi). Qo'mita quyidagi vazifalarni bajaradi: atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni qayta tiklash ustidan nazorat qilish; tabiatni muhofaza qilish faoliyatini tarmoklararo kompleks boshqarish; tabiatni muhofaza qilish hamda resurslarni tejash borasida yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish; atrofmuhitning ekologik holati qulay bo'lishini ta'minlash, ekologik vaziyatni boshqarish. O'zbekiston tabiatni muhofaza qilish sohasida bir qancha xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi va dasturlarda, jumladan, BMTning atrofmuhit bo'yicha dasturi (YUNEP)da ishtirok etadi. YUNEP va ayrim rivojlangan mamlakatlar bilan hamkorlikda Biologik xilmaxillikni saqlashning milliy strategiyasi va 10 dan ortiq milliy ekologik qonunlar ishlab chiqildi. 1993-yil mart oyida Qozog'istonning Qizilo'rda shahrida O'rta Osiyodagi 5 davlatning Oliy darajadagi uchrashuvida Orol dengizi muammolari bo'yicha Davlatlararo kengash va uning ijroiya qo'mitasi hamda Orolni qutqarish xalqaro fondi tashkil etildi. Uning vazifasi Orol dengizi, uning sog'lom ekologik sharoitini tiklash, mazkur regionni toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, hudud sanitariyagigiyena muxitini yaxshilashdir.

O'zbekistonda 10 dan ortiq o'rmon xo'jaligi, 9 ta qo'riqxon, 2 milliy bog', bir qancha buyurtma qo'riqxon mavjud. Ularda tabiat yodgorliklari, kamayib ketgan o'simlik va hayvonlar qo'riqlanadi, o'rganiladi va ko'paytiriladi. O'zbekistonda tabiatni muhofaza qilish respublika jamiyati, 12 ta viloyat va Qoraqalpog'iston

jamiyati, O‘zbekiston geografiya jamiyati, EKOSAN, bir qancha ilmiyomabop va ilmiy jurnallar, radio va televideniye vaqtli matbuot Tabiatni muhofaza qilish haqidagi bilimlarni targ‘ib qilmoqda. Aholi o‘rtasida tabiat, undan oqilona foydalanish va muhofaza qilish haqidagi bilimlarni targ‘ib qilish, aholining geografik, ekologik madaniyatini ko‘tarish Tabiatni muhofaza qilishda katta ahamiyatga ega. Tabiatni, uning boyliklarini muhofaza qilish, geografik ekologiya o‘quv kurslari o‘rta maxsus va oliy yurtlarining tabiatshunoslik mutaxassisliklari talabalariga maxsus kurslar sifatida o‘qitilmoqda.

Xulosa

Inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik hayotning asosiy tayanchi hisoblanadi. Tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, uni asrab-avaylash har bir insonning burchidir. Agar biz atrof-muhitni asrasak, u ham bizga toza havo, toza suv va sog‘lom hayot bilan javob qaytaradi. Demak, tabiatni muhofaza qilish — bu faqatgina tabiatni emas, balki insoniyat kelajagini asrashdir. Har birimiz tabiatga mehr bilan qarasak, yashil va sog‘lom kelajakni yaratish imkoniga ega bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Anuchin V. A. *Teoreticheskiye osnovi geografii*. ML, 1972.
2. Zokirov Sh. S. *Landshaftshunoslik asoslari*. T., 1994.
3. Hasanov I. A., G‘ulomov P. N. *O‘rta Osiyo tabiiy geografiyasi*. T., 2002.
4. Kalesnik S. V. *Obshiy geografiyecheskoye zakonomernosti Zemli*. M., 1970.
5. Milkov F. N. *Obsheye zemlevedeniye*. M., 1990.
6. Yurenkov G. I. *Osnovnie problemi fizicheskoy geografii i landshaftovedeniye*. M., 1982.

**SPATIFILLUM (SPATHIPHYLLUM WALLISII): UY SHAROITIDA
YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI.**

Mengatova Xurshida Toshmuhamatovna

TDMAU “Avtomatlashtirish va boshqarish” kafedrası o`qituvchisi:

xurshidamengatova@gmail.com , +99890 519 00 72

Umbarova Muxlisa Muxiddin qizi

TDMAU talabasi:

muxlisaumarova@gmail.com , +998 91 584 83 06

Kalit so`zi: spatifillum, botanika, tropic, Araceae oilasi, kompleks o`g`it, spath, tinchlik zambaklar, ...

Annotatsiya: Ushbu maqolada spatifillum gulining o`sinh joyi, xonakilashgan spatifillum gulining o`stirish texnologiyasi,

Ekologik foydasi va amaliy imkoniyatlari

Spathiphyllum — [Amerika](#) va Janubi-
Sharqiy [Osiyoning](#) tropik mintaqalarida
tarqalgan [Araceae](#) oilasiga mansub [bir urug` pallali gulli](#)
[o`simliklarning](#) taxminan 47 turi
hisoblanadi. Spathiphyllumning ma`lum turlari
odatda **spath** yoki **tinchlik zambaklar** deb ham
nomlanadi.

Tropik hududlardan kelib chiqqan spatifillum o`simligi nafaqat o`zining chiroyli ko`rinishi, balki havo sifatini yaxshilash xususiyati bilan ham mashhur. So`nggi yillarda ekologik toza yashash muhitiga ehtiyoj oshib borayotgani sababli, uy sharoitida parvarish qilinadigan foydali o`simliklarga bo`lgan qiziqish ortmoqda. Shu sababli spatifillumni ilmiy jihatdan o`rganish dolzarbdir. Ushbu maqolada spatifillumning biologiyasi, parvarish texnologiyasi, ekologik va amaliy jihatlari, kimyoviy tarkibi hamda biznes g`oyalari tahlil qilinadi.

1. Botanika tavsifi va tarqalishi *Spatifillum* – Araceae oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik bo‘lib, tabiiy holatda asosan Janubiy va Markaziy Amerikaning tropik o‘rmonlarida uchraydi. U 30-120 sm gacha o‘sishi mumkin. Gullari oq rangli, barglar keng, uzunchoq va quyuk yashil rangda.

2. Parvarish texnologiyasi Yorug‘lik - Tarqoq yorug‘likni xush ko‘radi, bevosita quyosh nurlaridan saqlanish kerak. Harorat optimal harorat 18–25 °C da, Yuqori namlikni yaxshi ko‘radi, barglarini tez-tez purkash tavsiya etiladi. Gumusga boy, yaxshi drenajlangan tuproq mos keladi. Haftada 2-3 marta,

lekin ortiqcha suvdan saqlanish kerak. O‘shish davrida har 2 haftada bir marta kompleks o‘g‘it bilan oziqlantirish kerak.

3. Ko‘paytirish usullari *Spatifillum* odatda ildiz bo‘linmasi orqali ko‘paytiriladi. Bahor yoki erta yozda ona o‘simlik ildizidan ajratilgan kichik bo‘limlar alohida idishlarga ekiladi. Bu usul oddiy va tez natija beradi.

4. Kimyoviy tarkibi va dorivor xususiyatlari: Hozircha ilmiy adabiyotlarda *spatifillum*ning dorivor tarkibi to‘liq o‘rganilmagan, ammo ayrim xalq tabobatida u yengil tinchlantiruvchi, havoni tozalovchi vosita sifatida qo‘llaniladi. Tarkibida flavonoidlar, efir moylari mavjud bo‘lishi mumkinligi taxmin qilinadi. Ularning havodagi toksik gazlarni yutishdagi roli ilmiy tadqiqotlarda ko‘rsatib o‘tilgan.

5. Ekologik foydasi

NASA tomonidan o‘tkazilgan “Clean Air Study” (1989) tadqiqotlariga ko‘ra, *spatifillum* havodagi formaldegid, benzol, trixloretilen, ksilen va ammoniy gazlarini yutish qobiliyatiga ega. Shuningdek, kislorod ishlab chiqarish faoliyati ham yuqori. Bu xususiyatlar uy va ofis sharoitida uning foydasini oshiradi.

Spatifillum – nafaqat go‘zallik, balki salomatlik manbai hamdir. Uning havo tozalovchi xususiyatlari, parvarishdagi soddaligi, ekologik foydasi va iqtisodiy jihatdan samarali qo‘llanilishi uni tadqiq qilish va amalda keng joriy etishni taqozo qiladi. Ushbu maqola orqali *spatifillum*ning imkoniyatlarini chuqurroq anglash va undan ilmiy hamda amaliy maqsadlarda foydalanish yo‘llari tahlil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wolverton, B.C. (1989). Interior Landscape Plants for Indoor Air Pollution Abatement. NASA.
2. Qosimov B. – O‘simlikshunoslik asoslari, Toshkent, 2020.
3. Золотницкий Н.Ф. – Мир комнатных растений.
4. „[Is a peace lily an indoor or outdoor plant? - Gardening Host](#)“ (en-US) (2022-yil 23-dekabr). 2022-yil 23-dekabrda asl nusxadan [arxivlangan](#). Qaraldi: 2022-yil 23-dekabr.
5. Heinrich Wilhelm Schott and Stephan Endlicher. [Meletemata botanica](#). C. Gerold, made available online by The Biodiversity Heritage Library, 1832.
6. Stearn, W. T.. *Botanical Latin: History, grammar, syntax, terminology and vocabulary, Fourth edition*. David and Charles, 1992.
7. „[Search results — The Plant List](#)“. www.theplantlist.org.
8. Edward F. Gilman. „[Spathiphyllum x 'Clevelandii', Fact Sheet FPS-555](#)“. University of Florida Cooperative Extension Service (1999).

Internet saytlar.

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Spathiphyllum>
2. <https://plants.ces.ncsu.edu/plants/spathiphyllum/>.
3. <https://nasa.gov/clean-air-study>.

AKADEMIK VOKAL TEXNIKALARINING YOSH AVLOD TA'LIMIDA QO'LLANISHI

Farrukh Gaybulloyevich Nurullayev

Bukhara State Pedagogical Institute, PhD professor,
Department of Music and Fine Arts

Shuhrat Idiyevich Qodirov

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada akademik vokal texnikalarining yosh avlod ta'lim-tarbiyasidagi ahamiyati, ularni to'g'ri va samarali qo'llash usullari, hamda vokal texnikalar orqali yoshlarning musiqiy didi, ijro mahorati va psixofiziologik rivoji haqida so'z boradi. Tadqiqotda vokal texnikalarining asosiy turlari, ularning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan shakllari, vokal pedagogikasida qo'llanishi va zamonaviy metodik yondashuvlar asosida o'rganilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada vokal san'atining estetik, tarbiyaviy va psixologik imkoniyatlari pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi.

Kalit so'zlar: akademik vokal, yosh avlod, vokal texnika, musiqiy ta'lim, pedagogik metodika, ovoz rivoji, estetik tarbiya, psixologik ta'sir.

Аннотация: В статье рассматривается значение академических вокальных техник в воспитании подрастающего поколения, методы их правильного и эффективного применения, а также формирование музыкального вкуса, исполнительского мастерства и психофизиологического развития молодых людей посредством вокальных техник. В исследовании анализируются основные виды вокальных приемов, их формы, адаптированные к возрастным особенностям, их применение в вокальной педагогике, а также их изучение на основе современных методических подходов. В статье также рассматривается эстетический, образовательный и психологический потенциал вокального искусства с педагогической точки зрения.

Ключевые слова: академический вокал, молодое поколение, вокальная техника, музыкальное образование, педагогическая методика, развитие голоса, эстетическое воспитание, психологическое воздействие.

Abstract: This article discusses the importance of academic vocal techniques in the education of the younger generation, methods of their correct and effective application, as well as the musical taste, performance skills and psychophysiological development of young people through vocal techniques. The study analyzes the main types of vocal techniques, their forms adapted to age characteristics, their use in vocal pedagogy and their study based on modern methodological approaches. The article also highlights the aesthetic, educational and psychological potential of vocal art from a pedagogical point of view.

Keywords: academic vocal, young generation, vocal technique, musical education, pedagogical methodology, voice development, aesthetic education, psychological impact.

Kirish Musiqa san'ati, xususan, vokal ijrochilik yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, akademik vokal texnikalari orqali bola nafaqat musiqiy ko'nikmalarga ega bo'ladi, balki estetik tarbiya, fe'l-atvor barqarorligi va o'ziga ishonch kabi psixologik fazilatlarni ham shakllantiradi. Vokal mashg'ulotlari bolada intizom, diqqatni jamlash, o'zini nazorat qilish kabi ijobiy fazilatlarni ham rivojlantiradi. Akademik vokal mashg'ulotlari orqali nafas olish, tovush chiqarish, artikulyatsiya, rezonans, intonatsiya kabi ko'plab texnik ko'nikmalar o'rgatiladi. Bu esa yosh vokalchilarni keyingi bosqichlarda professional sahna uchun tayyorlaydi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida musiqiy tarbiyaning o'rnini tobora ortib borayotgani bois, akademik vokal texnikalarini yosh avlodga o'rgatish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu texnikalar nafaqat musiqiy saviyani oshiradi, balki shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvi, nutq madaniyati, sahna madaniyati kabi jihatlarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, maqolada ushbu texnikalarning yoshlar o'qitilishidagi amaliy ahamiyati, metodik jihatlari va ta'limiy samaradorligi ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Akademik vokal texnikalari - bu professional vokal ijrochilikda ishlatiladigan tovushni to'g'ri chiqarish va nazorat qilishga oid tizimli usullar majmuasidir. Ushbu texnikalar quyidagilardan iborat:

○ **Nafas texnikasi:** diafragma yordamida to'g'ri nafas olish va uni nazorat qilish orqali ijro sifatini oshirish. Nafas olish madaniyati vokal texnikaning eng asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi.

○ **Fonatsiya texnikasi:** tovush paychalari faoliyatini boshqarish orqali sifatli, toza va barqaror tovush chiqarish imkonini beradi. Bu texnika vokal barqarorligi va ohangdorligiga xizmat qiladi.

○ **Artikulyatsiya va diktsiya:** aniq talaffuz, so'zlarning ravshan ifodasi orqali tinglovchi bilan emotsional aloqa o'rnatiladi. Bu esa ijroning ta'sirchanligini oshiradi.

○ **Rezonans va registrlar:** tovushning har xil registrlarda tabiiy va kuchli yangrashini ta'minlash orqali ijroni boyitadi. Bu texnikalar yuqori va past tovushlar orasidagi o'tishni silliq qiladi. Ushbu texnikalarning har biri vokal pedagogikada alohida bosqichlar asosida o'qitiladi. Har bir texnikaning o'ziga xos mashqlari, metodikasi va o'rgatish ketma-ketligi mavjud bo'lib, bu o'quvchining bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlaydi.

Bolalar va o'smirlar ovoz apparati katta yoshdagilarnikidan farq qiladi. Ularning tovush paychalari hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Shuning uchun akademik vokal mashg'ulotlarida yoshga mos metodik yondashuv zarur:

1. 7-10 yoshdagi bolalarda musiqiy eshituvni rivojlantirish, ritm tuyg'usini shakllantirish, to'g'ri nafas olish va oddiy intonatsion mashqlar ustuvor bo'ladi. Bu bosqichda o'yin elementlari orqali qiziqish uyg'otish muhimdir.

2. 11-14 yoshdagi o'quvchilarda rezonansli yangrash, diapazonni kengaytirish, emotsional ifoda ustida ishlanadi. Ovozga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashish va asta-sekin texnikalarni murakkablashtirish tavsiya etiladi.

3. 15-18 yosh oralig'ida esa vokal texnikalar chuqurlashtirilib, sahna madaniyati, ijro erkinligi, repertuar tanlovi, ovoz registrlarini mustahkamlash, artistik ifoda ko'nikmalari rivojlantiriladi. Yosh xususiyatlariga mos vokal repertuar tanlash ham muhim ahamiyatga ega. Har bir yosh guruhiga moslab tanlangan qo'shiqlar bolalarning vokal salohiyatini ochish, ularni charchatmasdan rivojlantirish imkonini beradi.

Amaliy vokal darslari quyidagi metodlarga asoslanadi:

– Individual va guruhli mashg'ulotlar: bu usul o'quvchining vokal darajasiga qarab yondashishga imkon beradi. Guruhli darslar ijtimoiylashuv va musiqiy eshituvni rivojlantiradi.

– Ovozli mashqlar (vokalizlar, glissando, stakkato, legato): bu mashqlar orqali vokal texnikaning muhim elementlari o'rganiladi.

– Musiqiy eshituv va solfeggio bilan integratsiya: nazariy bilimlar amaliy ijro bilan uyg'unlashtiriladi. Bu esa ijrochilikni puxta asoslaydi.

– Oyna orqali o'zini kuzatish, video-yozuvlar bilan ishlash: bu metod o'quvchining o'z ustida ishlashiga va xatolarni mustaqil tahlil qilishiga imkon beradi. Pedagog vokal texnikani o'rgatishda ovozga zarar yetkazmaslik, ortiqcha bosim bermaslik, bolada qiziqish uyg'otish kabi omillarga e'tibor qaratadi. Bu omillar bolalarda ovozga nisbatan ongli va ehtiyotkor munosabat shakllanishiga olib keladi.

Akademik vokal mashg'ulotlari orqali o'quvchining nafaqat musiqa madaniyati, balki ichki dunyosi, psixologik holati ham o'zgaradi. To'g'ri nafas olish stressni kamaytiradi, ijro qilish esa o'ziga ishonchni oshiradi. Ovoz orqali o'zini ifoda etish bolalarda ichki dunyoga chuqur kirib borish, his-tuyg'ularni boshqarish va ularni ijodiy tarzda namoyon qilish imkonini beradi. Shuningdek, vokal texnikasi yordamida so'zlarni aniq talaffuz qilish, sahnada erkin tutish, hissiyotlarni musiqiy ifoda qilish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Bu ko'nikmalar yoshlarning ijtimoiy faolligi, sahnada o'zini tutish madaniyati va umumiy kommunikativ salohiyatini oshiradi. Vokal ijro emotsional bo'shish (katarsis), ruhiy barqarorlik, hayotga ijobiy munosabat kabi ijobiy natijalarga olib keladi.

Xulosa. Akademik vokal texnikalari yosh avlodning musiqiy tarbiyasida keng imkoniyatlarga ega. Ular orqali nafaqat ijro mahorati rivojlanadi, balki shaxsning psixologik barqarorligi, estetik didi, ijtimoiy faoliyati ham yuksaladi. Vokal mashg'ulotlari bolalarda ijodiy fikrlash, o'zini ifoda etish, musiqa orqali o'zini anglash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Pedagoglar tomonidan texnik yondashuvlar individual yondashuv bilan uyg'unlashtirilganda, o'quvchilarda vokalga bo'lgan qiziqish ortadi, mustahkam vokal asoslari shakllanadi. Akademik vokalni o'rgatishda bolaning yosh xususiyatlari, ovoz salohiyati va psixologik holatini inobatga olish, darslarni interaktiv, qiziqarli tarzda olib borish muhimdir.

Shuningdek, akademik vokal texnikalarini o'rgatish orqali yosh avlodda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni musiqiy estetik vositalar orqali anglash, ularni o'z hayotida aks ettira olish ko'nikmalari shakllanadi. Vokal san'ati orqali tarbiya berish jarayoni bolani ma'naviy jihatdan boyitadi, ularni san'atni qadrlashga, ijodiy fikrlashga va hissiy emotsiyalarni ifoda etishga o'rgatadi.

Shu bois, vokal texnikalarni maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar ta'limiga tizimli kiritish lozim. Bu nafaqat musiqiy tarbiyani kuchaytiradi, balki sog'lom, ijodiy va o'ziga ishongan avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Akademik vokal texnikalarining yosh avlod ta'limida qo'llanilishi, ayni paytda, musiqiy maktablar, ixtisoslashgan litsey va kollejlarda, hamda umumta'lim maktablarida ham keng joriy etilishi dolzarb masaladir.

ADABIYOTLAR:

1. F.G Nurullayev, Firdavs To'xtayev-[MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI](#). Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1, Tom-2,12, 8-15 betlar
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. [FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK SONGS](#). International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MAVRIGI VA BUXORCHA KONSEPTSIYASI TAMOYILLARI BUXORODA QAROR TOPISHI](#), International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 2024/4/30, Tom-5,1, 515-520 betlar
4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- [Milliy Musiqa San'ati Ravnaq Topishida O 'zbek Folklorining O 'Rni Va Ahamiyati](#)- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar
5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- [BUXORO VOHASI FOLKLOR QO'SHIQLARI O'ZBEK XALQINING BOY MEROSI SIFATIDA](#), Conferencea - Virtual International Conferences, "International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education." [Vol. 1 No. 1 \(2024\)](#)
6. Istatov Muhridin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLGU ASBOBLARIDA JOR BOLISH USLUBLARI](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024, Conferencea 1 (1),74-78

7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [SKRIPKA CHOLG‘U ASBOBIGA BIR NAZAR. PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL PEDAGOGS | PED | VOLUME-76 | ISSUE-1\(2025\)](#)
8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [MUSIQA TO‘GARAGLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY-PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLAR. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL](#) . Vol. 39 No. 1 (2025)
9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich .[O‘QUVCHILARGA BOLALAR FOLKLOR QO‘SHIQLARINI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. Vol. 75 No. 1 \(2025\): PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-75 | ISSUE-1.](#)
10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. [FOLKLOR QO ‘SHIQLARINING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.](#) International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024
11. Rustamov Feruz Tavakkal oqli, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. EDUCATION OF A CHILD BY MUSIC IN THE EARLY PERIOD OF LIFE. (2023). Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29–34. Retrieved from <https://sjird.journal-spark.org/index.php/sjird/article/view/863>
12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. THE ROLE OF MUSIC CULTURE LESSONS IN THE GROWTH OF THE CONSCIOUSNESS OF THE STUDENT YOUTH AND NATIONAL THINKING. (2023). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 1(4), 5-9.
13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. O‘Quvchilarni Ma’naviy-Axloqiy Shakllantirishda O‘zbek Xalq Qo‘Shiqlari Ahamiyati. Progress Annals: Journal of Progressive Research|Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals. Published: 2023-12-06
14. X.M.Ashurmuxamadovna, N.F.Gaybulloyevich MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY FAOLIYATI. (2023). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 14-19. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282>

15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. “O‘ZBEK MUSIQASI TARIXI” FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. Ilm-fan va texnologiyalar. 2023 №2(1) Наука и технологии
16. Habibullayeva G.H., Nurullayev F.G. O‘ZBEK FOLKLOR QO‘SHIQLARINING BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. Inter education & global study 2023
17. Z.X Hamrayev, F.G Nurullayev - O ‘ZBEK ESTRADA SAN’ATINING XALQ MADANIY HAYOTIDA TUTGAN O ‘RNI - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
18. Hamdamova Sitora Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich-MUSIC AS A TOOL FOR RAISING CHILDREN EARLY LIFE.Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development.2022/11/29 Vol.9, 422-427
19. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев-Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей.Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities.2022/11/24. Vol 12. 189-193
20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux-Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications» 2022.Vol 24,№ 45, 73-83
21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G.-UMUMIY ÓRTA TA’LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI.Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)2022 Special issue,130-134, OOO «THE FUTURE OF A NEW DAY»
22. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. SCIENTIFIC PROGRESS.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
- 23.Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
- 24.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
- 25.Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

26. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыки // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
27. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folklor music in the upbringing of children of preschool age. *Academicia An International Multidisciplinary Research Journal*. Vol.10, Issue 10, October 2020.
28. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
29. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях // Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
30. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). *Психология XXI столетия*, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

МУДДАТИГА ЕТМАСДАН ТУҒИЛГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА БУЙРАК ПАТОЛОГИЯЛАРИ

**Раджапов Адилбек Анварбекович., Каримов Расулбек Хасанович.,
Атамуратов Сухроббек Равшанович., Матчанов Жахонгир Русланович.**

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали.

Республика ихтисослаштирилган Урология илмий-амалий тиббиёт
маркази Хоразм филиали.

Аннотация: Бугунги кунда дунё бўйича муддатига етмасдан туғилган чақалоқлар сони глобал даражада ортиб бормоқда ва бу гуруҳда турли орган тизимларининг нотўлиқ ривожланиши сабабли кўплаб патологиялар учрайди. Албатда улар орасида буйрак патологиялари алоҳида ахамиятга эга, чунки буйрак тўқимаси ва нефронларнинг тўлиқ шаклланиши хомиланинг охириги хафталаарида тугалланади. Шу сабабли, муддатига етмасдан туғилган чақалоқларнинг буйрак функциясининг тўлиқ амалга ошмаслиги, нефронлар етишмовчилиги, тубулопатиялар, васкуляр ривожланишининг сустлиги каби холатлар кузатилади.

Калит сўзлари: буйрак, буйрак патологиялари, нефронлар, тубулопатиялар, васкуляр, буйрак тўқимаси.

ПАТОЛОГИИ ПОЧЕК У НЕДОНОШЕННЫХ ДЕТЕЙ

**Раджапов Адильбек Анварбекович, Каримов Расулбек Хасанович,
Атамуратов Сухроббек Равшанович, Матчанов Джахонгир Русланович.**

Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии.

Хорезмский филиал Республиканского специализированного научно-
практического медицинского центра урологии.

Аннотация: Сегодня во всем мире растет число детей, рожденных преждевременно, и у этой группы возникает множество патологий, обусловленных неправильным развитием различных систем органов. Конечно, среди них особое значение имеют патологии почек, поскольку полное формирование почечной ткани и нефронов завершается в последние недели жизни плода. Поэтому у недоношенных детей наблюдаются такие состояния, как

неполное функционирование почек, недостаточность нефронов, тубулопатии, замедление развития сосудов.

Ключевые слова: почки, патологии почек, нефроны, тубулопатии, сосуды, почечная ткань.

KIDNEY PATHOLOGIES IN PREMATURE INFANTS

**Radjapov Adilbek Anvarbekovich., Karimov Rasulbek Khasanovich.,
Atamuratov Sukhrobbek Ravshanovich., Matchanov Jahongir Ruslanovich.**

Urgench branch of the Tashkent Medical Academy.

Khorezm branch of the Republican Specialized Scientific and Practical Medical
Center of Urology.

Abstract: Today, the number of babies born prematurely around the world is increasing globally, and many pathologies occur in this group due to the improper development of various organ systems. Of course, among them, kidney pathologies are of particular importance, because the complete formation of kidney tissue and nephrons is completed in the last weeks of the fetus. Therefore, conditions such as incomplete functioning of the kidney function, nephron deficiency, tubulopathies, and slowness of vascular development are observed in premature babies.

Key words: kidney, kidney pathologies, nephrons, tubulopathies, vascular, kidney tissue.

Мавзунинг долзарблиги: Муддатиг етмасдан туғилган чақалоқларнинг буйрак патологиялари бугунги кунда жуда кенг қўлламли ва касалликлар орасида оғир асоратларга олиб келиши мумкин. Бундай касаллик билан туғилган чақалоқларнинг буйрак функцияси мунтазам равишда назорат қилиниши, инфекцияларнинг олдини олиш чоралари кўрилиши ва морфологик ўзгаришлар чуқур ўрганилиши зарур ҳисобланади.

Олиб борилаётган кўпчилик илмий тадқиқотларда нефрогенез, тубуляр функциялар ва васкуляр ривожланишга доир иммуногистохимик таҳлиллар орқали бундай касалликларнинг ривожланиш механизмиларини ишлаб чиқиб, касалликнинг олдини олиш мумкин.

Мазкур мақолада муддатига етмасдан туғилган чақалоқларда учрайдиган буйрак патологияларининг ривожланиш сабаблари, морфологик ва клиник кўринишлари, шунингдек, замонавий диагностик ва иммуногистохимик усуллар

орқали таҳлил қилиш имкониятлари ёритилган. Неонатал нефрон ривожланишининг етишмаслиги, тубуляр ва гломеруляр инфантиллик, инфекциявий асоратлар ва нефрокальциноз каби ҳолатларга алоҳида эътибор қаратилган.

Умуман олганда, муддатига етмасдан туғилган чақалоқлар буйрак патологияларининг эрта аниқланмаслиги ва самарали назорат қилиниши кўп ҳолларда оғир нефрологик асоратлар — хроник буйрак етишмовчилиги, артериал гипертония ва метаболит бузилишларга олиб келади. Шу сабабли, ушбу патологияларнинг морфологик, иммуногистохимик ва клиник жиҳатдан чуқур таҳлили, уларни эрта босқичда аниқлаш ва самарали даволаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш жуда муҳим ҳисобланади.

Шу сабабли, перинатал ва неонатал тиббиёт соҳасида, балки нефрология, морфология ва педиатрия соҳаларида ҳам муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади. Шу билан бирга, ушбу йўналишдаги тадқиқотлар соғлом авлодни шакллантириш, юқори хавfli чақалоқлар сонини камайтириш ва узоқ муддатли асоратларни олдини олишда муҳим ўрин тутади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳар йили тахминан 15 миллиондан ортиқ чақалоқ муддатига етмасдан туғилади. Бундай болаларда органлар, жумладан буйрак тўқималари етарлича ривожланмаган бўлади. Буйрак тўқимасининг тўлиқ ривожланиши ҳомиладорликнинг охириги уч ҳафталигида яқунланади. Шу боис, муддатига етмасдан туғилган чақалоқларда нефронлар сони кам бўлади, тубуляр қайта сўрилиш функцияси суст бўлади, гломеруляр фильтрацияда муаммолар кузатилади. Натижада, сийдикда оксил йўқотилиши, электролит дисбаланси, нефрокальциноз ва ҳатто ўткир буйрак етишмовчилиги ривожланиши мумкин. Шу билан бирга, бундай чақалоқлар иммун тизимининг етарлича шаклланмаганлиги туфайли инфекцияларга мойил бўлиб, пиелонефрит ва рефлюкс нефропатия каби инфекция-яллиғланишли касалликлар ривожланиши эҳтимоли юқори бўлади.

Сўнгги йилларда иммуногистохимик ва морфометрия усулларининг кенг қўлланилиши орқали гистотўқималардаги ўзгаришларни аниқлаш, нефрон ривожланиш даражасини баҳолаш ва интерстициал фиброз белгиларини эрта босқичда аниқлаш имкониятлари кенгайди. Бу эса нафақат диагностик, балки профилактик ва реабилитацион тадбирларни самарали ташкил этишга хизмат қилади.

Ишнинг мақсади: ишнинг мақсади сифатида Вилоят перинатал марказига мурожаат қилиб, муддатига етмасдан туғилган чақалоқларнинг хомиладорликнинг 28-34 хафталигида туғилган чақалоқлар буйракларидаги нефрон ривожланиши, гломеруляр ва тубуляр структуралар ҳолати, интерстициал тўқималардаги ўзгаришлар УЗИ, биохимик таҳлиллар ҳамда иммуногистохимик усуллар ёрдамида ўрганилди.

Олинган натижалар: Тадқиқот давомида муддатига етмасдан туғилган чақалоқларда буйрак тузилиши ва функцияларида турли хил морфологик ва иммуногистохимик ўзгаришлар аниқланди, яъни **нефроногенез камлиги, бунда** иммуногистохимик таҳлиллар орқали (WT1, PAX2, PAX8 маркерлар ёрдамида) гломеруляр тузилишларда инфантиллик ва нефронларнинг етишмовчилиги қайд этилди. Нефронлар сони нормадан тахминан 30–40% кам эканлиги аниқланди. Шунингдек, **тубуляр ўзгаришлар ва функционал етишмовчилик** проксимал тубулларда қайта сўрилиш жараёнида сусайиш қайд этилди. Бу клиник жиҳатдан протеинурия, глюкозурия, ва электролит йўқотилиши билан намоён бўлди. PAX8 маркери тубуляр хужайраларнинг ривожланмаганлигини тасдиқлади ҳамда **интерстициал ўзгаришлар ва фиброз белгилари** α -SMA ва TGF- β 1 маркерлари асосида интерстициал тўқималарда фиброз жараёнлари аниқланди. Бу ҳолат нефросклероз ривожланиши эҳтимolini ошириши мумкин.

УЗИ текширув натижаларида УЗИ орқали буйрак ўлчамлари кичиклиги, паренхиманинг сийраклашгани ва бир қатор ҳолатларда нефрокальциноз белгилари қайд этилди. **Инфекциявий асоратларда** чақалоқларнинг 20–30% да пиелонефрит, рефлюкс нефропатия ва сийдик йўллари инфекциялари кузатилди. Микробиологик таҳлилларда E. coli ва Klebsiella туғлари аниқланди. **Биохимик ва лаборатор таҳлилларда** қонда креатинин ва мочевина даражаси юқори, электролит мувозанати бузилган (гипонатриемия, гипокалиемия), сийдикда протеинурия ва лейкоцитурия аниқланди.

Хулоса ўрнида шунни айтиш мумкинки, олиб борилган тадқиқотлар шунни кўрсатдики, муддатига етмасдан туғилган чақалоқларда буйрак тўқималари тўлиқ ривожланмаган бўлиб, бу уларда турли хил нефрологик патологиялар ривожланишига замин яратади.

Нефронлар сонининг камлиги, тубуляр функциянинг етишмовчилиги ва интерстициал фиброз каби ҳолатлар уларда узоқ муддатли буйрак касалликлари ривожланиш хавфини оширади. Иммуногистохимик усуллар орқали бундай

патологияларни эрта босқичда аниқлаш ва уларнинг патогенезини ўрганиш имконияти мавжуд. Бу эса перинатал ва неонатал ёшдаги болаларда самарали нефрологик назорат ва даволаш стратегияларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов, Р. Х., Мусаев, У. М., & Рузметова, Д. Т. (2023, August). ЯТРОГЕНИЯ НА ПРИМЕРАХ ИЗ ПРАКТИКИ (По данным лет обзор). In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 1, pp. 10-12).
2. Каримов, Р. Х., Мусаев, У. М., Рузметова, Д. Т., & Султанов, Б. Б. (2023). ВРАЧЕБНЫЕ ОШИБКИ В ПРАКТИКЕ АКУШЕРОВ-ГИНЕКОЛОГОВ. In *Past and Future of Medicine: International Scientific and Practical Conference* (Vol. 2, pp. 114-117).
3. Каримов, Р. Х., Мусаев, У. М., Рузметова, Д. Т., & Султанов, Б. Б. (2023, October). ЯТРОГЕНИЯ В НЕОНАТОЛОГИИ (ПО ДАННЫМ ЛЕТ. ОБЗОР). In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 3, pp. 76-78).
4. Khasanovich, K. R., & Tulibaevna, R. D. (2021). Ziyaeovich TN DISTRIBUTION OF PERINATAL DISEASE IN NEWBORN CHILDREN IN KHORZAM PROVINCE BY CITY AND DISTRICT AND CAUSES OF DEATH. *World Bulletin of Public Health*, 5, 82-85.
5. Юлдашев, Б. С., Исмаилов, О., Каримов, Р. Х., & Исмаилов, О. (2023). Хомила ва янги туғилган чақалоқлар мурдасининг суд тиббий экспертизаси (Текшируви). *Ўқув қўлланма: Т.: “О ‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU*, 96.
6. Каримов, Р., & Авезов, М. (2021). Оценка перинатальных случаев смерти, уровня и состояния заболеваний уха, горла и носа. *Журнал вестник врача*, 1(1), 60-63.
7. Юлдашев, Б. С., Каримов, Р. Х., & Бекчанов, А. Ж. (2023). COVID-19 ЎТКАЗГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА ПНЕВМОНИЯНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТИ. In *International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists" Sustainable Development: Problems, Analysis, Prospects"(Poland)* (pp. 26-28).
8. Сатликов, Р. К., Юлдашев, Б. С., Закиров, Ш. Ю., Каримов, Р. Х., & ИЗУЧЕНИЯ, М. (2022). ИНФЕКЦИЯХ МОЧЕВЫХ ПУТЕЙ. *Монография:-Т.: “О ‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU*, 84.
9. Юлдашев, Б. С., Каримов, Р. Х., & Джуманиязова, Н. С. (2024). ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА ПНЕВМОНИЯ КАСАЛЛИГИ БИЛАН

КАСАЛЛАНГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА ЛИМФА ТУГУНЛАРИНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ЎЛИМ САБАБЛАРИ. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIIY JURNALI*, 3(1), 197-201.

10. Юлдашев, Б. С., Каримов, Р. Х., & Джуманиязова, Н. С. (2024). COVID-19 ЎТКАЗГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА ЛИМФА ТУГУНЛАРИНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ (ХОРАЗМ ВИЛОЯТИ ПАТОЛОГИК АНАТОМИЯ ЭКСПЕРТИЗА БЮРОСИ, ХОРАЗМ ВИЛОЯТ ПЕРИНАТАЛ МАРКАЗИ). *Молодые ученые*, 2(3), 15-16.

11. Юлдашев, Б. С., Каримов, Р. Х., & Бекчанов, А. Ж. (2023). COVID-ўтказган оналардан туғилган чақалоқларда пневмония касаллигининг асоратлари. In *Past and Future of Medicine: International Scientific and Practical Conference* (Vol. 2, pp. 10-12).

12. Турсунов, Х. З., Каримов, Р. Х., Сапаев, Д. Ш., & Сапаев, М. Ф. (2022). Буйрак ва буйрак усти бези касаллиги, уни даволаш усуллари ҳамда асоратлари (адабиётлар шарҳи). *Artikova DO XORAZM VILOYATIDA HOMILADOR AYOLLARDA SIYDIK YO 'LLARI INFEKSIYASINI KECHISHI VA UNGA OLIV KELUVCHI OMILLAR*.

13. Каримов, Р. Х., Ражапов, А. А., & Тажибаева, М. Р. (2025, January). COVID-19 ЎТКАЗГАН ОНАЛАРДАН МУДДАТИГА ЕТИМАСДАН ТУҒИЛГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА ЎПКА ТЎҚИМАСИНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 1, pp. 135-139).

**BO‘G‘IM KASALLIKLARINI DAVOLASHDA QO‘LLANILADIGAN
TABBIY DORIVOR O‘SIMLIKLAR.**

Ziyodullayeva Yulduzxon Ismatullo qizi

ziyodullaevayulduz24@gmail.com

Ro‘ziyeva Gulsara Temirqo‘lovna

Ruziyeva.gulsara@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz shahar Farovon massiv, 43B
uy, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘g‘im kasalliklarini (artrit, artroz, revmatoid artrit va boshqalar) davolashda qo‘llaniladigan dorivor o‘simliklarning tibbiyotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, xalq tabobatida keng qo‘llaniladigan zanjabil, dolchin, qizilmiya, arpabodiyon, turp kabi o‘simliklarning tarkibi, farmakologik ta’siri hamda klinik tadqiqotlar asosidagi foydali xususiyatlari yoritilgan. Maqolada shuningdek, ushbu o‘simliklarning zamonaviy muqobillari bilan taqqoslanishi ham berilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘g‘im kasalliklari, artrit, dorivor o‘simliklar, xalq tabobati, fitoterapiya, zanjabil, dolchin, tabiiy davo, revmatoid artrit, og‘riqni kamaytirish

Аннотация: В данной статье рассматривается значение лекарственных растений в лечении заболеваний суставов (артрит, артроз, ревматоидный артрит и др.). Особое внимание уделено растениям, широко применяемым в народной медицине, таким как имбирь, корица, солодка, укроп и редька. Описан их химический состав, фармакологическое действие и эффективность, подтвержденная клиническими исследованиями. Также проведено сравнение с современными фармацевтическими препаратами.

Ключевые слова: заболевания суставов, артрит, лекарственные растения, народная медицина, фитотерапия, имбирь, корица, природное лечение, ревматоидный артрит, обезболивание

Abstract: This article explores the therapeutic role of medicinal plants in the treatment of joint diseases, including arthritis, arthrosis, and rheumatoid arthritis. It highlights

commonly used herbs in traditional medicine such as ginger, cinnamon, licorice, dill, and radish. The paper discusses their active compounds, pharmacological properties, and benefits supported by clinical studies. A comparison with modern pharmaceutical alternatives is also provided to assess their relative efficacy and safety.

Keywords: joint diseases, arthritis, medicinal plants, traditional medicine, phytotherapy, ginger, cinnamon, natural treatment, rheumatoid arthritis, pain relief

Mavzuning dolzarbligi: Hozirgi kunda bo'g'im kasalliklari, xususan artrit, artroz va revmatoid artrit kabi surunkali yallig'lanishli kasalliklar aholining turli yoshdagi qatlamlari orasida keng tarqalmoqda. Ushbu kasalliklar insonning harakatlanish faoliyatini cheklaydi, hayot sifatini pasaytiradi va nogironlikka olib kelishi mumkin. Zamonaviy dori vositalarining ko'plab nojo'ya ta'sirlari, ularning qimmatligi va uzoq muddatli qabul qilish zarurati fonida, dorivor o'simliklarga asoslangan tabiiy davolash usullariga qiziqish ortib bormoqda. Shu sababli, bo'g'im kasalliklarini fitoterapiya orqali davolash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb masala hisoblanadi. Bo'g'im kasalliklari hozirgi davrda dunyo bo'ylab keng tarqalgan va jiddiy tibbiy-ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, artrit, artroz, revmatoid artrit kabi surunkali yallig'lanishli kasalliklar nafaqat keksalar orasida, balki o'rta yoshdagi va yoshlar orasida ham uchrayotgani tashvishli holatdir. Bu kasalliklar og'riq, harakat cheklanishi va ba'zida nogironlik bilan kechadi. Zamonaviy dori vositalari ushbu kasalliklarni boshqarishda muhim rol o'ynasa-da, ularning uzoq muddatli qo'llanilishi organizmga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, steroidlar va yallig'lanishga qarshi dorilar (NSAID) uzoq muddat qabul qilinganda oshqozon-ichak, yurak-qon tomir tizimiga zarar yetkazadi. Shu sababli, hozirgi kunda an'anaviy xalq tabobatida foydalanilgan tabiiy dorivor o'simliklarga bo'lgan ilmiy qiziqish ortib bormoqda. Fitoterapiya, ya'ni o'simliklarga asoslangan davolash usullari, inson organizmi uchun nisbatan xavfsiz, arzon va samarali bo'lishi mumkin. Zanjabil, dolchin, qizilmiya, arpabodiyon, turp kabi o'simliklar uzoq yillardan beri xalq tabobatida bo'g'im og'riqlari va yallig'lanishlarini kamaytirishda qo'llanib kelinadi. Ushbu maqolada bo'g'im kasalliklarini davolashda qo'llaniladigan dorivor o'simliklarning tarkibi, farmakologik ta'siri, klinik tadqiqotlar asosidagi samaradorligi va ularni zamonaviy dori vositalari bilan taqqoslash masalalari yoritiladi. Bo'g'im kasalliklarini davolashda dorivor o'simliklardan foydalanish uzoq yillik an'anaviy tabobatga asoslanadi. So'nggi yillarda fitoterapiyaga bo'lgan ilmiy e'tibor ortib,

ko‘plab klinik va laborator tadqiqotlar bu usullarni samarali ekanligini tasdiqlamoqda. Quyida bo‘g‘im og‘riqlari va yallig‘lanishlarni kamaytirishda keng qo‘llaniladigan ba‘zi o‘simliklar va ularning xususiyatlari bayon etiladi:

1. Zanjabil (*Zingiber officinale*) Zanjabil tarkibida gingerol va shogaol kabi faol moddalar mavjud bo‘lib, ular yallig‘lanishga qarshi va og‘riqni kamaytiruvchi xususiyatlarga ega. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zanjabil ekstrakti bo‘g‘im og‘riqlarini kamaytirishda ibuprofen kabi ba‘zi dorilarga teng ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Zanjabil choy yoki kapsula shaklida iste‘mol qilinadi.

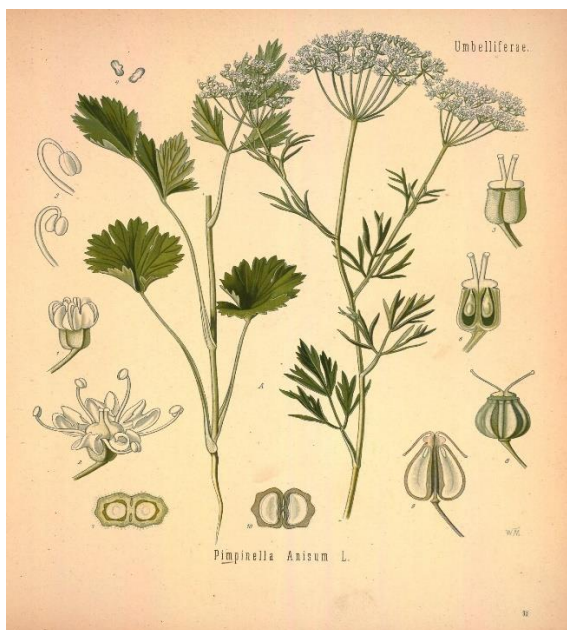
2. Dolchin (*Cinnamomum verum*) Dolchin tarkibidagi sinnamaldehyd va boshqa antioksidant moddalar bo‘g‘imlardagi yallig‘lanish jarayonini sekinlashtirishga yordam beradi. Ba‘zi tadqiqotlar dolchinning immun tizimiga ta‘sir qilishi va autoimmun bo‘lgan revmatoid artrit holatlarida foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan.

3. Qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra*) Qizilmiya ildizi tarkibida glycyrrhizin moddasining mavjudligi yallig‘lanishni kamaytiruvchi ta’sir ko‘rsatadi. U shuningdek, buyrak usti bezlari faoliyatini rag‘batlantirib, tabiiy kortikosteroidlar ishlab chiqarilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Ammo uzoq muddatli iste’molda ehtiyotkorlik talab qilinadi.

4. Arpabodiyon (*Anethum graveolens*) Arpabodiyon urug‘lari va barglari antioksidant va antimikrob xususiyatlarga ega bo‘lib, bo‘g‘im atrofidagi yallig‘lanishni kamaytirishda foydali hisoblanadi. Odatda arpabodiyon choy, damlama yoki yog‘ sifatida ishlatiladi.

5. Turp (*Raphanus sativus*) Xalq tabobatida turp bo‘g‘im og‘riqlarini kamaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanilgan. U tarkibidagi sulforafan va boshqa bioaktiv moddalar tufayli yallig‘lanishga qarshi xususiyatlarga ega.

6. Fitoterapiya va zamonaviy davolash vositalarining taqqoslanishi : Ko‘plab o‘simliklar zamonaviy yallig‘lanishga qarshi dori vositalariga nisbatan organizmga nisbatan kamroq nojo‘ya ta‘sir ko‘rsatadi. Misol uchun, ibuprofen yoki diklofenak uzoq muddatli iste‘molda oshqozon yarasi, buyrak yetishmovchiligi keltirib chiqarishi mumkin. Fitoterapiya esa tabiiy, arzon va ko‘p holatlarda xavfsiz alternativ hisoblanadi. Shu bilan birga, o‘simliklar bilan davolanishda mutaxassis maslahati muhimdir.

Tadqiqot maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — bo‘g‘im kasalliklarini davolashda qo‘llaniladigan tabiiy dorivor o‘simliklarning farmakologik xususiyatlarini, ularning yallig‘lanishga qarshi va og‘riqni kamaytiruvchi ta‘sirini ilmiy manbalar asosida tahlil qilish hamda xalq tabobatida ularning qo‘llanilish tajribasini o‘rganishdan iborat. Shuningdek, dorivor o‘simliklar asosidagi fitoterapevtik vositalarning zamonaviy dori-darmonlarga nisbatan afzalliklari va xavfsizlik darajasini solishtirish orqali ularning amaliy tibbiyotdagi o‘rnini aniqlash ham tadqiqot maqsadlaridandir.

Materiallar va usullar Ushbu tadqiqot bo‘g‘im kasalliklarini davolashda tabiiy dorivor o‘simliklarning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, nazariy tahlil va amaliy kuzatuvlar asosida olib borildi.

Tadqiqot ob‘ekti: Tadqiqot ob‘ekti sifatida 25 nafar 30–65 yosh oralig‘idagi bemorlar (14 nafar ayol, 11 nafar erkak) tanlab olindi. Ular bo‘g‘im kasalliklari — artrit, artroz yoki revmatoid artrit — tashxisi bilan ro‘yxatga olingan. Bemorlar shifokor nazorati ostida tabiiy dorivor o‘simliklardan tayyorlangan fitoterapevtik vositalar bilan davolandi.

Tadqiqot materiali:

- Tabiiy dorivor o‘simliklar: zanjabil (*Zingiber officinale*), dolchin (*Cinnamomum verum*), qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra*), arpabodiyon (*Anethum graveolens*), turp (*Raphanus sativus*).
- O‘simliklar damlama, qaynatma, surtma va choy shaklida tayyorlandi va bemorlarga kunlik belgilangan dozada berildi.
- Qo‘llaniladigan vositalarning tarkibi oldindan laborator analizdan o‘tkazildi (O‘zbekiston farmatsevtika ilmiy-tadqiqot instituti laboratoriyasi hamkorligida).

Tadqiqot usullari:

1. **Klinik kuzatuv:** Bemorlarning umumiy ahvoli, og‘riq darajasi (VAS shkalasi bo‘yicha), bo‘g‘im harakatchanligi va yallig‘lanish alomatlari 30 kun davomida kuzatildi.
2. **Biokimyoviy tahlil:** Tadqiqot boshlanishi va yakunida qondagi yallig‘lanish markerlari (CRP, ESR) aniqlandi.
3. **Nazariy tahlil:** Dorivor o‘simliklarning farmakologik ta‘siri va ularning xalq tabobatidagi qo‘llanishi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar (PubMed, Scopus, JSTOR, O‘zbekiston tibbiyot jurnallari) asosida o‘rganildi.
4. **Statistik tahlil:** Olingan ma‘lumotlar matematik-statistik usullar yordamida (SPSS dasturida) qayta ishlanib, o‘rtacha qiymat, dispersiya va ishonchlilik darajasi ($p < 0.05$) hisoblab chiqildi.

Tadqiqot muddati: Tadqiqot 2025-yil martdan 2025-yil aprelgacha bo‘lgan davrda olib borildi.

Natijalar va ularning tahlili **Tadqiqot davomida bo‘g‘im kasalliklaridan aziyat chekayotgan 25 nafar bemorga dorivor o‘simliklardan tayyorlangan fitoterapevtik vositalar 30 kun davomida muntazam qo‘llatildi. Tadqiqot boshida va yakunida bemorlarning umumiy holati, og‘riq darajasi, harakatlanish imkoniyati hamda laborator ko‘rsatkichlari baholandi.**

1. Klinik belgilar tahlili

Tadqiqot boshlanishida bemorlarning o‘rtacha og‘riq darajasi (VAS shkalasi bo‘yicha) 7.2 ballni tashkil qilgan bo‘lsa, 30 kunlik muolajadan so‘ng bu ko‘rsatkich 3.5 ballgacha kamaydi. Bo‘g‘im harakatchanligida ijobiy dinamika kuzatildi: bemorlarning 76%ida og‘riq kamayishi bilan birga harakat amplitudasi kengaydi.

2. Laborator ko‘rsatkichlar

- **CRP (C-reaktiv oqsil)** darajasi o‘rtacha 18.4 mg/l dan 9.2 mg/l gacha pasaydi.
- **ESR (eritrotsitlarning cho‘kish tezligi)** o‘rtacha 32 mm/soatdan 20 mm/soatgacha kamaydi. Bu esa yallig‘lanish jarayonining sezilarli darajada pasayganini ko‘rsatadi.

3. Subyektiv baholash

Bemorlarning 88% i tabiiy vositalardan mamnun qolganini, nojo‘ya ta’sirlar sezilmaganini ta’kidladilar. Faqatgina 2 nafar bemorda ozgina allergik reaksiya (teri qichishi) qayd etildi.

4. Nazariy tahlil bilan bog‘liqlik

O‘simliklarning tarkibidagi bioaktiv moddalar (gingerol, sinnamaldehid, glycyrrhizin va boshqalar) yallig‘lanishga qarshi va og‘riqni kamaytiruvchi xususiyatlarga ega ekani ilgari chop etilgan ilmiy manbalar bilan ham tasdiqlandi. Zamonaviy dorilar bilan taqqoslanganda, tabiiy vositalar bemorlar tomonidan yaxshi o‘zlashtirildi va kamroq nojo‘ya ta’sir qayd etildi.

Natijalar va tahlil jadvali

Kriteriyalar	Tadqiqot boshlanishi (0-kun)	Tadqiqot yakunlanishi (30-kun)	O‘zgarish (\pm)
Og‘riq darajasi (VAS shkalasi)	7.2 ± 1.3	3.5 ± 0.8	-3.7
Bo‘g‘im harakatchanligi (%)	$45\% \pm 5$	$70\% \pm 6$	+25%
CRP (C-reaktiv oqsil, mg/l)	18.4 ± 2.3	9.2 ± 1.1	-9.2
ESR (eritrotsitlarning cho‘kish tezligi, mm/soat)	32 ± 4	20 ± 3	-12
Bemorlarning qoniqish darajasi (%)	N/A	$88\% \pm 7$	N/A
Allergik reaksiyalar (%)	N/A	$8\% \pm 2$	N/A

Izohlar:

- Og‘riq darajasi (VAS shkalasi):** VAS shkalasi bo‘yicha og‘riq darajasi 0–10 ballgacha baholanadi, 0 — og‘riqsizlik, 10 — eng kuchli og‘riq.
- Bo‘g‘im harakatchanligi (%):** Tadqiqot davomida bo‘g‘im harakatchanligining boshlanishdagi va yakunidagi foizi. Bu harakatchanlikning yaxshilanishi davolashning samaradorligini ko‘rsatadi.

3. **CRP (C-reaktiv oqsil, mg/l) va ESR (eritrotsitlarning cho'kish tezligi, mm/soat):** Bu ko'rsatkichlar yallig'lanish jarayonining faolligini aks ettiradi. Tadqiqot davomida ularning pasayishi yallig'lanishning kamayganligini bildiradi.
4. **Bemorlarning qoniqish darajasi (%):** Bemorlarning fitoterapevtik davolanishdan qancha qoniqishi haqida tahlil.
5. **Allergik reaksiyalar (%):** Tadqiqot davomida yuzaga kelgan nojo'ya ta'sirlar, masalan, allergik reaksiyalar.

Munozara: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tabiiy dorivor o'simliklarga asoslangan fitoterapiya bo'g'im kasalliklarining simptomlarini yengillashtirishda samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, og'riqni kamaytirish, yallig'lanishni pasaytirish va umumiy harakatchanlikni yaxshilashda ijobiy dinamika qayd etildi. Ushbu holat o'simliklarning biologik faol moddalari — gingerol (zanjabil), sinnamaldehid (dolchin), glycyrrhizin (qizilmiya) kabi komponentlarining yallig'lanishga qarshi va immunomodulyator ta'siriga bog'liqdir. Tadqiqot natijalari ilgari o'tkazilgan bir qator xalqaro ilmiy ishlar bilan mos keladi. Masalan, 2021-yilda Hindistonda o'tkazilgan klinik sinovlarda zanjabil ekstrakti artrit bilan og'rigan bemorlarda ibuprofen darajasida og'riqni kamaytirgani aniqlangan. Shuningdek, dolchin va arpabodiyon ekstraktlarining antioksidant va antimikrob xususiyatlari tufayli bo'g'im to'qimalarining tiklanish jarayonini tezlashtirishi mumkinligi haqida ilmiy maqolalarda ma'lumotlar mavjud. Biroq, shuni ham ta'kidlash kerakki, dorivor o'simliklar yordamida davolanishda har bir bemorning individual holati hisobga olinishi zarur. Allergik reaksiyalar, boshqa dori vositalari bilan o'zaro ta'sir kabi holatlar bo'lishi mumkin. Shuningdek, fitoterapiya zamonaviy davolash usullarini to'liq o'rnini bosa olmaydi, ammo ularni samarali qo'shimcha vosita sifatida ishlatish mumkin. Mazkur tadqiqot natijalari fitoterapiyani klinik amaliyotga tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi, ammo kengroq ishtirokchilar soni va uzoq muddatli kuzatuvlarni talab etadi. Shuningdek, o'simlik vositalarining dozasi, qo'llanish shakli va davomiyligi bo'yicha standart tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak.

Xulosa

Ushbu tadqiqot bo'g'im kasalliklarini davolashda tabiiy dorivor o'simliklarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan bo'lib, o'simliklarning yallig'lanishga

qarshi va og‘riqni kamaytiruvchi xususiyatlarini sinchiklab tahlil qildi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

1. **Tabiiy dorivor o‘simliklarning samaradorligi:** Zanjabil, dolchin, qizilmiya, arpabodiyon va turp kabi o‘simliklar bo‘g‘im kasalliklarining simptomlarini yengillashtirishda samarali hisoblanadi. Ushbu o‘simliklarning faol moddalarining yallig‘lanishga qarshi ta’siri, og‘riqni kamaytirish va harakatchanlikni tiklashda sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi.
2. **Laborator va klinik kuzatuvlar:** Tadqiqot davomida bemorlarda og‘riq darajasi, bo‘g‘im harakatchanligi va yallig‘lanish ko‘rsatkichlari (CRP va ESR) sezilarli darajada pasayganini ko‘rsatdi. Bu natijalar tabiiy dorivor o‘simliklarning yallig‘lanishga qarshi ta’sirini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.
3. **Xalq tabobatining ahamiyati:** O‘simliklar asosidagi davolash metodlari xalq tabobatida uzoq yillardan beri qo‘llanilib kelinmoqda va ular zamonaviy tibbiyotda qo‘shimcha terapiya sifatida samarali qo‘llanilishi mumkin. Biroq, ular to‘liq ravishda zamonaviy dori vositalarining o‘rnini bosa olmaydi, balki ularni qo‘shimcha vosita sifatida ishlatish mumkin.
4. **Xavfsizlik va nojo‘ya ta’sirlar:** Tadqiqot davomida tabiiy dorivor o‘simliklar bilan davolanishda bemorlarning ko‘pchiligi uchun nojo‘ya ta’sirlar sezilmagan. Biroq, har bir bemorning individual holatini inobatga olish, shu jumladan allergik reaksiyalar va boshqa dori vositalari bilan o‘zaro ta’sirlar mumkinligini hisobga olish zarur.
5. **Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar:** Ushbu tadqiqotning natijalari bo‘yicha kelajakda kengroq miqyosda tajribalar o‘tkazilishi, o‘simliklar uchun aniq dozalar va qo‘llanish muddatlari belgilanishi lozim. Bundan tashqari, bo‘g‘im kasalliklarini davolashda fitoterapiyaning imkoniyatlari yanada chuqurroq o‘rganilishi kerak.

Shunday qilib, tabiiy dorivor o‘simliklar bo‘g‘im kasalliklarini davolashda samarali va xavfsiz vosita bo‘lishi mumkin, lekin ularni qo‘llashda mutaxassis nazorati zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Davletov, A. A., & Ismailov, M. M. (2022).** *Fitoterapiya va uning bo‘g‘im kasalliklaridagi roli.* Tibbiyot jurnali, 15(4), 58-62.

2. **Salimov, M. S.** (2021). *Zanjabilning yallig‘lanishga qarshi xususiyatlari: ilmiy va amaliy tahlil*. Xalq tabobati, 33(2), 45-48.
3. **Aliev, A. T., & Khamidov, S. Z.** (2020). *Revmatoid artritda fitoterapiya: samarali o‘simliklar va ularning ta‘siri*. Tibbiy tadqiqotlar, 12(3), 101-106.
4. **Jabborov, F. O.** (2019). *Tabiiy o‘simliklarning bo‘g‘im kasalliklaridagi o‘rni*. Jurnal Farmakologiya, 21(1), 120-125.
5. **Kamilov, T. N., & Akhmedov, J. X.** (2023). *Fitoterapiyaning zamonaviy tibbiyotdagi o‘rni: Xalq tabobati va ilmiy tadqiqotlar*. O‘zbekiston tibbiyot akademiyasi nashri.
6. **World Health Organization (WHO).** (2022). *Traditional medicine strategy 2014-2023*. Geneva: World Health Organization.
7. **Smith, J. D., & Wright, T. E.** (2021). *Anti-inflammatory properties of medicinal plants: A review*. Journal of Medicinal Plants, 25(7), 55-62.
8. **Patel, H. R., & Gupta, R. S.** (2018). *Herbal treatments for arthritis: a comprehensive review*. International Journal of Herbal Medicine, 5(2), 47-53.
9. **Nazarov, A. A.** (2021). *Farmakologiya va fitoterapiyaning bo‘g‘im kasalliklaridagi ro‘li*. Jurnal Farmatsevtika, 40(5), 89-94.

SUYAKLAR TIZIMINING LOTINCHA ATAMALARI (SYSTEMA SKELETALE)

Po‘latova Saltanat Mirzaliyevna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, o‘qituvchisi

pulatova62@inbox.ru

Suyunova Manzura Akram qizi

Toshkent tibbiyot akademiyasi termiz filali 1-kurs talabasi

manzurasuyunova00@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada inson tanasining asosiy tayanch va harakat funksiyasini bajaruvchi suyaklar tizimi (systema skeletale) haqida batafsil ma’lumot berilgan. Unda suyaklarning tuzilishi, funksiyasi va ularning lotincha atamaları yoritilgan. Suyak tizimining asosiy qismlari, ularning nomlanishi va tibbiyotda to‘g‘ri qo‘llanilishi muhim o‘rin egallaydi. Ushbu mavzu tibbiyot sohasida o‘qitish jarayonida dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: systema skeletale, os, cranium, truncus, membrum superius, membrum inferius, tayanch-harakat tizimi, suyaklar, anatomiya, lotincha terminlar.

Kirish

Inson tanasining murakkab tuzilmasi ichida suyaklar tizimi (skelet) alohida o‘rin tutadi. Bu tizim nafaqat tananing tayanch va harakat funksiyalarini bajaradi, balki ichki a‘zolari himoya qilishda ham muhim rol o‘ynaydi. Suyaklar tizimi 200 dan ortiq suyaklardan iborat bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos tuzilishga va vazifaga ega. Tibbiyot sohasida ushbu suyaklar va ularning qismlarini aniq atash, butun dunyoda yagona va tushunarli bo‘lishi uchun lotincha atamalar ishlatiladi. Lotin tili, ilmiy terminologiyaning asosi sifatida, suyak nomlarining aniqligini, tushunarligini va xalqaro darajada mosligini ta’minlaydi. Ushbu mavzuda biz suyaklar tizimining asosiy qismlarini va ularning lotincha atamalarini o‘rganamiz, bu esa tibbiy bilimlarni chuqurlashtirishda va amaliyotda aniq muloqotni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Dolzarbligi

Lotin tilida anatomiya atamalarini o‘rganish orqali talabada nafaqat ilmiy fikrlash, balki kasbiy terminologiyani chuqur o‘zlashtirish ko‘nikmasi shakillanadi. Suyak tizimi inson organizmining asosiy tayanch va harakat organi bo‘lib, barcha

boshqa tizimlarning normal faoliyati uchun strukturaviy asos hisoblanadi.”Systema skeletale”-bu tananing passiv harakat aparati bolib, u os ossa (suyaklar) va cartilagine (xaftalar)dan tashkil topgan. Suyaklar nafaqat tana shaklini belgilaydi, balki medulla ossium(suyak iligi) da gematopoezis jarayoni sodir bo‘ladigan asosiy joy ham hisoblanadi. Bugungi kunda travmatizmning ortishi, suyak-mushak tizimining tug‘ma va orttirilgan kasalliklari keng tarqalgani bois, systema skeletaleni mukammal o‘rganish ham nazariy, ham klinik tibbiyotda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ortopedia, travmatologiya, nevrologiya va radiologiya sohalarida to‘g‘ri tashxis qo‘yish va davolash uchun anatomik tuzilmaning chuqur bilimi talab etiladi. Shu sababli, ushbu mavzuni lotin tilidagi terminologiya asosida o‘rganish birinchi bosqichdan boshlab biz talabalarning ongida shakllantirishda muhim hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi

Ushbu tadqiqot ilmiy ishning asosiy maqsadi-“systema skeletale”, ya’ni suyak tizimini lotin tilidagi rasmiy anatomiya terminologiyasini asosida o‘rganish uni tuzuvchi asosiy elementlar-os(suyak), cartilago(tog‘ay), articulations (bo‘g‘imlar) haqida mukammal ma’lumot berishdir. Shuningdek, suyaklarning tasnifi, shakli, joylashuvi va funksional ahamiyati haqida lotin atamaları yordamida fikr yuritish, biz talabada anatomik bilimlarni mustahkamlash va kasbiy terminologiyaga chuqur yondashuvni shakllantirish tadqiqotning muhim vazifasi hisoblanadi.

Materiallar va tadqiqot usullari:

1. Teoretik tahlil-suyak tizimining qismlari, ularning nomlanishi, tasnifi va funksiyalari tahlil qilinadi.
2. Taqqoslash usuli-odam tanasidagi suyaklar o‘zaro taqqoslanib o‘rganiladi:
3. Terminologik tahlil-lotin tilidagi suyaklar nomi grammatik va morfologik jihatdan tahlil qilinadi;
4. Vizual kuzatuv usuli-suyak maketlari, anatomik atlaslar; 3D modellar orqali kuzatuvlar olib boriladi.

Interaktiv platformalar (3D Anatomy, Kenhub, Visible Body) orqali visual o‘rganishlar yo‘lga qo‘yilgan. O‘quv laboratoriyasidagi suyak maketlari va suyaklarning haqiqiy namunalardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Ushbu metodlar yordamida suyak tizimining har bir qismi chuqur o‘rganilib, ularning lotincha nomlanishi, joylashuvi va funksional ahamiyatini bilib olamiz.

Natijalar va ularning muhokamasi:

Suyaklar tizimi inson tanasining asosiy tayanch va harakat funksiyasini bajaruvchi muhim tuzilmasidir. Tana skeleti 206 ta suyakdan tashkil topgan bo‘lib,

ularning har biri ma'lum bir anatomik vazifani bajaradi. Suyaklar o'zaro bo'g'imlar, paylar va mushaklar orqali bog'langan bo'lib, bu holat harakatlanish imkoniyatini beradi. Suyaklar tizimi faqatgina harakat va tayanch emas, balki qon yaratilishi (gemopoez) va ichki a'zolarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Suyaklarning shakli va tuzilishi ularning funksiyasiga moslashgan bo'lib, bu esa evolyutsion rivojlanish jarayonida shakllangan. Suyaklarni ichki tuzilmasi-ya'ni kompakt va g'ovak(spongioz) qatlamlarning joylashuvi ham ularning funksiyasiga moslashgan. Suyaklar tizimi yosh o'tishi bilan o'z shaklini va mustahkamligini qisman yo'qotadi. Ayniqsa bu holat osteoporoz kasalligi rivojlangan hollarda yaqqol namoyon boladi. Suyaklar tizimiga oid lotincha atamalarni o'rganish-bu faqatgina tibbiy terminologiyani bilish emas, balki global tibbiyot tilini tushinish kerakligidir. Chunki, lotin tili butun dunyo tibbiyot olamida yagona asosiy ilmiy til sifatida qabul qilingan. Lotincha atamalar orqali suyaklarni nomi, ularning joylashuvi va tuzilishi aniq va chalkashmasdan ifodalanadi. Masalan: "os femoris" deb aytganimizda bu aniq son suyagi ekanligi darhol tushuniladi. Shu atamalarni chuqur o'zlashtirish natijasida biz nafaqat anatomiyani to'g'ri o'rganamiz, balki keying bosqichlarda-klinik fanlarda, amaliyotda va xalqaro tibbiy hujjatlarda ham to'g'ri ishlashni o'rganamiz. Bu esa kelajakda yaxshi shifokor bo'lishimiz uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Xulosa

Suyak tizimi (Systema skeletale) inson organizmida nafaqat tayanch-harakat funksiyasini, hayot uchun zarur bo'lgan boshqa ko'plab vazifalarni bajaradi. Suyaklar tananing tashqi shaklini belgilaydi, ichki a'zolarini himoya qiladi, mineral moddalar ombori bo'lib xizmat qiladi va qon yaratilishida katta ahamiyatga ega. Ushbu tizimni chuqur o'rganish, ayniqsa lotincha tibbiy atamalarni mukammal bilish-bo'lajak shifokor uchun zaruroy ilmiy poydevordir. Bu nafaqat anatomiyani to'g'ri tushunishga, balki keying bosqichlarda zamonaviy tibbiy bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Suyak tizimining tuzilishi va funksiyasi organizmda mukammal muvozanatda ishlovchi tabiiy mexanizmdir. Uni chuqur o'rganish va tahlil qilish har bir tibbiyot talabasi uchun muhim qadamdir. Lotincha terminlarni o'rganish orqali biz nafaqat ilmga, balki professional tibbiyotga yo'l ochamiz. Suyaklar tizimini mukammal tushunmoq-insonni tushunmoqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

2. Shahobiddin Sharofiddinovich Shodiev. Bakaev Najmiddin Bakaevich.

(2020). The role of the Latin language in the history of world statehood. ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (85), 367-372. SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-05-85-71> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS> Scopus ASCC: 1203. The role of the latin language in history of world statehood.

3. Zikirayeva Manzura Mavlonovna, Hakimova Muhabbat Alimovna
Psychology in teaching English language. Innovative Academy Research Support Center. <https://doi.org/10.5281/zenodo>.

4. Medical dictionary. (London, 1984); Dorland's illustrated medical dictionary. (Philadelphia, 1974); Stedman's medical dictionary. (Baltimore, 1982),

5. Энциклопедический словарь медицинских терминов. (М., 1984).

6. Dunlison. R. A dictionary of medical science.-Philadelphia, 1874;

7. Clark Hall J. R. Concise Anglo-Saxon Dictionary.-Cambridge,1962;

8. Stratmann F.H.,Bradley H. A Middle English Dictionary. -London, 1963.

**GAPDAGI BOSHQARUV, MOSLASHUV MUNOSABATLARINING
XUSUSIYATLARI (KELISHIKLAR ORQALI IFODALANADIGAN
SINTAKTIK MUNOSABATLAR)**

Sayfiddinova Ziyat

Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili 2-kurs talabasi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

ziynatsayfiddinova@gmail.com

Annotatsiya: Tilshunoslikda sintaktik munosabatlar gap tuzilishini tashkil etuvchi asosiy birliklar o'rtasidagi bog'lanishlarni belgilaydi. Umuman olganda, sintaktik munosabatlarning uch turi mavjud: boshqaruv, moslashuv va bitishuv.

Kalit so'zlari: Boshqaruv, yordamchi so'z, moslashuv, bitishuv, so'z birikmasida bog'lanish usuli.

Abstract: In linguistics, syntactic relations define the connections between the basic units that make up the structure of a sentence. In general, there are three types of syntactic relations: control, coordination, and conjunction.

Keywords: Control, auxiliary word, coordination, conjunction, method of connection in a word combination.

Аннотация: В лингвистике синтаксические отношения определяют связи между основными единицами, составляющими структуру предложения. В целом существует три типа синтаксических отношений: контроль, координация и согласование.

Ключевые слова: Управление, вспомогательное слово, адаптация, союз, способ связи в словосочетании.

Kirish

An'anaviy tilshunoslikda ham "sintaktik munosabat" va "sintaktik aloqa" terminlari farqlanadi. Sintaktik munosabat sintaktik birliklar o'rtasidagi mazmuniy sintagmatik munosabatni, sintaktik aloqa esa shakliy sintagmatik munosabatning ifoda

tomonini bildiradi deb ta'kidlaydi A.Nurmonov. Ma'lum sintaktik shaklning (gap bo'lagi shaklining) boshqa sintaktik shakl bilan ketma-ket munosabati shakliy sintagmatik munosabat sanaladi.

So'zlarning grammatik munosabatga kirishuvi bilan hosil bo'lgan sintaktik konstruktsiya qo'shilma sanaladi. Bu xilma-xil qo'shilmalarning eng sodda ko'rinishi ikki mustaqil so'zdan tuzilib, uning tarkibidagi komponentlarning o'zaro bog'lanishi bir (tobe) elementning ikkinchi (hokim) elementga ergashishi formasida bo'lavermaydi. So'zlar nok va olma, anjir va anor, o'qidi va yozdi shaklida – biri ikkinchisiga tobelanmay, teng holda bog'lanishi ham mumkin. Bu bog'lanish modellar shaklida ot va ot, fe'l va fe'l shakllarida so'z tizmalarini hosil qiladi. Bunda komponentlarning huquqi teng darajada bo'ladi, hokim-tobelik aloqasi ko'zga tashlanmaydi.

Sintaktik konstruktsiyaning komponentlari orasidagi bog'lanish bu komponentlar orqali ifodalangan ma'nolarning (predmet, belgi va ular orasidagi munosabatni ifodalovchi ma'nolarning) bog'lanishini bildiradi. Bu ma'nolar material dunyoning kishi ongida aks etishidan tug'iladi.

Har qanday shakliy sintagmatik aloqa ma'lum mazmuniy sintagmatik munosabatni ifodalaydi va bu ikki munosabat birligi shakl va mazmun dialektikasini aks ettiradi. Masalan, ega va kesimning shakliy munosabatidan tashkil topgan men keldim sintaktik qurilmasi subyekt va predikatning mazmuniy munosabatini ifoda qiladi. An'anaga ko'ra, ega bilan kesim gapning struktur asosini tashkil qiladi. Ega va kesim munosabati minimal gap deb ham yuritiladi. qolgan bo'laklar esa shu bo'laklardan biriga bog'lanib, gapni yoyiq tusga kiritadi. Shunga muvofiq sintaktik munosabat ierarxiasini ikkita sathga ajratish ham mumkin:

1. Predikativ sath (ega va kesim munosabati).
2. Nopredikativ aloqalar sathi.

Moslashuv. Bunda bog'langan har ikki so'z bir-biriga muvofiqlashib, tobe so'z shu aloqaga mos hokim so'z formada keladi; ulardan birining o'zgarishi bilan boshqasi ham o'zgarib, shunga mos formaga o'tadi – o'z shakllanishini unga barobarlashtiradi. Masalan, terimchining hikoyasi.

Qaratqich bilan qaralmish moslashuv yo'li bilan bog'lanadi; shaxs va sonda moslashadi. Bunday tobelanishning asosiy xususiyati tobelanish bir qismning

boshqasini aniqlashga xizmat qildirishidir. Tobe so‘z bilan hokim so‘z bir-biriga moslashadi, harakat, belgi va predmetning qaysi predmetga tegishliligi ko‘rsatiladi. Masalan, mening vatanim, gullarning guli, talabalarning o‘qishi. Gullarning guli - Nargis . Bunda guli (hokim) so‘z talaba bilan gullarning (tobe so‘z) qaratqich kelishik qo‘shimchalarini olib kelgan. Dutorimning torlari qo‘sh bulbuldek sayraydi kabi. Moslashuv hodisasi so‘z birikmasining doirasi bilangina cheklanmaydi. Ega va kesim moslashuv yo‘li bilan bog‘lanadi.

Bunday birikma “qaratuvchi va qaralmish” qolipida tuziladi; birinchi a’zo ot, ot tur yoki otlashib kelgan leksema bilan ifodalanadi, qaratqich kelishigida bo‘ladi. Shunday leksema shakl sintaktik jihatdan ikkinchi a’zoga bog‘lanadi. Ikkinchi a’zoga birinchi a’zo bilan sintaktik bog‘lanish tufayli nisbatlovchi qo‘shiladi; nisbatlovchidan oldin sonlovchi qatnashadi, birlik yoki ko‘plik sonlovchisi obyektiv voqelikka ko‘ra tanlab qo‘shiladi; turlovchi esa birikmaning boshqa bir leksema yoki birikma bilan sintaktik bog‘lanishi natijasida qo‘shiladi, shunga ko‘ra ikkinchi a’zo (birikma yaxlitligicha) asli leksema (birikma) holatida bo‘ladi, leksema shaklga (birikma shaklga) keyingi sintaktik bog‘lanish natijasida aylanadi: hovlining o‘rtasi , cholning nabirasi- kabi. a’zo munosabati jihatidan qaralmishdan anglashiladigan predmet yoki belgi qaratuvchidan anglashiladigan predmetga (predmet tasavvuridagi belgiga) tegishli ekani (nisbat berilayotgani) ifodalanadi: o‘rta hovliga, nabira cholga tegishli. Qaratuvchili birikma ifodalaydigan ma'nolar deb xoslik, butunning bo‘lagi, to‘dadan ajratilgan qism, o‘ringa, vaqtga munosabat ma'nolari ta'kidlanadi. Asli bu ma'nolar – birikmaning ma'nolari emas, balki qaratuvchi, qaralmish bo‘lib keladigan leksemalardan anglashiladigan ma'nolar. Qaratuvchili birikmada turlovchilar paradigmasining bir vakili-qaratqich kelishigi bilan nisbatlovchilar paradigmasi morfemalari orasidagi bog‘liqlik namoyon bo‘ladi.

Bunda kelishik sintaktik aloqani ta’minlashda qatnashadi va sintaktik vazifa ko‘rsatkichi bo‘ladi; nisbatlovchi esa sintaktik aloqani ta’minlashda qatnashadi, lekin shakl o‘zgartiruvchi ekanidan qat’i nazar, sintaktik vazifaga nisbatan betaraf bo‘ladi. Qaralmishga nisbatlovchi qaratuvchidan anglashiladigan shaxs, son, modal ma’nolarga muqobil holda tanlab qo‘shiladi. Qaralmishga qaysi nisbatlovchi qo‘shilishini qaratuvchining kelishik shakli emas, balki kelishik qo‘shiladigan asos, shu asosdan anglashiladigan shaxs, son, modal ma’no belgilaydi: mutanosiblik asosdan anglashiladigan grammatik ma’nolar bilan morfema (nisbatlovchi)

ifodalaydigan ma'nolar orasida voqe bo'ladi. Qaratuvchi tarkibidagi kelishik shakli va qaralmish tarkibidagi sonlovchi mutanosiblik aloqasida qatnashmaydi.

Mutanosiblik qaratuvchi bilan qaralmishning grammatik shakllarida voqe bo'lmaganligi sababli bunday birikma a'zolari orasidagi sintaktik aloqa moslashuv emas, balki muvofiqlashuv deyiladi (Rus tilshunosligida ega bilan kesim orasidagi bunday aloqa koordinatsiya deb nomlanadi: lot. *co(n)* - birgalikda, *ordinatio* - "tartibli joylashuv". Bunday sintaktik aloqaga sootvetstviye ham deyiladi). Qaralmishga qaysi nisbatlovchining qo'shilishi qaratuvchining qanday turkum leksemasi bilan ifodalanishiga, qisman uning grammatik shakliga bog'liq: 1. Qaratuvchi kishilik olmoshi bilan ifodalanganida qaralmishga shu olmoshga mutanosib nisbatlovchi qo'shiladi: mening uy + im- , mening uylar +im- , sening uy + ing- , sening uylar + ing- , uning uy + i- , uning uylar + i- ,bizning uy + imiz- , bizning uylar + imiz- kabi.

Moslashuv (tilshunoslikda) — tobe (bog'liq) aloqaning bir turi bo'lib, bunda birikmaning tobe qismi o'z shaklini xokim qismning shakliga moslaydi, shu bilan hokim qismga bog'lanadi. Hokim qismning shakli o'zgarishi bilan tobe qism ham ma'no jihatdan shu shaklga mos bo'lgan shaklni oladi. O'zbek tilida M. aloqasi, asosan, qaratqichqaralmish va ega-kesim aloqasida ko'rinadi va bu moslik shaxs va son jihatidan bo'ladi, ya'ni qaratqich yoki ega qaysi shaxs sonni bildirsa, qaralmish yoki kesim xuddi shu shaxs sonni bildiruvchi shaklda bo'ladi: men yozyapman, sen yozyapsan, u yozyapti, biz yozyapmiz, siz yozyapsiz, ular yozishyapti. Mening ukam, sening ukang, uning ukasi.

Hokim qism (qaratqich yoki ega) 3-shaxsni bildiruvchi otlardan ifodalanganda, hokim va tobe qism sonda moslashishi ham, moslashmasligi ham, ya'ni hokim qism ko'plik son, tobe qism birlik son shaklida bo'lishi mumkin: sozandalar keldilar (kelishdi) yoki sozandalar kel-d i. Ega 3-shaxsdagi shaxs bildirmaydigan so'zlardan bo'lganida, ega ko'plik, kesim esa birlik shaklida qo'llanadi, ya'ni son jixatdan moslashish bo'lmaydi: gullar ochildi.

Aloqa-munosabat (sintaktik) shakllari (sintaktik shakl hosil qiluvchi vosita) – kelishik, egalik, kesimlik ko'rsatkichlari. Aloqa-munosabat shakllari shakliy omil sifatida so'zlarning erkin bog'lanishida faol: Men qishloqqa o'tdim gapida *-ga* shakli qishloq so'zini o'tmoq fe'li bilan, *-dim* kesimlik shaklidagi *-m* ko'rsatkichi men so'zini o'tmoq fe'lga tobelash vazifasini o'tamoqda.

Egalik qo‘shimchalari mustaqil so‘zlarning hokim mavqeda kelishini ifodalab, uning tobe so‘zga munosabatini ko‘rsatadi (sizning uyingiz). Shuningdek, bog‘lash bilan birgalikda, hokim va tobe so‘zning shaxs va sonda moslashishini ham ta‘minlaydi.

Kelishik – mustaqil so‘zning barchasi uchun tobelikni ta‘minlovchi formal ko‘rsatkich. *Masalan*, bosh kelishik egani, tushum kelishigi to‘ldiruvchini, qaratqich kelishigi aniqlovchini hokim bo‘lakka tobelaydi.

Shaxs-son qo‘shimchalari, kesimlikning boshqa shakllari bilan birgalikda, o‘zi hosil qilayotgan hokim bo‘lakni tobe bo‘lak – egaga bog‘laydi.

Yordamchi so‘z. Sintaktik aloqani ifodalashda qo‘llanadigan yordamchi vositalar (ko‘makchi, bog‘lovchi va bog‘lama) birikuvlarda shakliy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ko‘makchining bir so‘zni ikkinchi so‘zga tobelovchi vosita ekanligi, ma‘no va vazifa jihatdan kelishikka o‘xshashligi (*telefonda gaplashmoq – telefon orqali gaplashmoq*), shuningdek, so‘zni sintaktik aloqaga kiritishda o‘zi bilan birga uning biror kelishik shaklida bo‘lishini ham talab qilishi ma‘lum: Marraga qadar bir tekisda yugurib borishdi. (A.G‘ul.).

Bog‘lovchi odatda, so‘z tizmalari, gaplarning a‘zolarini bog‘lash uchun xizmat qiladi. Masalan: olma va anor. Men o‘qidim va yozdim. Teng bog‘lovchi birinchi misolda so‘z tizmasi a‘zolarini, ikkinchi misolda esa qo‘shma gap a‘zolarini bog‘lash uchun xizmat qilgan.

Bog‘lama ot kesimni ega yoki boshqa tobe a‘zo bilan bog‘lash uchun xizmat qiladi: *Biz o‘tgan yili talaba bo‘ldik*. Bunda bo‘ldik bog‘lamasi shaxs-son va zamon ma‘nolarini ifodalagan hamda kesimni uning shaxs (biz), zamon (o‘tgan yili) kengaytiruvchilari bilan bog‘lagan.

So‘z tartibi. So‘zlar erkin birikuvda grammatik shakl asosida bog‘langanda, so‘z tartibi o‘zgarsa-da, u ma‘noviy munosabat yoki bog‘lanishga ta‘sir qilmaydi: *Sen kitobni keltirdingmi? Kitobni sen keltirdingmi? Keltirdingmi sen kitobni?* birikuvidagi so‘z o‘rni almashtirilganiga qaramay, keltirdingmi so‘zshakli hokim, sen va kitobni so‘zshakllari tobe a‘zo sifatida qolavergan. Chunki ular sintaktik mavqeini ta‘minlovchi vosita – morfologik ko‘rsatkichga ega. So‘zning hokim-tobeligini (sintaktik mavqei)ni ko‘rsatuvchi vosita bo‘lmaganda so‘z tartibining qimmatini oshadi

(*achchiq olma*). Bunda soʻzning gapdagi funksiyasi, asosan, tartibi bilan belgilanadi, tartib oʻzgarsa, mazmun bilan birga, sintaktik holat ham oʻzgaradi: Hayot goʻzal (*ega+kesim*), goʻzal hayot (*aniqlovchi+aniqlanmish*). Gapda uslubiy maqsadlarda soʻz tartibi oʻzgarishi mumkin: Oʻqituvchi intizom haqida gapirdi. Intizom haqida oʻqituvchi gapirdi. Tartibning bunday oʻzgarishi aʼzolarning hokim-tobeligiga taʼsir qilmaydi, biroq gapning uslubiy jihatiga, fikrdagi maʼno nozikligiga taʼsir koʻrsatadi.

Ohang ham, yuqorida aytilganidek, birikuvning tabiatini koʻrsatuvchi nisbiy vosita. Gap tugallangan ohang bilan aytiladi, uning tarkibidagi ayrim birikuvlar sanash (*olma va anor*), ayrimlari koʻtariluvchi ohangga (*qizil qalam*) ega boʻladi.

Ohang (*pauza*) birikuvning sintaktik boʻlinishini koʻrsatadi. Masalan, Koʻp qavatli uy birikmasini ikki xil (*koʻp//qavatli uy va koʻp qavatli//uy tarzida*) aytish mumkin. Demak, sintaktik aloqani, unga bogʻliq ravishda mazmuniy farqlanishni ifodalashda ohangning oʻrni bor. Yaʼni koʻp//qavatli uy tarzida birinchi soʻzdan keyin pauza qilinishi natijasida (*koʻp*) soʻzshakli tobe va qavatli uy birikmasi unga hokim mavqeda boʻlib, bunda qavatli uylarning koʻpligi haqidagi maʼno anglashiladi. Ikkinchi holatda (*koʻp qavatli//uy*) esa koʻp qavatli birikmasi tobe, uy soʻzshakli esa hokim mavqeda, birikmadan esa uyning qavatlari koʻpligi maʼnosi namoyon boʻlgan.

Sanash ohangi bir xil boʻlakning aloqasini ifodalaydi: Oltin, kumush tosh boʻlar. (Maq.)

Qoʻshma gapning tarkibiy qismlari orasida ham turli: qarama-qarshilik (*Kunduzi issiq – kechasi sovuq*), shart (*Sen kel – u boradi*), sabab (*Kecha borolmadim – mehmonlar kelib qoldi*) – maʼnoviy munosabatlar mavjud.

Koʻrinadiki, ayrim oʻrinda soʻzlar va gaplarni bogʻlashni ohangning oʻzi bajaradi.

Soʻz birikmasida bogʻlanish usuli

Soʻz birikmasi aʼzolari orasidagi bogʻlanish, yaʼni tobelanish uch xil: bitishuv, moslashuv, boshqaruv. Bu aloqa turining oʻziga xos xususiyati va farqi aʼzolari biriktiruvchi koʻrsatkich yoki boshqa vositadan kelib chiqadi. Masalan, tez yurmoq, qalamni olmoq, kitobning varagʻi birikmalarida tobe soʻzning qaysi shaklda kelishi koʻpincha, uning hokim soʻziga (*qalamni olmoq*) bogʻliq boʻlsa, baʼzan har ikkala aʼzo bir-birining qanday shaklda boʻlishini belgilab qoʻyadi (*kitobning varagʻi*).

Bitishuvda birikkan soʻzlarning oʻzaro aloqasi, asosan, tartib va ohang bilan belgilanadi. Bitishuv aloqasida morfologik koʻrsatkich boʻlmasa-da, tartib muhim vosita sifatida namoyon boʻladi. Bunda tobe soʻz ushbu mavqeda kelish uchun shakliy jihatdan oʻzgarmaydi. Zero, tobe aʻzo sifatida namoyon boʻlayotgan soʻz maʼnoviy va vazifaviy jihatdan bunga xoslangan boʻladi. Misollar: qizil gul, oq qogʻoz. Baʼzan ot turkumidagi soʻzlar ham hech qanday vositasiz tobe vazifada kela oladi: oltin soat, tosh yoʻl kabi. Bunda ular mohiyatan tobe aʻzolik doimiy belgisi boʻlgan sifat, son, ravish turkumiga yaqinlashadi. Bu hodisa nutqiy boʻlib, oltin, tosh leksemasining lisoniy mohiyati bilan belgilanmagan.

Quyidagi soʻzlar bitishuv yoʻli bilan bogʻlangan:

- 1) *ravish +feʻl: oʻz-oʻzidan gapirmoq;*
- 2) *sifat+feʻl: yaxshi soʻzlamoq;*
- 3) *son+ot: oʻnta qalam, sakkiz daftar;*
- 4) *ot+ot: kumush qoshiq, chang yoʻl;*
- 5) *olmosh+ot: hamma odam, qanday kitob.*

Ayrim manbalarda tobe soʻz vazifasida ravishdosh (shoshilib gapirdi), sifatdosh (oʻqigan bola) yuzaga chiqqan birikuv ham bitishuvli birikma sifatida qaraladi. Vaholanki, bu erda ravishdosh koʻrsatkichi *-ib* feʻlni feʻlga (shoshilib gapirdi), sifatdosh shakli *-gan* feʻlni otga (oʻqigan bola) bogʻlash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, bularning morfologiyada lugʻaviy-sintaktik shakl sifatida qaralishi ham ular hosil qilgan birikuvni bitishuvli emas, balki boshqaruvli birikuv sifatida baholashni taqozo etadi.

Bitishuvda aʻzolarining hokim-tobelik holati, asosan, tartib va joylashuv omili asosida belgilanadi: (tobe aʻzo yaʼni tobe soʻz oldin, hokim soʻz keyin keladi hamda aʻzolar orasiga boshqa soʻzni kiritib boʻlmaydi, (*kumush qoshiq birikmasini kumush oʻnta qoshiq deb oʻzgartirib boʻlmaydi*). Baʼzan bitishuvda ham tartib ikkinchi oʻringa tushib qolgandek tuyuladi: Majlis boʻladi – Majlis kechqurun boʻladi. Lekin bunda majlis soʻzi feʻlga bitishuv asosida emas, balki bosh kelishikda bogʻlanayotganligini esdan chiqarmaslik lozim.

Demak, bitishuv aloqasida tartib va ohang muhim rol o'ynaydi. Bunda tobelik tartib va joylashuvdan, so'zning grammatik xususiyati va ma'nosidan anglashilishi ayon bo'lib turadi.

Kelishik affiksi o'z ma'nolarini yo'qotgan tezda kelmoq, o'z-o'zidan raqsga tushib ketmoq, birdan gapirmoq birikuvini ham bitishuv aloqasi sifatida qaramoq lozim. Chunki kelishik qo'shimchasi bu SBda o'z tizimidan ajralib, so'z tarkibida «qotib qolgan». Bular – kelishik qo'shimchasini olgan holda ravishga ko'chgan so'z.

Boshqaruv aloqasi bir tomonlama shakllangan SBlar tarkibida amal qiladi. Faqat tobe a'zolari birikish uchun tobelovchi qo'shimcha olgan SB boshqaruv yo'li bilan bog'langan deyiladi. Bunda hokim so'z tobe so'zning qanday shaklda bo'lishini boshqaradi. Masalan, kitobni o'qimoq birikmasida tobe so'zning tushum kelishigi shaklida kelishi o'qimoq fe'lining o'timliligi bilan belgilangan. Agar bu fe'l o'timsiz fe'lga aylantirilsa, (o'qildi) tobe so'zdagi tushum kelishigi shakli o'z-o'zidan g'oyib bo'ladi: kitobni o'qimoq-kitob o'qildi[1].

Boshqaruv aloqasida tobe so'zni har xil turkumdagi so'z boshqarishi mumkin. Misollar: uyga bormoq (*fe'lli boshqaruv*), mendan katta (*sifat boshqaruvi*), tovushdan tez (*ravishli boshqaruv*), o'qishda birinchi (*son boshqaruvi*), aytgan bola (*otli boshqaruv*). ya'ni tobe so'z oldin, hokim so'z keyin keladi hamda a'zolar orasiga boshqa so'zni kiritib bo'lmaydi, (*kumush qoshiq birikmasini kumush o'nta qoshiq deb o'zgartirib bo'lmaydi*). Ba'zan bitishuvda ham tartib ikkinchi o'ringa tushib qolgandek tuyuladi: Majlis bo'ladi – Majlis kechqurun bo'ladi. Lekin bunda majlis so'zi fe'lga bitishuv asosida emas, balki bosh kelishikda bog'lanayotganligini esdan chiqarmaslik lozim.

Demak, bitishuv aloqasida tartib va ohang muhim rol o'ynaydi. Bunda tobelik tartib va joylashuvdan, so'zning grammatik xususiyati va ma'nosidan anglashilishi ayon bo'lib turadi.

Kelishik affiksi o'z ma'nolarini yo'qotgan tezda kelmoq, o'z-o'zidan raqsga tushib ketmoq, birdan gapirmoq birikuvini ham bitishuv aloqasi sifatida qaramoq lozim. Chunki kelishik qo'shimchasi bu SBda o'z tizimidan ajralib, so'z tarkibida «qotib qolgan». Bular – kelishik qo'shimchasini olgan holda ravishga ko'chgan so'z.

Valentlik tushunchasi

Hozirgi tilshunoslikda gap bo'laklari iyerarxiyasida faqat kesimning eng muhim bo'lak, gapning struktur asosi deb qaralishi gapni tashkil etuvchi sintaktik elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar xarakteriga ham ta'sir qiladi. Har qanday gap predikat va uning argumentlari munosabati birligi sifatida qaralar ekan, predikat va uning argumentlari o'rtasidagi sintaktik munosabatlar tushunchasi hozirgi tilshunoslikda morfologik munosabatlar tiplarining boshqaruv, moslashuv, bitishuv kabi tahlili orqali emas, balki valentlik tushunchasi orqali belgilanadi. Sintaktik aloqa reallashgan valentlik sifatida qaraladi. Keyingi yillarda valentlik nazariyasi o'z muammosi jihatidan tilshunoslikda alohida soha sifatida ajrala boshladi. Bu termin aslida 1948-yilda S.D.Kaynelson tomonidan qo'llanilgan edi.

U so'zning gapda ma'lum tarzda reallashishi va boshqa so'z bilan ma'lum kombinatsiyaga kirishishi xususiyatini uning sintaktik valentligi hisoblaydi. S.D.Kaynelson bilan bir vaqtda, ammo o'zi mustaqil holda fransuz tilshunosi L.Tener ham 50-yillarda tobeklik grammatikasi doirasida valentlik nazariyasini ishlab chiqdi. Uning bu nazariyasi jahon tilshunosligiga keng tarqaldi, yangi-yangi tadqiqotlar vujudga kelishiga turtki bo'ldi. Tener o'z grammatikasida gapni struktur jihatdan tahlil qilish jarayonida uning struktur asosi sifatida fe'lga tayandi.

Fe'l valentligi nazariyasiga ko'ra gap strukturasi predikat (ko'p hollarda fe'ldan ifodalangan) belgilaydi va u o'ziga muvofiq kategorial belgilarga o'rin ochadi. Gapning barcha komponentlari fe'l-predikat valentligi munosabatiga ko'ra u bilan bog'liq argument, aktant, agens, lokalis, kengaytiruvchilar kabi terminlar bilan bir-biridan farqlandi.

Valentlik nazariyasining mukammallashishida nemis tilshunosi G.Xelbig katta rol o'ynadi. U nemis tili materiallari asosida fe'lning valentlik modellarini ishlab chiqdi va "*Nemis tilidagi fe'llar valentliklari va distributsiyasi lugati*" ni tuzdi.

Dastlab valentlik nazariyasi valentlik tabiatini turlicha hal qiladigan ikki yo'nalish – forma va semantik yo'nalishga ajraldi. Keyingi davrlarda bu ikki yo'nalish orasida o'zaro yaqinlashish, so'z shakl va so'z leksik ma'nosi valentliklari o'rtasidagi munosabatning mavjudligiga e'tibor berilmoqda.

Hozirda valentlikning asosan ikki turi sintaktik (konfiguratsion) va semantik turlari ko'p tilshunoslarga yaxshi tanish. Sintaktik valentlik – ma'lum mustaqil so'zning boshqa mustaqil so'z bilan birika olish imkoniyati va semantika bilan ham bog'liq. Semantik valentlik leksemalar o'rtasidagi turli sintagmatik munosabatlarni

ko'rsatadi. Masalan, o'zbek tilida "sayramoq" leksemasi qushlarning ovoz chiqarishi ma'nosini ifodalaydi. Shuning uchun u faqat kushlar so'zi bilan bog'lana oladi. Ammo u "ko'p gapirish" ma'nosi bilan "odam" sinfiga kiruvchilar bilan ham birikadi. Bu sayramoq leksemasining semantik valentligidir.

Sintaktik valentlik leksema valentligining ikkinchi tomoni, u hokim mavqedagi leksemaning tobe leksemalarni o'ziga tortish uchun ularning ma'lum sintaktik shaklda – kelishik, ko'makchi, ravishdosh, sifatdosh qo'shimchasini olishini talab qilishi. Bu hokim leksemaning sintaktik mavqei, grammatik shakli tomonidan belgilanadi. Masalan, Xatni yozdi, Xat yozildi sintaktik qurilmalaridagi (xatni) va (xat) so'zlarining grammatik shakli bosh so'zning grammatik shakli bilan belgilangan[2].

Sintaktik valentlik lug'aviy valentlik bilan zich bog'langan, biri o'zgarsa, ikkinchisi ham o'zgaradi, biri yo'qolsa, ikkinchisi ham bo'lmaydi. Masalan, yetakla leksemasi jo'nalish kelishigidagi otni o'ziga tortmaydi (Halimga yetakla tarzida). Lekin yetakla leksemasi orttirma nisbat shakli *-t* bilan shakllansa, (Halimga) so'zshakli unga tortila oladi. Bunda yetakla leksemasining sintaktik valentligi o'zgardi.

Lug'aviy va sintaktik valentlik o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ular tez-tez o'zgarishga uchrab turadi. Masalan, Ashulachi «*hangradi*» birikuvida sintaktik valentlik o'zgarmasdan voqelangan, ammo lug'aviy valentlik yangilangan holda yuzaga chiqqan. Bunday hol ko'chma ma'no yuzaga chiqqanidan dalolat beradi. Xat yozildi, Xatni yozdi birikuvlarida ma'noviy valentlik joyida, biroq sintaktik valentlik o'zgargan. Bu turlicha sintaktik shakllar voqelanganligini ko'rsatadi. Biroq aytilgan har ikkala o'zgarish ham bir yoqlama – yo ma'noviy, yo sintaktik tabiatga ega. Agar o'zgarish birdaniga ikki tomonlama – ham lug'aviy, ham sintaktik bo'lsa-chi? Bunda derivatsiya sodir bo'ladi. Dalil sifatida ochmoq fe'lining lug'aviy va sintaktik valentliklarini aniqlash orqali bunga amin bo'lish mumkin:

1. *Tergovchi jinoyatni ochdi.*
2. *Jinoyat tergovchi tomonidan ochildi.*
3. *Amerikani Vespuchchi ochdi.*
4. *Gul ochildi.*

1- va 2-misolda ochmoq fe'li valentliklarini to'ldiruvchi so'z (tergovchi) ning ma'nosi o'zgarmagan, lekin sintaktik shakli (tergovchi – bosh kelishikda, tergovchi tomonidan – ko'makchili) o'zgargan. Demak, ochmoq leksemasining ma'noviy valentligi o'zgarishsiz saqlangan, sintaktik valentligi o'zgargan. Bu o'zgarish ochmoq fe'liga *-il* majhul nisbat qo'shimchasi tomonidan kiritilgan. 3-misolda esa fe'lning sintaktik valentligi o'zgarishsiz qolgani holda ma'noviy valentlik o'zgarishga uchragan. Chunki Amerika so'zining ma'nosi ochmoq fe'li ma'nosiga muvofiq kelmaydi. Ammo sintaktik shakli mos. 4-misolda esa ham ma'noviy, ham sintaktik valentliklar butkul o'zgargan. Chunki gul so'zi ochmoq fe'liga ma'noviy jihatdan mos emas. Bundan tashqari, birikuvchi so'zning sintaktik shakli (gul – bosh kelishik) ochmoq fe'lga *-il* qo'shimchasi qo'shilishi natijasida o'zgarishga uchragan.

Demak, ma'lum bo'ladiki, leksemaning lisoniy valentligi ikkiyoqlama, ma'noviy tomoni unga qanday leksema birika olishi me'yor, chegarasini ko'rsatsa, sintaktik tomoni birikuvchi so'zning qanday grammatik qo'shimchani olishini belgilaydi.

Xulosa

Ma'lumki, har bir milliy til o'z taraqqiyotida mukammallashib boradi: uning grammatik va fonetik normalari barqarorlashadi, lug'at tarkibi esa boyib boradi. Shuning natijasida til eng murakkab fikrlarni chiroyli va har xil formada ifodalash xususiyatiga ega bo'ladi.

O'zbek tilida teng va tobe bog'lanish, shuningdek bog'lovchi vositalar an'anaviy tilshunoslikda shakliy-funksional tomondan ancha o'rganilgan. Bu sohada ko'pgina maqolalar, monografiya va qo'llanmalar nashr qilingan. Ammo ulardagi barcha holatlar aniq, ular oxirigacha o'z yechimini topgan deyish qiyin. Biz kichik tadqiqotimizda sintaktik aloqa turlari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirish, munosabat bildirishni ma'qul deb bildik.

Aslida ba'zi mustaqil, so'zlar tilning taraqqiyoti va tarixiy takomillanishi protsessida so'zlar birikmasi tarkibida qo'shni so'zlarga qo'shib, enkliza holatida qo'shni so'zga tobelanib, ularga biror yo'sinda singib ketib, shaklan va mazmunan turlicha o'zgarishlarga uchrab, natijada, mustaqil shaklini, muayyan ma'nosini yo'qotib o'zi qo'shilgan so'zlar uchun bir affiks vazifasini bajara boshlaydi va shu

holatda affiksga aylanadi, degan turlicha ilmiy nazariya'ning haqiqat ekanini tasdiqlovchi bir qancha asosli dalillar mavjud.

Prezidentimiz aytganidek,” O‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-manaviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi, ona tili bu millatning ruhidir”.

Tilimizdagi so‘zlar va muayyan grammatik format (affikslarning har biri til va tafakkurning zo‘r ehtiyojlari, hayotning keskin talablari bilan til taraqqiyoti protsessida biror konkret so‘z shaklidan paydo bo‘lgan: -ni, -ning, -ga, -da, -dan kabi kelishik affikslari aslida azaliy emas, ularning har birining o‘ziga xos muayyan tarixi va konkret rivojlanish qonuni borki, ilmiy analiz yo‘li bilan har bir so‘z va har bir affiksning paydo bo‘lish tarixi, rivojlanish qonunlari, taraqqiyot yo‘llarining ochilishi, aniqlanishi mumkin[3].

Aslida ba’zi mustaqil, so‘zlar tilning taraqqiyoti va tarixiy takomillanishi protsessida so‘zlar birikmasi tarkibida qo‘shni so‘zlarga qo‘shilib, enkliza holatida qo‘shni so‘zga tobelanib, ularga biror yo‘sinda singib ketib, shaklan va mazmunan turlicha o‘zgarishlarga uchrab, natijada, mustaqil shaklini, muayyan ma’nosini yo‘qotib o‘zi qo‘shilgan so‘zlar uchun bir affiks vazifasini bajara boshlaydi va shu holatda affiksga aylanadi, degan turlicha ilmiy nazariya'ning haqiqat ekanini tasdiqlovchi bir qancha asosli dalillar mavjud.

Mustaqillik yillarida o‘zbek tilshunosligi jahon tilshunosligining ilg‘or g‘oya va metodlarini o‘zlashtirgan holda uni yangi ilmiy dunyoqarashlar, zamonaga munosib talqinlar, fanning ilg‘or nazariyalari, manbalari bilan boyitishga harakat qilmoqda. Shuning natijasi sifatida A.Nurmonov va N.Mahmudovlar “O‘zbek tili nazariy grammatikasi”ni nashr qildilar. Bu ham ilgarigi sintaktik qarashlarga yangi izlanishlar samarasi sifatida katta hissa bo‘lib qo‘shildi va bu sohani jahon tilshunosligidagi chuqur sintaktik ma’lumotlar materiallar bilan to‘ldirdi.

O‘zbek tilshunosligida so‘nggi yillarda olib borilayotgan tadqiqotlarda sintaktik aloqalar haqidagi nazariy qarashlar, munosabatlar ham o‘zgarayotganligini aytib o‘tish o‘rinlidir. Ayniqsa kesimning asosiy markaziy bo‘lak ekanligi, ismlar va kelishiklar.

Kelishikli munosabatlar, ya'ni moslashuv va boshqaruv munosabatlarining aniq qoliplari ishlab chiqilishi til korpusi uchun juda katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Quyida bu ahamiyatlar bir necha asosiy yo'nalishda bayon qilinadi:

1. Sintaktik tahlil avtomatlashtiriladi. Agar boshqaruv va moslashuv munosabatlarining qoidalari va qoliplari aniq belgilansa:

- Til korpusidagi har bir gap avtomatik ravishda pars qilinadi (ya'ni, grammatik tuzilmasi aniqlanadi).
- Gapdagi bog'lanishlar (so'zlar orasidagi sintaktik munosabatlar) kompyuter tomonidan aniqlanadi. Bu korpusni sintaktik teglash (annotatsiya qilish) imkonini beradi. *Misol: "Kitobni o'qidim" gapida ot – fe'l munosabati boshqaruv orqali aniqlanadi (o'qimoq – -ni kelishigi). Qolip: ot + -ni + fe'l = Tushum kelishigi vositasida boshqaruv.*

2. Mashinali tarjima sifatini oshiradi. Mashinali tarjima tizimlari uchun:

Boshqaruv va moslashuv munosabatlarini tushunish — so'zlar qanday bog'lanishini bilish demak. Bu orqali so'z tartibi, ot-sifat, fe'l-to'ldiruvchi kabi birliklar tarjimada to'g'ri aks ettiriladi.

3. Tilshunoslik tadqiqotlari uchun asos.

- Korpus asosida statistik tahlil qilish mumkin bo'ladi: qaysi boshqaruv/moslashuv turlari ko'proq uchraydi, qanday holatda ishlatiladi.
- Yangi til modellari (masalan, o'zbek tili uchun LLMlar) qurishda bu strukturaviy axborotdan foydalanish mumkin.

4. Til o'rgatishda foydali vosita. Ayni qoliplar asosida interaktiv mashqlar, sintaktik konstruktorlar yaratish mumkin. Bu talabalarga tilning ichki tizimini tushunishda yordam beradi.

5. Tilni rasmiylashtirish (formalizatsiya) imkoniyati. Tildagi boshqaruv va moslashuv munosabatlari aniq formulalar ko'rinishida ifodalansa, ular kompyuterga tushunarli bo'ladi. Bu esa grammatik qoidalarni algoritmik tarzda yozishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A. G'ulomov, M. Asqarova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent. O'qituvchi. 1987.
2. G. Abdurahmonov, A. Sulaymonov, X. Xoliyorov, J. Omonturdiyev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent. O'qituvchi. 1979.
3. N. Mahmudov, A. Nurmonov. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent. O'qituvchi. 1995.
4. I. A. Karimov. Yuksak manaviyat – yengilmas kuch. – T.,2010, 83-b
5. A. N. Kononov. Grammatika sovremennogo tureykogo literaturnogo yazıka. M. 1956, 78-97-betlar.
6. N.A. Baskakov. Karakalpanskiy yazık, 1 chast 1 izd-vo AN Moskva, 1956, 196-197 betlar. Shu avtor, Osootnosheniya i ukazatelnyx mestoimenii v tyurskix yazıkax. Doklady i soobsheniya AN. 1. 1956, 135- bet.
7. S.E. Malov, Pamyatniki drevnego-tyurskoy pismennosti izd. AN M. 1951, 187-198 betlar.
8. Prof. V.V. Reshetov. Ob odnom uzbekskom padeje, Tyurkologicheskiy sbornik. 1 izd AN M. 1956 176-bet.
9. G. I. Ramstedt, Vvedenie v altayskoe yazıkoznanie, izd İn. Lit.
10. E. V. Sevortyan, Kategoriya padeja. İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurskix yazıkov, N. 1956, 45-57 betlar.
11. A. M. Sherbak, Grammaticheskiy ocherk yazıka tyurskix tekstov. XX-XIII v.v. iz vostochnogo Turkestana, izd AN M. 1961, 78-91 betlar.
12. Prof. A. K. Borokov, İz materialov dlya istorii uzbeskogo yazıka, Tyurkologicheskiy sbornik İz-vo AN M. 1956 74-78 betlar.
13. A.G. G'ulomov, O'zbek tilida kelishiklar, O'zFa asarlari Toshkent, 1941, Filologiya I Ikitob 5-85 bet.
14. Faxri Kamol, O'zbek orfografiyasi haqida O'quvpeddavnashr, Tosh. 1957 32-35 bet.

15. Sh. Shoabdurahmanov, O‘zbek adabiy tili va o‘zbek xalq shevalari, Tosh1962. 141g’150 bet.

16. F. Abdullayev, Kelishik affikslarining genezisiga doir. «O‘zbek tili va adabiyoti masalalari» jurnali, 5-son 1961 27 –bet.

17. K. Karimov, Kategoriya padeja v yazıke «Kutadgu bilig», Avtoref. Kand. Diss. Tosh 1962.

RELATIVE SYNTAX IN DIFFERENT REGISTERS AND GENRES

Maratova Husnora O'tkir qizi

Tashkent International University of Financial Management and Technologies
Foreign Language and Literature (by language)

Abstract:

This article analyzes the features of the use of relative sentence structures (relative syntax) in different registers and genres. It shows how contextual differences between register (informal, semi-formal, formal) and genre (scientific article, newspaper text, fiction, conversation) change with the forms of relative sentences, connecting words (relative pronouns), as well as their stylistic functions in the sentence structure. The article is based on observations and case analyses conducted on the basis of the corpus-style method, and pragmatic and semantic factors of the language unit are also taken into account. The results obtained provide analytical conclusions and guidelines for the development of register- and genre-appropriate language materials in linguistic practice.

Keywords: relative sentence structure, register, genre, relative pronoun, pragmatics, corpus-style analysis.

INTRODUCTION

In modern linguistics, the study of relative sentence structures (relative syntax) is one of the important directions that combines syntactic and stylistic aspects. Relative sentences are a separate syntactic unit that provides a certain fraction or additional information in the main sentence, and their form and method of use differ significantly in the context of register and genre. Language units change in register ranges such as “informal - semi-formal - formal” depending on different social situations, audience characteristics and text purposes; also, genres such as scientific articles, newspaper texts, fiction or conversations also affect the functional and formal characteristics of relative sentences.

In this article, a corpus-methodological method was used to analyze relative sentence structures based on register and genre criteria. In the course of the research, a collection of texts of different registers and genres was formed, and the relative

pronouns, sentence connecting structures and stylistic strategies used in them were studied comparatively. The article presents case studies aimed at identifying syntactic variants of relative clauses, their semantic and pragmatic role. This approach also serves to improve the theory of linguistics and stylistic applications in the fields of practical translation, language teaching and text writing.

The following chapters will examine in detail the formal features of relative clauses, functional changes that occur depending on the register, and genre-specific stylistic models.

Methodology

Research material and corpus structure

Corpus structure: A total of 120 text samples were selected for the study, including:

- 30 scientific articles (formal register)
- 30 newspaper texts (semi-formal register)
- 30 pieces of fiction (informal–free register)
- 30 interview transcripts (informal register)

Language and sources: The texts were in modern (2018–2024) Uzbek literary language and international English, and the main sources were National Corpus data, online newspapers (Kun.uz, Gazeta.uz), selected novels and stories, and transcripts of speech recordings.

Corpus-methodological approach

Quantitative analysis: The relative number of sentences in each corpus group and their types (introductory vs. restrictive) were determined using the AntConc program for automated analysis.

Qualitative analysis: From the selected samples, 15 random examples from each register and genre category were selected and their syntactic structure, linking words, and stylistic functions were analyzed in-depth semantic-pragmatic.

Analysis methods

Tagging and coding: Relative pronouns and their functional categories (subject, object, possession, place, and time) were identified and coding was performed in an Excel spreadsheet.

Statistical analysis: We used the χ^2 -test to determine the frequencies of relative clauses by R-register and genre to determine significant differences between groups.

Stylistic analysis: For each example, the discourse context and stylistic strategies (redundancy, focalization, marking) based on the pragmatic task were analyzed.

Workflow

Corpus collection: Selected sources were collected from online and printed texts.

Pre-processing: The texts were cleaned, tokenized, and sentence-split.

Automated reading: Identification of relative clauses using AntConc.

Manual checking and coding: The identified examples were linguistically checked and correctly tagged.

Statistical calculations: χ^2 -test, frequency analysis and correlation analysis were performed in SPSS.

Interpretation of results: Syntactic-stylistic differences and their pragmatic functions were summarized for each register and genre.

Tools and software

- AntConc – for corpus checking and quantitative analysis;
- Excel – for coding and storing data in tabular form;
- SPSS – for statistical analysis (χ^2 -test, frequency, correlation);
- NVivo – for managing the results of qualitative analysis and semantic-pragmatic analysis.

Ethical aspects

Sources were used in compliance with copyright and open access texts.

Interview transcripts were collected with the consent of the participants and anonymized.

This methodology ensures that the analysis of relative clause structures is accurate, reliable, and repeatable, and allows for in-depth study of syntactic-stylistic differences in register and genre context.

Syntactic and semantic features of relative clauses

Relative clauses are complex syntactic units of language that provide additional information to the main clause. The connecting words (relative pronouns) used in a relative clause play a key role, as they provide a connection with the content of other clauses. Relative clauses are divided into two types: introductory and restrictive. Introductory relative clauses are often used to provide additional information, they expand the meaning of the main clause, but do not make any specific changes to it. Restrictive relative clauses, on the other hand, serve to identify, limit, and clearly define the subject.

Syntactically, relative clauses are used in the following structures:

Relative words: Words such as "who," "which," "that" are used to create a relative clause.

Sentence structure: Relative clauses can be subject, object, or in other syntactic roles. They are mainly structured according to intonation and context, and are used in various forms, including open and closed.

Depending on the genre and register, the form of relative clauses and their stylistic characteristics vary. For example, scientific texts usually need to be precise and formal, so restrictive relative clauses are more often used. On the other hand, in fiction, introductory relative clauses and complex sentence structures can be used, because literary texts are more expressive and free.

Variations in relative clauses depending on register

Register, that is, the formal and informal forms of the language, affects the structure of relative clauses. In formal language, relative clauses should be precise and short, as they provide a clear and professional look to the text. In formal style, relative clauses are mainly used to provide specific information, for example:

"The book that I bought yesterday is on the table."

In the informal register, relative clauses are used more in a free and friendly style of speech. In this case, sentences can be short, and more introductory relative clauses are used in speech:

"The book that you gave me is great."

The social and cultural conditions of society also affect the use of relative clauses in the register. For example, relative clauses used in a business or scientific environment should be formal and correct. In journalistic texts, however, sometimes free forms and short forms of relative clauses are used, which helps to quickly provide the reader with the necessary information.

Differences between genres and stylistic functions of relative clauses

Depending on the genre, that is, the type of text, the use of relative clauses changes. In scientific, artistic, journalistic and conversational genres, relative clauses perform different stylistic functions.

In the scientific genre, relative clauses are clear and purposeful. They are mainly used to present information in a clear, understandable and formal way. Example:

"The experiment that was conducted last year showed significant results."

In fiction, relative clauses are used to provide greater expressiveness and imagery. They are often designed to affect the reader's emotions and have many stylistic features. Example:

"The moon, which glowed brightly in the night sky, cast long shadows across the ground."

In journalistic texts, relative clauses are used to convey information quickly and effectively. In such texts, relative clauses are often simple and short:

"The suspect, who was arrested yesterday, will appear in court next week."

In conversations, relative clauses are used in more informal and free forms. They are used to ensure the naturalness of speech:

"The movie that we watched last night was amazing!"

The pragmatic role of relative clauses

From a pragmatic point of view, relative clauses vary depending on a particular audience or situation. Each register and genre meets its own pragmatic needs. In scientific texts, relative clauses provide a clear and formal form of knowledge transfer, while in journalism they help to quickly present information. In fiction, relative clauses help to convey a certain image or feeling to the reader, and in conversations they are part of natural and sincere communication.

Conclusion

The register and genre-dependent changes in relative clauses are of great importance in linguistics. Their syntactic and semantic forms change in different situations, audiences, and text types. These changes demonstrate the dynamism and functional capabilities of language. Analysis of the use of relative clauses in different genres and registers helps to improve the practical aspects of language, including methods that can be used in translation, text creation, and teaching methodology.

REFERENCES:

1. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman, 1999. 1328s.
2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985. 1779s.
3. Huddleston R., Pullum G.K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 1824s.
4. Voronova L.A., Saveliev Yu.K. General Linguistics. Moscow: Logos, 2001. 416s.
5. Levontin L.A. Stylistic Variations of the Language: Registers and Genres. Moscow: Nauka, 1985. 240s.
6. Gusakova M.I. Cognitive-pragmatic approach to the analysis of relative constructions // Bulletin of Moscow University. Series 9: Linguistics. 2018. No. 2. Pp. 45–57.
7. Titov V.V. Corpus-style analysis. Saint Petersburg: Vysshaya shkola, 2016. 320 p.
8. Stubbs M. Text and Corpus Analysis: Computer-Assisted Studies of Language and Culture. Oxford: Blackwell, 2001. 236 p.
9. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 317 p.

MAFKURA MILLAT TARAQQIYOTINING ASOSI
ИДЕОЛОГИЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ НАЦИИ
IDEOLOGY THE FOUNDATION OF NATIONAL DEVELOPMENT

Imomnazarov O‘tkirbek O‘ral o‘g‘li

Mehnat va ijtimoiy munosabatlar Akademiyasi 1-bosqich talabasi

E-mail: immomnazarovotkirbek@gmail.com

+998 94 718 50 05

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 12-moddasiga asoslanib, mafkura va g‘oya mezonlari yoritilgan. Shuningdek, bugungi kunda milliy mafkuraning jamiyatdagi o‘rni, ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi.

Аннотация: В данной статье, на основе 12-й статьи Конституции Республики Узбекистан, раскрываются критерии идеологии и идей, а также анализируется роль и значение национальной идеологии в современном обществе.

Abstract: This article explores the criteria of ideology and ideas based on Article 12 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan and analyzes the role and significance of national ideology in today’s society.

Kirish

Inson paydo bo‘lganidan buyon mukammallikka intilib keladi. Bu orqali u yashayotgan jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Insoniyatning izlanishlari natijasida jahon sivilizatsiyasi yuksalmoqda. Bugungi kunda adolat mezoni va qonun ustuvorligi asosiy qadriyat sifatida e‘tirof etilmoqda.

Jamiyatimizda ayniqsa yoshlar, kelajak avlodi hamda yangilanib borayotgan O‘zbekiston fuqarolarining g‘oya va fikrlarni anglash darajasi oshib bormoqda. Bu esa fuqarolik jamiyatini shakllantirish va demokratik davlat qurish yo‘lida mafkura erkinligining ahamiyatini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 12-moddasida shunday deyiladi: “O‘zbekistonda hech qanday mafkura davlat mafkurasini sifatida o‘rnatilishi mumkin emas. Ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va

fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Bu norma davlat va jamiyat hayotida fikrlar erkinligini, majburiy mafkura yo‘qligini ta‘minlovchi muhim mezondir. Davlat mafkurasi hukumat tomonidan rasmiy ravishda e‘tirof etilgan, jamiyatga singdirilishi maqsad qilingan yagona mafkura sifatida talqin etiladi. Ammo O‘zbekiston Konstitutsiyasi bunday yondashuvni rad etadi. Ya‘ni, davlat hech qanday mafkura yoki qarashni majburan targ‘ib etmaydi, balki barcha fikr va qarashlarga ochiqlikni ta‘minlaydi. Milliy mafkura muayyan millatning etnoijtimoiy birlik sifatida mavjud bo‘lishi va rivojlanishini asoslab beruvchi g‘oyalar va qarashlar tizimidir. Milliy mafkura faqat etnik birlikni emas, balki butun jamiyatni, davlatni anglatadi. U xalqni birlashtiruvchi, ezgulik, odamiylik va insonparvarlik g‘oyalari asosidagi mafkuraviy tamoyillardir. SHavkat Mirziyoyev mamlakat mafkurasining asosiy g‘oyasini nimalar tashkil etishini sanab o‘tdi. «biz yaratayotgan yangi o‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi», — dedi prezident. O‘zbekiston prezidenti shavkat mirziyoyev raisligida 19-yanvar kuni ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi o‘tkazilgani haqida xabar berilgan edi. Unda qayd etilganidek, jahon tarixida har bir xalqning avvalo ma‘naviy birlashuvi, milliy g‘oyasi bilan yuksalganini ko‘rish mumkin. Milliy mafkura xalqning qadriyatlari va an‘analariga tayanadi; boshqa elat va millatlarni mensimaslikdan holi bo‘ladi; jamiyatda barqarorlik va birdamlikni mustahkamlaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning yondashuvi Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta‘kidlashicha: Biz yaratayotgan Yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Bu yondashuv milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan bo‘lib, jamiyatning ma‘naviy barkamolligini ta‘minlashga qaratilgan. Ba‘zi tahlilchilar milliy mafkura tushunchasining aniq doktrinaga ega emasligini ta‘kidlaydi. Ular fikricha, samarali boshqaruv mafkuraviy tamoyillardangina emas, balki amaliy islohotlar bilan ta‘minlanadi.

Tahlilchi Alisher Ilhomovning ta‘kidlashicha, G‘arb davlatlarida yagona mafkura yo‘qligi bilan birga, ular yuksak taraqqiyotga erishgan. So‘nggi yillarda mamlakatimizda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Buning yorqin namunasi sifatida 2019-yil yanvarda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tiziminitubdan takomillashtirish to‘g‘risida" Farmonini keltirishimiz mumkin. Mazkur Farmonga ko‘ra, vazirlik va idoralar rahbarlari Konsepsiyada nazarda tutilgan tadbirlarning VB o‘z vaqtida, to‘liq va sifatli

amalga oshirilishi uchun shaxsan javobgar yekanliklari belgilab qo'yilgan va barcha davlat organlari va tashkilotlari rahbarlariga tegishli topshiriqlar berilgan. Jamiyatimizda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, yeng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borish, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining samarali ishtirokini ta'minlash, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovasion usullaridan, targ'ibotning ilg'or va ta'sirchan vositalaridan, xorijiy davlatlarning bu boradagi ijobiy tajribalaridan, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda huquqiy bilimlarini oshirib borishning zamonaviy usullarini joriy yetish, shuningdek, aholini, ayniqsa, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish muhim sanaladi. Bu ishlarni tizimli amalga oshirishda nafaqat huquqni muhofaza qilish organlari balki, Sud organlari xodimlari, ta'lim muassasalari xususan Oliy ta'lim muassasalari tizimli ishlarni tashkil yetishlari lozim. Bu borada Farmonda nazarda tutilgan "shaxs - oila - mahalla - ta'lim muassasasi - tashkilot - jamiyat" prinsipi bo'yicha tizimli va uzviy ishlar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Yeng asosiysi, olib borilayotgan ishlarni tizimli va mas'uliyat bilan yondashgan holda amalga oshirish har birimizning fuqarolik vazifamiz yekanligini unutmasligimiz lozim. Ijtimoiy tartibot - bu jamiyat a'zolari o'rtasida mujassamlashgan barkaror ijtimoiy munosabatlar tizimi bo'lib, sotsial adolat g'oyalarini ifodalovchi, normativ tartibga solish tizimining butun ta'siri natijasida turmush tarzi sifatida tasdiqlangan munosabatlardir. Huquqiy tartibot ijtimoiy tartibotning bir qismi bo'lib xisoblanadi, faqat ubarcha sosial normalarning regulyativ xarakati natijasida mujassamlashmasdan, balki fakatgina huquq normalari orqali mujassamlanadi. Shunday yekan, huquqiy tartibot - bu huquq normalari tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tizimining bir qismidir. Uning xarakat doirasida huquq normalari orqali tartibga solinadigan barcha ijtimoiy munosabatlar yotadi. Huquqiy tartibot o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat : Huquq normalarida rejalashtirilgan; Ushbu normalarni tatbiq etish natijasidyuzaga keladi; Davlat tomonidan ta'minlanadi; Ijtimoiy munosabatlarni tashkillashtirilishi uchun sharoit yaratadi, insonni ancha erkin, (mustaqil) qilib, hayot sharoitini yengillashtiradi;

Qonuniylikning natijasi sifatida yuzaga chiqadi; Qonuniylik huquqiy tartibot bilan o'zviy bog'liq bo'lib, u orqali amalga oshiriladi. Huquqiy tartibot jamoat tartibining bir qismi bo'lib, faqat huquqiy normalarning amalga oshirilishi natijasida paydo bo'lib, kishilar o'rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy munosabatlar orqali tartibga soladi. Kishilar o'rtasidagi yoki fuqarolar bilan davlat organlari

o'rtasidaga munosabatlar huquqiy tartibot bilan ya'ni, huquqiy no'rmalar orqali amalga oshirilib, qonuniylik mustahkamlanadi. Qonuniylikning o'ziga xos xususiyatlari uning quyidagi prinsiplarida ifodalanadi. Qonunning ustunligi va hamma uchun majburiyligi.

Bunday O'zbekiston Respublikasini barcha qonunlari va barcha normalari mukaddas bo'lib, ularga barcha kishilar amal qilish kerak. Bu prinsip O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasini 15-moddasida mustahkamlangan. «O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi va qonunlarning ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamiyat birlashmalari, fuqarolar Konstitusiyasi va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar». Respublika birinchi Prezidenti I.A.Karimov O'zbekistonni yangi jamiyat ko'rish uchun, bozor iqtisodiga utish uchun hamma kishining qonunga amal qilishligini muhim prinsip deb hisoblab, «Men uchun eng muhim qonuniylikni hurmat qilishdir», deb ko'rsatadi. Qonuniylikni yagonalik prinsipi. Bu esa O'zbekiston Respublikasining huquqiy qonunlar bir hil qo'llanishini, hamma fuqarolar qonun oldida tenglikni bildiradi. Bu hakda O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 18-moddasida shunday deyilgan.«O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir hil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, ye'tiqodi, shahsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdir». O'zbekiston Respublikasi hududida amaldagi qonunlarni va boshqa normative hujjatlarni aniq bajarish har bir davlat organi, jamoat birlashmalari, mansabdor shahs va fuqarolar uchun shartdir. Ammo hayotda shunday kishilar va rahbarlar borki, ular o'zlarining qonunga hilof xattiharakatlarini, go'yo qonunning eskirib qolganligi bilan va bugungi kun talablariga javob bera olmasligi bilan yohud bu qonunda mahalliy sharoit hisobga olinmagan degan bahonalar bilan bajarmaydi.

Basharti amaldagi qonunlar eskirib qolgan bo'lsa, u belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining oliy organi Oliy Majlis tamonidan o'zgartiriladi. Qonuniylik aholining madaniy darajasi bilan, davlat organlari va jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati bilan bog'liq bo'ladi. Kishilarning huquqiy ongi qanchalik yuqori bo'lsa qonun buzilish hollari shunchalik kamroq bo'ladi. Kishilarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlanirish, shuningde Respublikada huquqiy ta'limni yanada rivojlantirish maqsadida uchun «O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida » O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni 2020-yil 29- aprelda qabul qilindi. » O'zbekistonda xalq qonuniylikni ta'minlashda va huquqiy tartibotni mustahkamlashda keng ishtirok

etadi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasining 7- moddasida shunday deyilgan; «Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikai Konstitusiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat beorgan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Qonuniylik demokratiya bilan uzviy bog'liqdir. Xalq davlat hokimiyatini o'zi ishonch bildirib, saylagan deputatlari, davlat Prezidenti, hokimiyat va boshqaruv organlari orqali boshqaradi. Qonuniylikni demokratik tartiblarga bo'ysunishini talab qiladi, demokratik tartiblar o'z navbatida qonuniylikni mustahkamlash va rivojlanishida asosiy shartdir. Bu tamoyil Konstitusiyaning 13 moddasida belgilab qo'yilgan;

XULOSA

«O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, kadr-kimmati va boshqa daxlsiz huquqlari Oliy qadriyat hisoblanadi. Demoratik huquq va erkinliklar Konstitusiya va qonunlar bilan himoya qilinadi». Jamiyatda qonunlar bilan kishilar O'zbekiston Respublikasida turli ijtimoiy munosabatlar tartibga solinib qonunlar hayotda to'g'ri qo'llanish uchun qonuniylikni tegishli usullar orqali amalga oshiriladi. Bunday usullar davlat tomonidan belgilangan bo'lib, qonuniylikni kafolati deb ataladi. O'zbekiston Respublikasida qonuniylik va huquqiy tartibotni buzgan kishilarga nisbatan mahsus usullar qo'llaniladi. Bu ishontirish va majbur qilish usullaridir. Ishontirish usuli keng xalq ommasiga qonunlarni va huquqiy normalarni tushuntirish orqali, bularning ular ongining yetkazish yo'li bilan va boshqa tarbiyaviy choralar ko'rish yo'li bilan amalga oshiriladi. Majbur qilish usulida qonunlar va boshqa huquqiy normalar buzilgan holda davlat organlari tomonidan uning kuchi bilan majburiy choralar ko'rish yo'li bilan amalga oshiriladi. O'zbekiston demokratik huquqiy davlat ko'rish uchun qonuniylik va huquqiy tartibotni amalga oshirish va mustahkamlash uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlar; sud, prokratura, ichki ishlar, adliya va boshqalar muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida huquqiy madaniyatni yuksaltirishga erishish, tom ma'noda huquqiy ongni yuksaltirish davr talabiga aylandi. Fuqarolarda yuksak huquqiy tafakkur shakllanmas ekan, turli xil nomutanosibliklar kelib chiqaveradi. Huquqiy madaniyatni shakllantirish va shu orqali qonun ustuvorligiga erishish nafaqat jamiyatning, balki o'sib kelayotgan yoshlar uchun ham qimmatlidir. Huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatni qurishning zarur sharti qonunlarga so'zsiz itoat etishdir. Mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasi davlat siyosati

darajasiga ko'tarilgan. Shuningdek, ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash ham muhim vazifalar sirasiga kiradi. Huquqiy demokratik davlat qurishda o'sib kelayotgan yosh avlodning huquqiy bilimlarni mukammal egallaganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda O'zbekiston jamiyatida mafkura va g'oya masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Konstitutsiyaviy asosda belgilangan fikrlar erkinligi va mafkura xilma-xilligi tamoyili orqali milliy mafkura xalq ongiga singdirilmoqda. Bu jarayon Yangi O'zbekiston taraqqiyotining g'oyaviy poydevoriga aylanmoqda.

Milliy mafkura jamiyatni birlashtiruvchi, barqarorlikni ta'minlovchi, fuqarolik jamiyatini barpo etuvchi asosiy vositalardan biridir.

Shuningdek Prezident Agar jamiyat tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi – bu ma'naviyatdir,- deya mafkura va ma'naviyatning o'zaro uyg'unligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYTLAR RO'YXATI

1. Международный научный журнал № 2(100), часть 1 «Научный Фокус июня, 2023
2. Poklanish-pallasi.-46 bet Ubaydulla Mingboev:
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining-12 moddasidan olingan juvborikalon.uz.sayti.
4. Wikipediya.uz sayti.ozodlik.org.uz
5. Milliy istiklol g'oyasi: asosiy tu-shuncha va tamoyillar, T. 2001.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30- Aprel .
7. Sh. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
8. Sh. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O'zbekiston, 2016.
9. A.Ilhomov. Mafkura va boshqaruv: G'arb tajribasining saboqlari. "Ijtimoiy fikr" ilmiy jurnal, 2022-yil, №3.

BO`LAJAK O`QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIK NAZARIYASI

Djumayeva Mohigul Mamanazarovna -TerDPI Texnologiya va geografiya
kafedrası o`qituvchisi: e-mail: mohigul@terdpi.uz

Zulfiqorov Jahongir Turdiali o`g`li TerDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari
yo`nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Bo`lajak o`qituvchining o`z kasbiga doir bilimlarni chuqur egallashlarida ularning kompetensiya haqidagi tushunchalarga ega bo`lishlari va amal qilishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada bo`lajak o`qituvchining kompetentligi haqida so`z yuritilgan.

Kalit so`zlar. Kompetensiya, kasbiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kreativ, tayanch kompetensiya

Hozirgi tezkor rivojlanish davrida mutaxassis-kadr kompetensiyasi masalasi o`z dolzarbligi, katta qiziqish uyg`otayotganligi va ta`lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta`minlash uchun muhimligi va zaruriyatini namoyon etmoqda. Faol va harakatchan, tashabbus ko`rsatib, o`zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, tanqidiy, tahliliy va kreativ fikrlovchi, innovatsion tafakkurga ega, o`z faoliyatida yangiliklarni amalga oshirishga tayyor mutaxassis kompetensiyasini shakllantirish va ta`minlash masalasi ta`lim jarayonining eng muhim unsurlaridan biri hisoblanadi. Xodimlarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini tahlil qilishda kompetensiya tushunchasiga muhim ahamiyat berilmoqda. Kompetensiya - xodimning kompaniya kutayotgan darajada va belgilangan tarkibda ishlab chiqarish xulqini muntazam ravishda namoyish qilishga tayyorlik qobiliyati. Kompetensiyalar tizimini yaratishda tashkilot xodimlarning faoliyatiga taalluqli muhim mezonlarmajmuasini standart talablarga asosan tuzadi. Shuningdek, kompetensiya xodimlarning tashkilotda ham professional, ham ijtimoiy jihatdan tengligi xususida guvohlik beradi. Bugungi kunda Respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o`rin egallashga intilish yo`lidagi keng ko`lamli islohotlarni amalga oshirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. "Kompetensiya" tushunchasi, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, kompetensiya egasi. Bu atamalarning mazmuni haqida to`xtalish uchun, eng avvalo, asrlar davomida shakllangan bu boradagi milliy an`ana va qadriyatlarga e`tibor qaratamiz. Kompetensiya - lotincha so`z bo`lib, o'zbek tilida "munosib", "to`g`ri keladi" yoki "mos keladi" ma`nolarini anglatadi. O`z bilim, mahorat va amaliy

tajribalami qo‘llagan holda oddiy va murakkab masalalami yecha olishga munosib inson deb tushunsa bo‘ladi. Ko‘p hollarda “kasbiy kompeteniik” atamasi qo‘llaniladi. Bu so‘zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o‘z amaliy tajribalari, bilim va ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli qo‘llay olish qobiliyati deb tushunsa bo‘ladi. Kompetensiya — huquqshunoslik atamasi. Shunday aniq organ yoki shaxsning vakolatiga kiradigan huquq va burchlari bo‘lib, davlat va jamoat tizimida mazkur insonning o‘rnini belgilaydi. Huquqshunoslik mazmuniga ko‘ra, kompetensiya quyidagi unsurlami o‘z ichiga oladi: targ‘ib etiluvchi predmetlar (hududlar, hodisalar, harakatlar, ma‘lum bir doirada yuritiladi), ma‘lum organ va shaxsning o‘z faoliyati uchun qo‘llashi mumkin bo‘lgan huquq va burchlari, vakolatlari yig‘indisidir. Kompetensiya (ijtimoiy huquq). Bu aniq bir subyektning boshqaruv jarayonlari uchun qonun bilan belgilab qo‘yilgan vakolati bo‘lib, ma‘lum bir ijtimoiy vazifa ana shu vakolat zimmasiga yuklatilgan bo‘ladi. *Kompetensiya boshqaruv vakolati*. Bu ma‘lum bir kasbiy vazifalarni hal etishda mutaxassis (xodim)ning shaxsiy vakolati sanaladi. *Madaniyatlararo kompetensiya*. Boshqa madaniyat namoyandalari bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish qobiliyati. Tashkilotning asosiy kompetensiyasi. Tashkilotning raqobatbardoshligini ta‘minlovchi omil bo‘lib, raqobat kurashida asosiy tayanch vositasi sanaladi. *Kompetensiya hududi*. Shaxs yoki jamoaning bilim va mahorati yig‘indisidan iborat bo‘lib, ular o‘z vazifasini oliy va raqobatbardoshli doirasida amalga oshiradilar. 1983 yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan chop etilgan ruscha-o‘zbekcha lug‘atda “компетентность” - “chuqur bilimga egalik”, “chuqur bilimga asoslanganlik”, “xabardorlik”, “omilkorlik” deb o‘zbek tiliga tarjima qilingan. “Компетентный” - yetarli ma‘lumotga ega bo‘lgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, kompetensiyaga ega bo‘lgan, vakolatli, masalani ko‘rib chiqishga haqli, ma‘nolarida tarjima qilingan. “Kompetensiya” - biron-bir kishi xabardor bo‘lgan soha yoki masala, huquq yoki ixtiyor kabi tushunchalarda berilgan. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot instituti tomonidan 1981 yilda chop etilgan ikki tomlik “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “kompetensiya” tushunchasi butunlay kiritilmagan. Umuman, mamlakatimizda har qanday sohaga, xususan, pedagogik faoliyatga kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv keyingi besh yil davomida qo‘llanila boshlandi. O‘zbek tilining o‘ziga xos morfologik va semantik xususiyatlari nuqtai nazaridan yondoshgan holda “kompetensiya” atama va tushunchalari lotinchadagi “competere” - “munosib”, “competo”- “munosibman” yoki “erishaman” so‘zlariga yaqin ma‘noda ishlatilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosiga ko‘ra, “kompetensiya” so‘zini barcha ma‘noviy

hollarda qo‘llash ko‘plab chalkashliklami oldini oladi degan fikrni aytmoqchimiz. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, mazkur jamoa yoki shaxs ana shunday kompetensiya egasi, nihoyat, pedagogik kasbiy kompetensiya egasi deb qo‘llash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, har qanday holatda ham, kompetensiya ma‘lum bir shaxs yoki jamoaning jamiyatdagi o‘rnini belgilab beradi. Uni ham qonuniy, ham axloqiy munosabatlari bilan mustahkamlaydi. “Kasbiy kompetentlik” fanining maqsadi - bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilari kompetensiyasi, ularning amaliyotdagi intilishi va qobiliyati hamda o‘z imkoniyatlarini muvaffaqiyatli, ijodiy faoliyat ko‘rsatishga, kasbiy va ijtimoiy sohada qo‘llashga hamda bu faoliyatni ijtimoiy ahamiyatini, uning natijalariga nisbatan shaxsiy mas‘uliyatni his etishi, doimo uzluksiz ravishda o‘z ustida ishlashi kabi fazilatlamini ro‘yobga chiqarishdan iborat. “Kasbiy kompetentlik” bu:

- ◆ Talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini tahlil qilish va aniqlashtirish;

- ◆ talabalarda kasbiy kompetentlikni namoyon qilish kabi ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish;

- ◆ talabalarda bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishda ta‘lim texnologiyalarini loyihalash va rejalashtirishga doir proektiv, prognostik va kreativ kompetentlikni rivojlantirishdan iborat.

XX asming 90-yillarida mutaxassislarga malaka talablarini qo‘yuvchi Xalqaro mehnat tashkiloti malaka oshirish hamda boshqaruv xodimlami kasbiy qayta tayyorlashda “tayanch kompetensiya”lar degan tushunchani fanga kiritdi. Tayanch kompetensiyalar turli xil kasbiy birlashmalarda mutaxassislarning ijtimoiy-professional jihatdan ta‘minlanishi hamda faoliyatga moslashishida xodimlarning xizmat vazifalaridan kelib chiqib o‘ziga xos xarakter kasb etadi. Kompetentlik nazariyasi va uning bosqichlari “Ijtimoiy psixologiya” va “ijtimoiy pedagogika” fanlariga daxldor so‘nggi yillarda nashr etilgan ilmiy adabiyotlarda ta‘kidlanishicha, “kompetentlik nazariyasi”, asosan to‘rt bosqichli jarayonni, ya‘ni anglanmagan kompetentsizlikdan anglanmagan kompetentlikka o‘tish jarayonini o‘z ichiga qamrab oladi. Biz buni batafsilroq tarzda psixologik nuqtai nazardan bayon etadigan bo‘lsak quyidagicha tahlilning guvohi bo‘lamiz: Anglanmagan kompetentsizlik bosqichi: Sohaning yetakchi mutaxassislari (S.Torp, J.Klifford, 2004) ning fikricha, anglanmagan kompetentsizlikda, shaxs hech narsani bilmaydi (yoki hech narsa qila olmaydi). Misol qilib aytganda, shaxs “Men - hech narsa bilmasligim haqida hech narsa bilmayman” darajasida turadi. Balki bu shaxs amaliyotda bunga ehtiyoj

sezmayotgandir yoki bu bilim va malakaga ehtiyoji vo‘qdir. Shuning uchun bunday sharoitlarda u shaxsiy kompetentligiga boigan zaruriyatni his qilmaydi. Shu o‘rinda yana bir misol: ilk go‘daklik choglarida bola yengil mashinada bir yerdan boshqa yerga borishni sayohat omili deb biladi, ammo bu holatda u o‘zining mashina boshqara olmasligini bilmaydi va shu tarzda o‘zining shaxsiy kompetentligini anglay olmaydi. Anglanilgan kompetentsizlik bosqichi. Anglanilgan kompetentsizlikda shaxs “bilmasligi” haqidagi bilimni kashf qiladi. Odatda bu jarayon biror-bir harakatni bajarish istagi yoki ehtiyoji tug‘ilishi oqibatida yuzaga keladi. Bu bosqich “Men bilmasligim haqida bilaman” deb nomlanadi. Masalan: mashina boshqarishni bilmaydigan o‘smir, biron-bir kishidan o‘zini biror yoqqa olib borishini iltimos qilishiga to‘g‘ri keladi va bunda o‘zining mashina boshqara olmaslik kompetenti haqida fikr-mulohaza yuritgan holda "o'z ustida" qayg‘uradi. *Anglangan kompetentlik bosqichi*. Kompetentlikni anglanishi uchun shaxs biron-bir (rasmiy yoki norasmiy) o‘qishda tahsil olishi lozim. Bu bosqichda u, asosan, o‘qituvchining xatti-harakatlarini o‘zlashtiradi (agar uning xotirasi bunga imkon bersa). Har lahzada shaxs qilayotgan ishini anglaydi yoki “nima bilishi haqida biladi”. Masalan, oliygohni muvaffaqiyatli tamomlagan va o‘qituvchilik diplomini olgan yigit (o‘qituvchi) maktabga borishdan oldin bugungi darsiga puxta tayyorgarlik ko‘rish haqidagi bilimlarini yodga olib: “Hozir darsga kiraman, o‘quvchilarimning darsga tayyor yoki tayyor emasliklarini so‘rayman, uyga berilgan vazifalarini tekshiraman. Yangi mavzuni tushuntiraman o‘quvchilarimni qiziqtirish uchun metodlardan foydalanaman va hokazo” *Anglanmagan kompetentlik bosqichi*. Anglanmagan kompetentlikda shaxs o‘zidagi mavjud bilim va ko‘nikmalarni shu darajada ko‘p qo‘llaydi-ki, natijada bu odatiy holga aylanib qoladi. Endi bu shaxs har bir xatti-harakati davomida keyingi qadamni o‘ylamasdan bosadigan bo‘ladi yoki harakatlar algoritmi anglanmagan tarzda amalga oshiriladi (yoki bo‘lmasa bu harakat ong ostida bajariladi). Oqibatda shu shaxs: “Men biladigan narsam haqida hech narsa bilmayman”, - degan yakuniy xulosaga kelishi mumkin. Tasavvur qiling, siz farzandingizga mashina boshqarishni o‘rgatayapsiz. Mashinani boshqarish davomida siz ma’lum darajadagi harakatlaringiz mohiyatini tahlil qilmaysiz, sababi, bular sizning “qoningiz va jismingizga” singib ketgan bo‘ladi. Demak, yuqoridagi nazariyada ilgari surilgan g‘oyaga asoslanadigan bo‘lsak, kompetentlik - ta’lim-tarbiya jarayonining uzluksizligini ta’minlash uchun, ya’ni muayyan kishilar (guruhlar) malakasini oshirish va ish (o‘qish) faoliyatini yaxshilashda xuddi indikator sifatida xizmat qiladi. N.A. Muslimov (2014) kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashning samarali zamonaviy o‘quv-metodik majmuasini ishlab

chiqish va amaliyotga tatbiq etish masalasi y uzasidan keng qamrovli tadqiqotlarni olib borar ekan, o'z navbatida, kompetentlikni yettita turga bo'lib o'rganadi, Olimning fikricha,

- ◆ global kompetentlik;
- ◆ ijtimoiy-madaniy kompetentlik;
- ◆ ijtimoiy faoliyatga oid kompetentlik;
- ◆ axborot olishga kompetentlik;
- ◆ kommunikativ kompetentlik;
- ◆ o'quv-bilishga oid kompetentlik;

◆ amaliy faoliyatga oid kompetentlik mavjud bo'lib, bu o'z navbatida, ta'lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, faollik, munosabatlarining chuqurlashib hamda boyib borishi, xarakter hamda dunyoqarashlarining turg'unligi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyoj larning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Masalan, olim, mutaxassisning ijtimoiy borliqni his eta bilishi va tushunishi qobiliyatini, mustaqil hayot yo'lini topa olishini, o'zining ijtimoiy jamiyatdagi roli va o'mini anglab yetishini, harakatlarni tashkil etishda aniq maqsadni belgilashi hamda qaror qabul qilish malakasini mavjudligini hamda dunyoqarashining kengligini global kompetentlik, deb ta'rif beradi. Fikrimizcha, shu jihatdan olib qaraganda ham kompetentlik - inson faoliyatini uning eng yaxshi bajargan amallariga nisbatan baholashda yordam beradigan standart, deb aytish mumkin. Bunday baholanish, o'z navbatida, tashkilot faoliyatini yaxlit holda ijobiy tomonga o'zgarishiga olib keladi. Oxir oqibat, muvaffaqiyat egalari bu - tashkilot, jamiyat va muayyan shaxslar hisoblanishadi. Kompetensiyalarning aniqlanishi

Kompetensiyalar - (1) tashkilot miqyosida qabul qilingan standart xulq-atvor;

(2) menejerning tashkilot miqyosida qabul qilingan standartlarga muvofiq ish ko'ra olish qobiliyati. Kompetentlik (bilimdonlik) - (1) u yoki bu savolning javobidan xabardorlik;

(2) ishda kerakli natijalarni qo'lga kiritish yuzasidan zarur qarorlarni qabul qila olish qobiliyati. Kompetensiya shaxsning yurish-turishini baholashga oid bilimlar majmui bo'lib, u orqali biz tashkilotni samarali rivojlanishi yo'lida xodimning o'z faoliyatini amalga oshirishida qanday darajadagi muvaffaqiyatlarga erishayotganligini aniqlashimiz mumkin. Kompetensiyalarning mavjudligi odatda shaxs xulqatvorini o'lchovchi (indikatorlar yordamida) muayyan holatlar orqali qayd qilinadi (yaxshi shakllangan xulqiy malakalar). Ko'pincha kundalik muloqotda biz "kompetensiya"

yoki “bilimdonlik” tushunchalarini tez-tez ishlatamiz. Ayniqsa, “professional kompetensiya” tushunchasi ko‘proq diqqatni tortadi. Lekin, ba‘zan insonlar bilan ishlash borasida “kommunikativ kompetensiya” tushunchasi ham ishlatiladi. Bu aslida o‘zgaralar bilan til topisha bilish, o‘z nutqini ravon va bir tekisda tuzish orqali fikrlarini boshqalarga yetkaza olish kabi muhim xususiyatlar bilan bog‘lanadi. Umuman olganda, kompetensiya muayyan shaxs doirasida o‘rganilganda, insonning rivojlantirishi zarur bo‘lgan kuchli tomonlarini, sifatlarini yuzaga chiqarishda va ishni eng yaxshi, samarali bajarish mumkin bo‘lgan usullarini aniqlashda yordam bersa, tashkilot miqyosida esa hamkasblarni o‘qitishga bo‘lgan ehtiyojlamini va berilgan maslahatlar natijasida to‘lmay qolgan “bo‘shliq”larni to‘ldirishda foydalaniladi. Mehnat bozorining o‘zgarib borishi, taraqqiyot jadallashuvi, axborot muhiti glabollashishi ta‘sirida maktab bitiruvchisiga qo‘yilayotgan talablar murakkablashib boraveradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy maktab o‘z faoliyatini tashkil etishda nafaqat bugungi davr talablarini inobatga olishi, balki ta‘lim oluvchilarni ertangi kun talablariga ham tayyorlashi zarur. Albatta, XXI asming ikkinchi yarmida hayot qanday kechishi, qanday bilimlar kerak bo‘lishini shiddat bilan rivojlanib, o‘zgarib borayotgan zamonda aniq prognoz qilish qiyin. Shu bois maktab ta‘lim o‘quvchilariga bilim berish bilan birga, ularda mustaqillik, tashabbuskorlik, hamkorlik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish, tez kirishuvchanlik xususiyatlarini shakllantirib, har qanday o‘zgarishlarga konstruktiv moslasha olish qobiliyatini rivojlantirib borish lozim. Oldimizda turgan bu dolzarb vazifa mustaqil hayotiy pozitsiya, ijtimoiy faollik, yuksak aqliy va ma‘naviy salohiyatni shakllantirishga qaratilgan shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni hayotga yanada kengroq tatbiq etishni taqazo etadi. Buning uchun oliy ta‘lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan har bir pedagog-o‘qituvchining tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishi o‘ta muhim jarayondir. “Kompetensiya” tushunchasi lotincha *competere* degan so‘zdan olingan bo‘lib, mos kelmoa ma‘nosini beradi. Kompetensiya - olingan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmuasini amaliyotga mustaqil va ijodiy qo‘llay olish layoqati.

Kompetentlik (lotincha *competens* - “layoqatli”, “qobiliyatli”) deganda shaxs bilim, ko‘nikma va tajribalarining ijtimoiyprofessional mavqei va o‘ziga tegishli vazifalarni bajarish, muammolarni hal qilishga qodirligi hamda haqiqiy moslik darajasi tushuniladi. Kompetentlik - aniq vaziyatda kompetentni namoyon qilish hisoblanadi. Kompetentlik tarkibiga mustaqillik, tashabbuskorlik, hamkorlik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish xususiyatlari

ham kiradi. Demak, kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko'nikma va malakani inkor etmagan holda, egallangan bilimlarni amalda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Kasbiy kompetensiya - kasbiy faoliyatga oid masalalami amaliy tajriba, bilim va ko'nikmaga tayanib muvaffaqiyatli xal eta olishga qaratilgan faoliyat. Boshqacha qilib aytganda, kompetensiya - zarur (ko'zlangan) natijaga erishish uchun amalga oshiriladigan faoliyat. Tushuncha va tasavvurlar shaklidagi insonning bilish faoliyatining tuzilmasidan farqli ularoq, kompetensiya faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va aniqlanadi. Amalda kompetentlik - bilim mahsuli bo'lib, amaliyotda qo'llay bilish qobiliyati. Shuningdek, kompetensiya, bilimdan farqli, amaliy faoliyatsiz namoyan bo'lmaydi va uni baholay olish mumkin emas. Kompetentlikning asosiy mezoni (kriteriya) turli holatlarda, shu bilan birga asabiy vaziyatlarda ham o'zini tuta bilishning namoyon bo'lishidir. Uning tasodifiy muvaffaqiyatli qo'llanilishi hisobga kirmaydi. Yana bir bor ta'kidlash joizki, "kompetentlik" va "kompetensiya"

o'zgaruvchan vaziyat va holatlarda barqaror natijaga erishishdir. Shuningdek, kompetensiya, bilimdan farqli, vaziyatga bog'liq emas.

Ta'lim tizimini isloh qilish jarayonlarida amalga oshirilayotgan o'zgartirishlar va yangiliklar asosida trener-o'qituvchilarga belgilanayotgan zamonaviy talablar:

- ◆ ta'lim va yoshlar to'g'risidagi hukumat tomonidan qabul qilingan qarorlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini tushunib o'tadigan hamda targ'ibot qiladigan;

- ◆ o'z mutaxassisligini chuqur biladigan, pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning subyektivligini va faolligini oshirishga alohida ahamiyat qaratadigan;

- ◆ o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalariga ega bo'lgan; pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, o'quvchilar va o'qituvchilar hamkorligini shakllantirish va muvofiqlashtirish, pedagogik jarayonlarda motivlashtirish, refleksiv faoliyat jarayonlarini tashkil etish asosida refleksiv ta'limiy muhitni shakllantirish yo'nalishlarida zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan o'qituvchi shaxsini shakllantirishni taqozo etadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish, boshqarish, sifat va samaradorligini barqaror rivojlantirishda o'qituvchilarning faoliyati samaradorligi asosan ularning pedagogik jarayonlari va ularni tashkil etish hamda boshqarish yo'nalishidagi tushunchalari, bilimi, ko'nikma va malakalari darajasiga hamda ularning shaxsiy xususiyatlari va kasbiy amaliyotga ega bo'lgan shaxsiy sifatleri, shuningdek qobiliyatlari, mahorati va kasbiy tajribasiga bog'liq bo'ladi. Chunki o'qituvchi shaxsi pedagogik jarayonlarini tashkil etish, boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning o'quv faoliyatini muvofiqlashtirishga boshqaruvchi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan,

pedagog-o‘qituvchi pedagogik jarayonlarni ham boshqaruvchisi, ham ishtirokchisi sifatida tegishli ma’lumotga, kasbiy tayyorgarlikka va yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo‘lish zaruriyati bejiz belgilanmagan. Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga asoslangan holda aytish mumkinki, oliy ta’lim muassasasi pedagog-o‘qituvchilari pedagogik jarayonlarini tashkil etish va uni boshqarishda innovatsion yondashuvlarga asoslanish, kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy sifatlarga ega bo‘lish, ixtiyoriy vaziyatlarda o‘z-o‘zini nazorat qila olish, shuningdek, oliy ta’lim muassasasida hukm suruvchi tarbiyaviy munosabatlarni e’tiborga olgan holda faoliyat olib borish, turli xil masalalarni va muammolarni hal etishda mavjud huquqiy-me’yoriy mezonlarga asoslanish zarur bo‘lib, bular pedagog-o‘qituvchining kasbiy kompetentligini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES).

1. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b
2. G.Ochilova “Kasbiy kompetentlik” – darslik. Toshkent- 2022
3. B.Adizov “Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” - Toshkent -2024
4. TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASI - Djumaeva, M. (2023). Specific historical geography of the factors of intellectual development in the east. *Science and innovation*, 2(C3), 22-
6. Djumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o‘qitishda bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish. Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani, 2023-yil, B-494-497
7. Mamanazarovna, D.M. (2023). O ‘QITUVCHILARDA TABIIY FANLARGA OID SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(7), 334-341.
8. Mamanazarovna, D. M. (2023). IMPROVING METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS. *World Bulletin of Social Sciences*, 28, 12-14.
9. M.M Djumayeva Teacher-student relationships in teaching natural sciences methodological preparation of future teachers . As a development factor Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches International scientific-practical conference 137-140 2023

10. D.M.Mamanazarovna TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH
Science and innovation 2 (Special Issue 5),589-590, 2023 yil

QUROQCHILIK SAN'ATI VA UNING AMALIY AXAMIYATI

Mamatova Fazilat Ixtiyorovna

TerDPI Texnologiya va geografiya kafedrası o'qituvchisi:

Turdiyeva Shahzoda Eshdavlat qizi

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada milliy xalq hunarmandchilik turlaridan quroqchilik san'atining Amaliy ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Quroqchilik, san'at, dekatrofka, amaliy san'at, an'ana, badiiy bezak, mag'izli kvadrat, quroq

Ключевые слова: засуха, искусство, десятиборье, прикладное искусство, традиция, художественное оформление, площадь ядра, сухость.

Keywords: Drought, art, decathlon, applied art, tradition, art decoration, core square, dry..

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sohalarda bo'lgani kabi, xalq hunarmandchiligining "Quroqchilik" sohasiga alohida e'tibor berilmoqda. Hozirgi kunda ota –bobolarimizning, momolarimizning qadimiy odatlari, milliy qadriyatlarini va kasblarini hunarlarini o'rganish muhim vazifalardan hisoblanadi. O'zbekistonda "Quroqchilik" san'ati xalq amaliy san'ati turlari ichida alohida o'rin tutadi. Mato parchalaridan ip va igna mo'jizasidan yaralgan bu quroqchilik san'ati barchani lol qoldirmay qoymaydi. Quroq – bu matoga bir materialni har xil rangdagi qirqimlarini yopishtirish yoki tikish orqali badiiy bezak hosil qilinadi.

Quroqchilik u o'ziga xos tayyorlash jarayoniga ega. Quroq tikish jarayoni o'rganayotgan kishining qobilayatini sabr-toqatini yangilik yaratish sezgisini rivojlantiradi. Quroqchilik u o'ziga xos tayyorlash jarayoniga ega. Quroq tikish jarayoni o'rganayotgan kishining qobilayatini sabr-toqatini yangilik yaratish sezgisini rivojlantiradi. Bu quroqchilik usulida tikilgan buyumlar yuqori didni, go'zallikni, sabr-toqatlilikni, mehnatsevarlikni talab qiladi. Bizda bu tikish usuli "Quroq" deb ataladi. Milliy quroqchilik san'ati bu o'lmas san'atlardan biri ya'ni xalq amaliy san'atlaridan bir hisoblanadi. Quroqchilik san'ati tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak bu quroqchilik usullarin ildizlarini sharqdan topish mumkin.

Masalan Yegiptda ya'ni Kair shahrining chekka qishloqlarida bu usul bilan 3000 yil avval tikilgan buyumlar topilgan. Quroq tikish usuli bilan yer yuzining ko'pgina joylarida ham shug'ullanib kelingan. Keyinchalik o'rta ta'minlangan oilalarda uylar bezatilib va ro'zg'or mahsulotlari tayyorlanib asta-sekin dunyo bo'ylab hamma xalqlar orasida tarqalib ketgan va amaliy san'atiga aylangan. Bunday bajarilgan ishlar Angliya, Amerika, Shvetsariya, Germaniya, Shvetsiya va Avstraliya muzeylarida joy topgan. O'zbekistonning barcha viloyatlarida jumladan Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida xalq amaliy san'atining "Quroqchilik" usuli bilan shug'ullanishadi. Surxondaryo viloyatida viloyatida xalq hunarmandchiligi hisoblangan quroqchilikning "kvadrat", "mag'izli kvadrat", "olma", "yulduzcha", "shaxmati", "turna" va ularning xakozo shakllaridan foydalaniladi.

Gazlama qoldiqlarini isrof qilmasdan ko'rpa-ko'rpachalar, yostiqlar, chimildiq, poyandozlar, dasturxonlar, divan-kreslo jihozlari va xakozo. Uy ro'zg'or buyumlari va xonalarni bezash uchun kerakli bo'lgan buyumlartayyorlanadi. Quroqchilik buyumlarini tayyorlashdan maqsad unutiladyotgan "Quroqchilik" amaliy san'atimizni qayta tiklash va istiqomat qiladigan, xordiq chiqaradigan ya'ni yashab turgan uyimiz shinam, qulay va albatta chiroyli bo'lishi kerak. Bunday sharoitga erishish uchun qimmat baho matolardan tikilgan uy ro'zg'or buyumlari sotib olish shart emas, balki ularni o'z qo'limiz bilan yarartishimiz ham mumkin. Bunda uy bekalari uchun nafaqat yangi gazlamalar, balki avval ishlatilgan yoki gazlama chetlaridan ortib qolgan mato qoldiqlari kiyishga yaroqsiz bo'lib qolgan buyumlardan ajoyib antiqa uy anjomlari tayyorlashimkoniyatiga ega bo'ladilar. Buning uchun ulardan sabr-toqat ishga ijodiy yondoshish va mavjud bo'lgan xomashyodan unumli foydalanish talab qilinadi. Uy anjomlarini ko'p qismini gazlama qoldiqlaridan tayyorlash mumkin. Quroq – bu bitta buymdan rang va shakl turiga bo'lgan gazlama qoldiqlarini birlashtirishdir. Bu usul bilan yostiq jildlar, divan va stol uchun g'illoflar, gilamchalar, to'shama shuningdek, kiyimlar uchun bezaklar tayyorlash mumkin. Quroq usullaridan istalgan gazlamadan ham yangi yoki avval ishlatilgan gazlamalardan foydalanish nazarda tutiladi. Yangi gazlamani ishlatishdan avval dekatrofska (ipak va jun gazlamalarni kirishmaydigan qilish uchun bug' yoki qaynoq suv bilan ishlov berish usuli) bug'lash lozim. Chunki, bitta buyumlardan tayyorlanganda bir necha xil gazlama ishlatilishi natijasida buyum yuviladi, so'ng o'z ko'rinishini o'zgartirishi mumkin. Avval ishlatilgan gazlama bo'laklarini esa kraxmallash va dazmollash kerak. Paxta tolali gazlama qoldiqlarini ishlatish uchun qulay xisoblanadi. Inson bilan tabiatning uyg'un munosabatlari to'g'risidagi ana shu g'oyalar Movorounnahrda musulmon uyg'onish

davriga juda katta hissa qo'shgan. Markaziy Osiyodagi sufiylik ta'limotlarida ham uchrashi tasodifiy emas. Mana shu misol biz uchun chuqur ramziy ma'noga ega. Hozirgi kunda yoshlarga bilim berish bilan birgalikda, ularni hunarga o'rgatish, milliy urf-odatlarimizni hurmat qilishga o'rgatish, tarixi, hayotda o'z yo'llarini topib qiynalmasliklari uchun ham har xil to'garaklar ish olib borilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.K.M. G'ulomov. Amaliy san'at. – Toshkent, 2008.
- 2.Q.M.Abdullayeva, M.A.Maxsumova, M.H.Rahimjonova. Gazlamaga badiiy ishlov berish, kashtachilik va uni o'qitish metodikasi. (Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma) – Toshkent: Voris-Nashriyot, 2012.
- 3.S.S. Bulatov. O'zbekiston xalq amaliy bezak san'ati. – Toshkent, 1991.
- 4.X.B.Muhammedova. Mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarning xalq hunarmandchiligiga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirish metodikalari.
- 5.Б.Х.Кармынова. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва, 1976..

**“MYCOBACTERIUM TUBERCULOSISNING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARINI O'RGANISH”**

Sattorov Abdumurod Sattorovich

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Biologiya fanlari nomzodi dotsent.

Turobova Yasmina Temur qizi

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Biologiya turlari bo'yicha bitiruvchi talaba

Yasminaturobova00@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolaga Mycobacterium tuberculosisning, morfologik, fiziologik, patogenlik, strukturaviy tuzilishi, to'g'ri tashxis qo'yish usullari va patogenga qarshi kurashish yo'llari haqida ilmiy tadqiqotlar, hamda ma'lumotlar keltirilgan.

Ushbu tadqiqot va izlanishlarning barchasi Surxondaryo viloyatidagi Turkiya-O'zbekiston hamkorligida tashkil etilgan “Turk-Lab-Med” va “KANI-LAB” laboratoriya markazida hamda Termiz davlat universitetining "Mikrobiologiya" o'quv laboratoriyasiga ega bo'lgan sil kasalliklari qo'zg'atuvchilarini o'rganish va tashxis qo'yish ilmiy markazida olib borildi. Ushbu tadqiqotlar natijasida Termiz shahridagi zamonaviy va ilmiy laboratoriyalarga Mycobacteriyalar oilasiga kiruvchi patologik mikroorganizmlar o'rganildi va ular keltirib chiqaradigan turli xil kasalliklarga tashxis qo'yish va qiyosiy tahlil qilish ishlari olib borildi. Xususan, tuberkulyoz kasalligini keltirib chiqaruvchi mycobacterium tuberculosisni laboratoriya sharoitida o'rganildi va o'ziga xos xususiyatlari aniqlanilib, tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Mycobacterium tuberculosis, mikrobiologiya, Mycobacterium orygis, aktinomitsetallar, fermentlar, antibiotiklar, antioksidantlar, taksonomiya

ABSTRACT

This article presents scientific research and information on the morphological, physiological, pathogenic, structural structure of Mycobacterium tuberculosis, methods of correct diagnosis, and ways to combat the pathogen.

All these studies and research were conducted at the Turk-Lab-Med “KANI-LAB” laboratory center established in the Turkish-Uzbek cooperation in Surkhandarya region and at the “Microbiology” training laboratory of Termez State University. As a result of these studies, pathological microorganisms belonging to the Mycobacteria family were studied in modern and scientific laboratories in the city of Termez, and diagnostic and comparative analysis of various diseases caused by them were carried out. In particular, mycobacterium tuberculosis, which causes tuberculosis, was studied in laboratory conditions and its specific characteristics were determined and analyzed.

Keywords: Mycobacterium tuberculosis, microbiology, Mycobacterium orygis, actinomycetes, enzymes, antibiotics, antioxidants, taxonomy.

MAQOLANING DOLZARBLIGI. Ma'lumki, mikrobiologik tekshirish natijalariga asoslangan holda yuqumli kasalliklarga aniq tashxis qo'yish mumkin. Bunda shu kasalliklarga sabab bo'lgan mikroob sof holda ajratib olinib, uning hamma xususiyatlari o'rganib chiqiladi.

Hozirgi kunda yer yuzida turli xil kasalliklar ortib borishi sababli bu kasalliklarni aniqlash, bakteriologik laboratoriyalarda tekshirish va ularga to'g'ri tashxis qo'yish kabi muammolar insonning salomatligiga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirishga olib keladi. Ayniqsa tuberkulyoz kasalligini keltirib chiqaruvchi mycobacterium tuberculosisning dunyo miqyosida kundan kunga oshib borishi, bu kasallikka to'g'ri tashxis qo'yish va xususiyatlarini o'rganish juda dolzarb va ahamiyatlidir. Mycobacterium tuberculosis kompleksining (MTBC – M. tuberculosis complex) bir a'zosi bo'lgan mycobacterium tuberculosis bir qancha bakteriyalar guruhiga aloqador va bu mikroorganizmlar odam va hayvonlarda patogenlik qiladi.

Mycobacterium tuberculosis – asosan odamlarda uchraydi.

Mycobacterium bovis – chorva hayvonlarida (sigir, echki), lekin odamlarga ham yuqishi mumkin.

Mycobacterium africanum – asosan G'arbiy Afrikada odamlarda uchraydi.

Mycobacterium microti – kemiruvchilarda.

Mycobacterium caprae – echkilarda.

Mycobacterium pinnipedii – dengiz hayvonlarida.

Mycobacterium orygis, *Mycobacterium mungi*, *Mycobacterium suricattae* va boshqalar – hayvonlarga xos turlar. Bu kabi patogen turlarni o'rganish va ularga qarshi kurashish usullarini topish bu maqolaning dolzarbligini yanada oshiradi.

ISHNING MATERIALLARI VA UNI BAJARISH USULLARI.

Aktinomitsetallar odatda gram-musbat va anaerob bo'lib, filamentli va dallanadigan o'sish tartibida mitseliyaga ega. Ba'zi aktinomitsetlar novda yoki koksoid shaklidagi shakllarni hosil qilishi mumkin, boshqalari esa havo gifalarida spora hosil qilishi mumkin. Aktinomitsetales bakteriyalari bakteriofaglar tomonidan yuqishi mumkin, ular aktinofaglar deb ataladi. Aktinomitsetallar zararsiz bakteriyalardan antibiotiklarga chidamli patogenlargacha bo'lishi mumkin. Aktinomitsetlar erkin yashovchi gram-musbat mitseliy bakteriyalar bo'lib, ular 20 000 dan ortiq bioaktiv mikroorganizmlarni va 160 mikrobga asoslangan antibiotiklarning 40 foizini ishlab chiqaradi. [1]

Aktinomitsetallarni asosan tuproqda va chirigan organik moddalarda, shuningdek odamlar va hayvonlar kabi tirik organizmlarda topish mumkin. Ular 200 dan ortiq o'simlik turlari bilan simbiyotik azotni biriktiruvchi assotsiatsiyalarni hosil qiladi, shuningdek o'sishni rag'batlantiruvchi yoki biokontrol agentlari sifatida xizmat qilishi yoki o'simliklarning ayrim turlarida kasallik keltirib chiqarishi mumkin. Aktinomitsetallarni insonning urogenital traktida, shuningdek ovqat hazm qilish tizimida, shu jumladan og'iz, tomoq va oshqozon-ichak traktida *Helicobacter* shaklida xostda kasallik keltirib chiqarmasdan topish mumkin.[2]

Taksonomiyasi: 16s rRNK ketma-ketligi va filogenetik bog'liqlikka asoslangan bilimlar tufayli vaqt o'tishi bilan o'zgardi. Aktinomitsetlarning 6 ta sinfi, 6 ta turkumi bor. Aktinomitsetlar sinfi 43 oilaning eng kattasi bo'lib, eng ko'p tartibli va ular geterotrofdir.

Mikobakteriyalar taksonomiyasi:

Dunyo: Bakteriyalar,

Bo'lim: Firmikutlar,

Ajdod: Aktinobakteriyalar,

Sinf: Aktinobakteriyalar,

Kenja sinf: Aktinomisetallar,

Oila: Mikobakteriyalar,

Turkum: Mikobakteriyalar.

Bu turkum 120 dan ortiq turlarni o'z ichiga oladi, ularning aksariyati atrof-muhitda keng tarqalgan saprofit mikroorganizmlardir.

Barcha mikobakteriyalar patogenligi bo'yicha 3 guruhga bo'linadi:

- patogen mikobakteriyalar (sil va moxov qo'zg'atuvchisi);
- potentsial patogen (atipik) mikobakteriyalar (patogenlar mikobakterioz - o'pka, limfa tugunlari va teriga ta'sir qiluvchi patologik jarayonlar);
- saprofit mikobakteriyalar (patogen bo'lmagan).

O'sish sur'ati bo'yicha oziqlantiruvchi muhitda mikobakteriyalar 3 guruhga bo'linadi:

- 7 kundan kamroq vaqt ichida koloniyalar hosil qiluvchi tez o'sadigan mikobakteriyalar (mikobakterioz patogenlari, oddiy mikroflora vakillari va saprofit mikobakteriyalar, masalan, *M. phlei*, *M. fortuitum*, *M. smegmatis* va boshqalar);
- 7 kundan keyin ko'rinadigan koloniyalarni hosil qiluvchi sekin o'sadigan mikobakteriyalar kun yoki undan ko'proq (sil patogenlari);
- ozuqa muhitida o'smaydigan mikobakteriyalar (moxov qo'zg'atuvchisi yoki moxov).

Patogen bo'lmagan mikobakteriyalar **o'sish tezligi** va **koloniya rangiga** qarab 4 guruhga bo'linadi:

- yorqin sariq yoki koloniyalarni hosil qiluvchi fotoxromogen mikobakteriyalar faqat yorug'likda o'stirilganda sariq-to'q sariq rang hosil qiladiganlar;
- yorqin to'q sariq rangli koloniyalarni hosil qiluvchi skoxromogen mikobakteriyalar yorug'likda ham, qorong'ida ham o'stirilganda ranglar hosil qila oladi.;

- bo'yalmagan yoki hosil qiluvchi fotoxromogen bo'lmagan mikobakteriyalar yorug'likdan qat'iy nazar och sariq rangli koloniyalardir;

- 7-10 kun ichida koloniyalar hosil qiluvchi tez o'sadigan mikobakteriyalar. [3]

TAJRIBA NATIJALARI. *Mycobacterium tuberculosis*ning asosiy o'ziga xos xususiyati uning hujayra devori tuzilishining murakkabligidir. U polisaxaridlar va lipidlarga boy bo'lib, zararli dorilar va birikmalarga qarshi juda mustahkam o'tkazmaydigan to'siqni ta'minlaydi. Mikroskopik texnikaning yutuqlari bakteriyaning tashqi membranasiga ega ekanligini aniqladi. Bu gram-manfiy bakteriyalarda kuzatiladiganga o'xshash bo'lib, tashqi qatlamda glikolipidlar va mumsimon moddalardan tashkil topgan assimetrik lipid ikki qavatiga va uzun yog 'kislotalari zanjiriga (C60 dan C90 gacha) ega.

Mycobacterium tuberculosis va boshqa mikobakteriyalarning umumiy qalin hujayra devori arxitekturasi ularni Gram-bo'yashga chidamli qiladi. Buning sababi, Gram bo'yoqlari bilan bo'yalganida, hujayra devori kislotali spirtli rangsizlantiruvchiga qarshi turishi va "kislota tez" laqabini beradi. Bu xususiyat yangi binoni usullarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qildi va sil kasalligini tashxislash uchun asos bo'ldi. Qizig'i shundaki, faol replikasiya qiluvchi kislota tez-musbat *M.tuberculosis* ba'zan harakatsiz kislota tez-manfiy bakteriyalarga aylanishi mumkin va bu xususiyatni yo'qotish Koch paradoksi deb ataladi. [4]

XULOSA . Biz Mikobakteriyalarning morfologik, taksonomik va fizologik tuzilishi, *mycobacterium tuberculosis*ning o'ziga xos xususiyatlari, patogenezini, sil kasalligining virulentligi va kelib chiqishi kabi bir qancha tomonlarini o'rganib chiqdik. Yuqoridagi ma'lumotlar Termiz shahridagi Kani-Lab laboratoriyasi va Mikrobiologiya o'quv laboratoriyasi markazida amalga oshirilgan tadqiqot va o'tkazilgan tajribalar asosida olindi. Bakteriologik laboratoriyada ishlashda juda ehtiyotkorlik bilan ishlash lozim. Chunki qilingan ishda biroz xatolik bo'lsa tajriba yakunlanmaydi va olingan analiz kutilgan natijani bermaydi. Eng yomoni esa patologiyaga sabab bo'luvchi bakteriyalar bilan ishlashda ozgina xatolarga yo'l qo'yilsa kasallik yuqorida aytilganidek havo orqali yuqishi mumkin va bu juda yomon oqibatlariga olib keladi. Shu sababli bakteriologik laboratoriyada ishlashdan avval gigiyenik talablarni va ichki tartib qoidani tushungan holatda ishlash kerak. Sababi bunday laboratoriyada kuchli patogen mikroorganizm va kasalliklar bilan ishlash

xodimdan kuchli mahorat, diqqat va ma'suliyatli bo'lishni talab qiladi. Patogen mikroorganizmlarning xususiyatini o'rgaishda avval morfologik belgilardan kelib chiqib o'rgansh lozim. Buning uchun albatta mikroskopik usullarga tayanamiz va bu usul tadqiqotchidan katta bilim va ehtiyotkorlikni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Нетрусова А.И. Практикум по микробиологии. Под ред. М.: Академия. 2005.**
- 2. Емцев В.Т., Мишустин Е.Н. Микробиология. М.: ДРОФА. 2006.**
- 3. Гусев М.В., Минеева Л.А. Микробиология. М.: Академия. 2008.**
- 4. Нетрусов А.И., Котова И.Б. Микробиология. М.: Академия. 2006.**

KIBERIJTIMOIYLASHUV VA “Z” AVLODI: ZAMONAVIY KOMMUNIKATSIYA MUAMMOLARI

Muhiddinova Mamlakat Nabi qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,

Magistratura bo‘limi, 1-bosqich magistranti

E-mail: mamlakatmuhiddinova9@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola “Z” avlodining kiberijtimoiylashuvi va uning jamiyatdagi kommunikatsiya tizimlariga ta’siri, ijtimoiy psixologik holatlari, avlodlararo muloqotdagi tafovutlar, shaxsiy va ijtimoiy identitet shakllanishi bilan bog‘liq muammolarni qamrab oladi. Maqolada raqamli kommunikatsiya vositalari va raqamli madaniyat tahlil qilinadi, shuningdek, yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Kiberijtimoiylashuv, “Z” avlodi, raqamli madaniyat, kommunikatsiya muammolari, yoshlar psixologiyasi.

Kirish

Globalashuv, axborot texnologiyalari va internet taraqqiyoti insoniyatning kundalik hayoti va ijtimoiy jarayonlariga tubdan ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi yoshlar, ayniqsa “Z” avlodi vakillari, ushbu texnologik muhitda shakllanmoqda. Ularning ijtimoiy ongini internetdagi axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy intellekt texnologiyalari belgilamoqda.

Mazkur maqolada aynan “Z” avlodining kiberijtimoiylashuvga oid jihatlari, avlodlararo muloqotdagi tafovutlar, shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiya muammolari, raqamli madaniyat va axloqiy me’yorlarning o‘zgarishi ilmiy-nazariy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda bunday transformatsiyalarni chuqur o‘rganish, ayniqsa yoshlar siyosati, ta’lim tizimi va madaniyat sohalarida dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Bu hodisa jamiyatning barcha qatlamlarida, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida keng tarqalmoqda.

Kiberijtimoiylashuv o‘zining ijtimoiy-psixologik mohiyati bilan shaxsning virtual makonda shakllanishi, yangi kommunikatsiya uslublarini egallashi va raqamli tarmoqlarda ijtimoiy identitet hosil qilishi bilan izohlanadi. Bu jarayonning tarixiy rivojlanishiga nazar solsak, 1990-yillardan boshlab internet tarmog‘i insoniyat

hayotiga kirib kelib, avval faqat axborot almashinuvi vositasi bo‘lgan bo‘lsa, 2000-yillarga kelib, onlayn muloqot, ta’lim, savdo va boshqa ko‘plab sohalarni qamrab oldi.

Kiberijtimoiylashuv endilikda shunchaki ijtimoiylashuvning shakli emas, balki jamiyatdagi shaxslarning o‘zaro muloqoti, qadriyat almashinuvi va madaniy transformatsiyaning asosiy omiliga aylandi.

“Z” avlodining psixologik portreti: Avlod - bir xil xronologik davrda tug‘ilgan, bir xil sharoitda o‘sgan odamlarning ijtimoiy guruhi. Ko‘pincha avlodlar o‘rtasida yoshga bog‘liq tushunmovchiliklar paydo bo‘ladi. Biz farzandlarimiz va ota-onalarimiz bilan jiddiy va arziyas sabablarga ko‘ra bahslashamiz. Butun dunyodagi psixologlar bu muammoni ko‘p yillar davomida o‘rganishmoqda. Ushbu mavzu bo‘yicha ko‘plab xulosalar mavjud, ammo savol hali ham ochiqligicha qolmoqda: nega yosh farqi (10-20 yosh) bilan tug‘ilgan odamlar o‘rtasida hayotga bo‘lgan qarashda bunday ulkan farq paydo bo‘lishi mumkin.

Avlodlar nazariyasining asoschilari ikki amerikalik tadqiqotchi: Nil Xou va Uilyam Strauss edi. 1991 yilda ular turli yoshdagi odamlarning umumiy falsafasiga asoslangan konsepsiya ishlab chiqib, “Avlodlar” kitobini nashr etishdi. “Z” avlodi – bu texnologiyalar bilan yashovchi, virtual muhitda voyaga yetgan, tezkorlik va qisqa axborot formatlariga o‘rganib qolgan avloddir. Ularning psixologik holati, dunyoqarashi, kommunikatsion uslublari va o‘ziga bo‘lgan ishonchi avvalgi avlodlarga nisbatan sezilarli darajada farqlanadi. Z avlodi vakillari zamonaviy texnologiyalar, jumladan planshetlar, smartfonlar va 3D reallik imkoniyatlaridan faol foydalanishlari bilan ajralib turadi [1]. Ularning ongli hayoti internet keng ommalashgan davrga to‘g‘ri kelgan. Bu esa ularga deyarli istalgan ma’lumotni istalgan vaqtda va istalgan joyda olish imkoniyatini yaratdi. Internet endilikda faqat uy sharoitidagi kompyuter bilan cheklanmay, portativ va mobil qurilmalar orqali ham doimiy mavjud bo‘lib qoldi. Shu bois, “Z” avlodi ko‘pincha “raqamli insonlar” deb ataladi.

Bu avlod o‘zining yuqori raqamli savodxonligi, internet orqali tezkor axborot almashinuvi, ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtiroki va o‘z fikrini erkin ifoda etish xususiyati bilan ajralib turadi. Raqamlashtirish Z avlodining hayotining deyarli barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatgan: ular onlayn muloqotni, masofaviy ishlash va ta’lim olishni, internet orqali tovar va xizmatlar xarid qilishni odatiy hayot tarziga aylantirgan.

Z avlodi vakillari uchun virtual va real hayot o‘rtasida qat’iy chegara yo‘q — ular internetni hayotning ajralmas bir qismi sifatida qabul qiladilar. Bu xususiyat ularni oldingi avlodlardan sezilarli darajada farqlantiradi. Masalan, yangiliklarni ko‘pchilik keksa avlod vakillari an’anaviy televidenie orqali qabul qilsa, Z avlodi uchun asosiy

axborot manbai — ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va internet portallaridir. Bu ularning fikrlash tezligi, tanqidiy yondashuvi va ma'lumotni qayta ishlash qobiliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Z avlodi ilm-fan va texnologiyaga katta qiziqish bildiradi. Ular butunlay globallasuv va postmodernizm davrida shakllangan birinchi avlod sanaladi. Bu avlodning ota-onalari, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda, ko'pincha masofadan ishlagan yoki yarim stavkada faoliyat yuritgan bo'lib, bolalarni tarbiyalashga ko'proq vaqt ajrata olgan. Bu esa Z avlodining shaxsiy rivojlanishiga salmoqli ta'sir ko'rsatgan. Z avlodi vakillari tadbirkorlikka yuqori qiziqish bildiradi. Ular avvalgi avlodlarga nisbatan ancha katta miqdorda o'z biznesini boshlash istagini bildirgan. Tadqiqotlarga ko'ra, ularning aksariyati boshqalar qo'l ostida ishlashdan ko'ra, o'z ishini yo'lga qo'yishni afzal biladi. Ularning katta qismi o'z sevimli mashg'ulotlarini daromad manbaiga aylantirish niyatida bo'ladi.

Shuningdek, Z avlodiga nisbatan “zoomerlar” degan norasmiy atama ham keng qo'llaniladi. Bu atama “baby boomer” avlodi bilan “Z” harfining kombinatsiyasi sifatida yuzaga kelgan. “Zoomer” iborasi dastlab internet memlarida, ayniqsa yoshlar o'rtasidagi hazil va tanqidiy kontentda ishlatila boshlangan bo'lsa-da, keyinchalik ilmiy va ommaviy doiralarda ham ommalasha boshladi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu avlod vakillarining stressga chidamliligi past, tez charchash, tez o'zgarguvchanlik, virtual haqiqatga haddan ziyod bog'liqlik singari xususiyatlari mavjud. Shu bilan birga, ular ijodkorlikka moyil, axborotni tez tahlil qilishga qodir, vizual fikrlashga ega va yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi. Bu jihatlar, ularning ta'lim tizimiga, mehnat bozoriga va jamiyatdagi ijtimoiy roliga ta'sir ko'rsatadi.

Kiberijtimoiylashuvning ijobiy va salbiy oqibatlarini:

➤ Ijobiy jihatlar:

- Axborotga erkin kirish;
- Ijodkorlikni rivojlantirish;
- Global muloqot imkoniyatlari;
- Ta'lim va rivojlanish vositasi.

➤ Salbiy jihatlar:

- Internetga qaramlik;
- Shaxsiy hayotga tahdid;
- Psixologik beqarorlik;
- Haqiqiy muloqotdan chekinish.

Ushbu salbiy holatlar yoshlar orasida kiberbullying, raqamli depressiya va raqamli shaxsiy izolyatsiya holatlarini keltirib chiqaradi. Raqamli gigiyena, texnologik savodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish bu muammolarni yumshatadi.

Yoshlarning kiberijtimoiylashuvi jarayoni bilan birga keladigan xavf va tahdidlar: Kiberijtimoiylashuv, yuqorida ko‘rsatilganidek, yoshlarga muloqot qilish, ta’lim olish, o‘z-o‘zini rivojlantirish nuqtai nazaridan juda katta afzalliklarni beradi, lekin ayni paytda ularning psixologik farovonligi uchun jiddiy xavf tug‘diradi.

Kibermakonning rivojlanishi va kiberresurslardan foydalanish bilan bog‘liq onlayn xavflar hozirda ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavzusidir, ayniqsa o‘smirlar va yoshlar o‘rtasida. Yoshlarning Internetga yuqori darajada jalb etilishi, ularning onlayn muloqotga bo‘lgan yuqori faolligi bilan bog‘liq. Ammo, ular kattalarga qaraganda, Internet muhitining manipulyativ va tajovuzkor ta'siriga nisbatan kamroq tolerant bo‘lib, “o‘zini o‘zi qiyofasi” ning deformatsiyasi va shaxsiyatning buzilishi xavfini yuzaga keltiradi. Bunday holatlar yoshlarning shaxsiyatini shakllantirishda va ijtimoiy moslashishda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, o‘smirlar va yoshlarning kibermakondagi xavflardan himoya qilish juda muhimdir.

Internet yoshlar uchun foydali kontentdan (onlayn kutubxonalar, kinokutubxonalar, virtual konsert zallari, galereyalar, tematik bog‘lar) foydalanish imkonini berishi bilan birga, uning keng maydonlari befoyda yoki past sifatli ma’lumotlar, shuningdek, manipulyatsiya va buzg‘unchi xarakterdagi ma’lumotlar bilan to‘ldirilgan.

Kiberijtimoiylashuvdan kelib chiqadigan ijtimoiy muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- Raqamli madaniyatni erta bosqichdan boshlab o‘rgatish;
- Maktab psixologlari va sinf rahbarlariga metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish;
- Yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislarni zamonaviy kommunikatsion ko‘nikmalarga o‘rgatish;
- Kiberpsixologik profilaktika markazlarini tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, kiberijtimoiylashuv bugungi “Z” avlodi uchun nafaqat aloqa vositasi, balki to‘laqonli hayot tarzi, shaxsiy rivojlanish, dunyoqarash shakllanishi va ijtimoiy o‘zini anglash maydoniga aylangan. Bu jarayon yoshlar ongida raqamli muhitga asoslangan identitetni shakllantiradi, ularning ijtimoiy rollari, qadriyatlari va muloqot strategiyalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, bu hodisa global axborot makonida madaniy transformatsiyalar va avlodlararo tafovutlarni kuchaytiradi.

Shunday ekan, ijtimoiy institutlar, pedagogik va psixologik tizimlar zamonaviy texnologiyalar ta'sirida shakllanayotgan bu yangi ijtimoiylashuv modeliga moslashishi lozim. Bu borada raqamli madaniyatni rivojlantirish, media va texnologik savodxonlikni oshirish, raqamli gigiyena qoidalarini yoshlar ongiga singdirish, ularni internet xavflaridan himoya qilish va ota-onalar bilan mustahkam aloqani yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayni paytda, kiberijtimoiylashuv imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish orqali ijtimoiy inklyuzivlikni kengaytirish, yoshlar salohiyatini ro'yobga chiqarish, ta'lim, fan va innovatsiyalarni rivojlantirish yo'nalishlarida katta yutuqlarga erishish mumkin. Bu esa sog'lom, faol va mas'uliyatli avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi barqaror jamiyat qurish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [Поколение Minecraft: Как компьютерная игра стала новым Lego для детей всех возрастов](#). Дата обращения: 24 июня 2016. [Архивировано](#) 2 октября 2016 года.
2. Turner, A. (2015). Generation Z: Technology And Social Interest. *Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103–113. doi:10.1353/jip.2015.0021.
3. Twenge, J. Teens are sleeping less – but there's a surprisingly easy fix. *The Conversation*, 19-oktabr 2017-yil.
4. Twenge, J. Why today's teens aren't in any hurry to grow up. *The Conversation*, 19-sentabr 2017-yil.
5. Strauss, V. (2019). Today's kids might be digital natives — but a new study shows they aren't close to being computer literate. *The Washington Post*, 16-11.
6. Adelantado-Renau, M., Moliner-Urdiales, D, et al. (2019). Association Between Screen Media Use and Academic Performance Among Children and Adolescents: A Systematic Review and Meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, 173(11), 1058–1067. doi:10.1001/jamapediatrics.2019.3176.
7. Del Rey, R, Ojeda, M., Casas, J. A., Mora-Merchán, J. A., & Elipe, P. (2019). Sexting Among Adolescents: The Emotional Impact and Influence of the Need for Popularity. *Frontiers in Psychology*, 10, 1828. doi:10.3389/fpsyg.2019.01828.
8. Schepis, T. (2020). College-age kids and teens are drinking less alcohol – marijuana is a different story. *The Conversation*, 19-11.

9. Hymas, C. (2020). Generation Z swap drink for drugs as class A use by 16-24-year-olds rises by half in seven years. *The Telegraph*, 9-12.
10. UCL. (2020). How to fix the 'unhappiest generation ever'. *UCL News*, 6-August.
11. Weir, K. (2016). The risks of earlier puberty. *Monitor*, 47(3), 40.
12. Hochberg, Z., & Konner, M. (2020). Emerging Adulthood, a Pre-adult Life-History Stage. *Frontiers in Endocrinology*, 10, 918. doi:10.3389/fendo.2019.00918.

THE ROLE OF DIGITAL SKILLS IN THE GLOBAL LABOR MARKET: TRENDS AND IMPLICATIONS

Po'latov Javlon Xo'sinboy o'g'li

Under the supervision of Prof. **U. Dalabaev**

Master's Degree student at University of World Economy and Diplomacy

The global labor market is transforming due to technological advancements, making digital skills essential for employability and economic growth. As industries increasingly rely on automation, artificial intelligence (AI), and data-driven decision-making, workers must adapt to new technological demands to remain competitive. Digital literacy is no longer optional but a key determinant of career success. The ability to navigate digital tools, analyze information, and engage in technology-driven problem-solving has become a necessity across various sectors, from finance to healthcare and manufacturing. This study analyzes the increasing demand for digital competencies, the impact of artificial intelligence (AI), and the digital divide, with a focus on Uzbekistan's initiatives like Digital Uzbekistan 2030. As economies shift towards digitalization, gaps in access to education, infrastructure, and technological resources continue to shape labor market outcomes. Uzbekistan has recognized the importance of digital transformation in economic development and is actively working towards integrating digital skills into its workforce. However, disparities in digital education and infrastructure development remain key challenges that need to be addressed. It also presents policy recommendations for bridging the skills gap and ensuring inclusive development. Investing in digital education, promoting lifelong learning, and expanding technological accessibility are crucial steps toward closing the digital divide. Without proactive measures, the gap between digitally skilled and unskilled workers will continue to widen, leading to economic disparities. A comprehensive strategy that combines government initiatives, private sector involvement, and academic reforms can ensure that digital transformation benefits all segments of society.

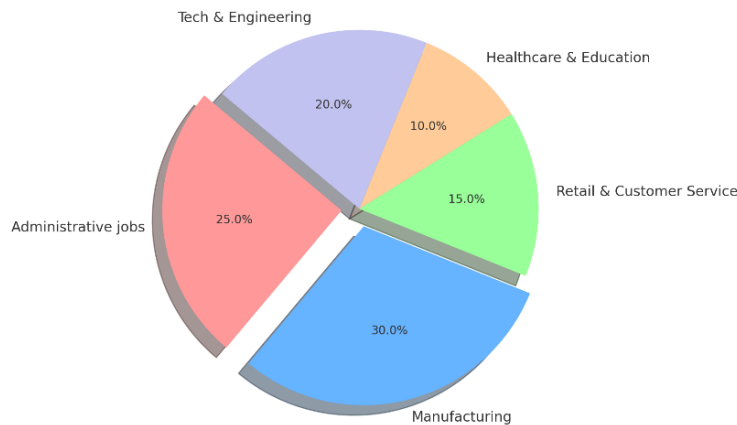
Keywords: Digital skills, labor market, artificial intelligence, automation, cybersecurity, digital economy, data analytics, remote work, digital divide, economic development, workforce transformation, Uzbekistan.

The global labor market is experiencing a significant shift driven by digitalization and technological advancements. The increasing reliance on artificial intelligence, automation, and data-driven decision-making has transformed job requirements, creating a growing demand for digital skills. In advanced economies, digital competencies are now considered essential for employability, with fields such as artificial intelligence, cybersecurity, and data analytics witnessing rapid expansion. Companies seek professionals who can navigate complex digital ecosystems, analyze large datasets, and develop technology-driven solutions to enhance productivity. The ability to adapt to these emerging trends has become a key factor in career success, pushing employees to continuously upgrade their skill sets. As industries shift toward greater automation, new job roles are emerging, requiring proficiency in machine learning algorithms, cloud computing, and digital project management. Even traditional professions, such as finance, healthcare, and education, now require employees to work with advanced software, data visualization tools, and artificial intelligence-driven applications.

At the same time, digitalization has led to concerns about job displacement. The automation of routine tasks has rendered certain traditional roles obsolete, while simultaneously generating new employment opportunities that require specialized expertise. Workers who fail to adapt to these changes risk losing their competitive edge in the labor market. Studies suggest that by 2030, a substantial portion of existing jobs will require digital proficiency, further emphasizing the need for reskilling and lifelong learning. The World Economic Forum predicts that nearly 50% of workers worldwide will need retraining due to automation, with the highest impact seen in administrative and manufacturing sectors.

Projected Impact of Automation on Job Sectors by 2030

Projected Impact of Automation on Job Sectors by 2030

The pie chart above illustrates the projected impact of automation on different job sectors by 2030. According to forecasts from the World Economic Forum, automation is expected to significantly reshape the global labor market. The manufacturing sector is predicted to experience the greatest

disruption (30%), followed by administrative jobs (25%), as routine tasks become increasingly automated. The retail and customer service sector (15%) will also see considerable transformation, especially with the rise of AI-driven customer interactions. Meanwhile, healthcare and education (10%) are expected to be less affected, as these fields require human-centered tasks that AI cannot fully replace. The technology and engineering sector (20%) is projected to be the least impacted by automation, as it is a driving force behind digital transformation, creating new jobs and opportunities rather than displacing workers.

The demand for highly skilled workers is rising rapidly, while lower-skilled jobs are shrinking, making it essential for individuals to pursue upskilling opportunities to secure their place in the workforce. This shift is not limited to corporate environments; even small businesses and freelancers must now adapt to digital tools to remain relevant in the modern economy. Without timely intervention, workers in industries vulnerable to automation may struggle to transition into new roles, exacerbating unemployment rates and economic inequality.

Despite the evident benefits of digital transformation, a significant challenge remains in bridging the digital divide. Many developing nations lack the infrastructure, educational resources, and policies necessary to equip their workforce with the required digital skills.

Digital Literacy Rates by Region (2024)

Region	High Digital Literacy (%)	Basic Digital Literacy (%)	No Digital Literacy (%)
North America	85	12	3
Europe	80	15	5
Asia	60	30	10
Latin America	50	35	15
Africa	25	40	35

The table above presents digital literacy rates across different regions in 2024, highlighting disparities in access to digital skills. North America (85%) and Europe (80%) have the highest levels of digital literacy, with most of their population proficient in using digital tools for work and communication. Asia (60%) shows moderate digital skill penetration, but there is a significant portion of the population (30%) with only basic digital skills. In Latin America (50%), digital literacy remains a challenge, with 35% of individuals possessing only fundamental knowledge and 15% lacking any digital skills. The most concerning statistics emerge from Africa, where only 25% of the population is highly digitally literate, and a significant 35% have no digital literacy at all. These statistics reinforce the urgent need for investment in digital education and infrastructure in developing regions to bridge the global digital divide.

The divide is not only technological but also economic and social, as individuals in lower-income groups often have limited access to digital education and tools. Research indicates that disparities in digital literacy contribute to widening economic inequalities, reinforcing the need for targeted interventions to ensure inclusive growth. While developed nations are advancing with AI-driven industries and widespread high-speed internet access, many regions in developing countries still lack the fundamental resources needed to train their workforce for digital jobs. Addressing this issue requires substantial investment in technology infrastructure, affordable internet services, and digital education initiatives that reach underprivileged populations. Policymakers must recognize that the digital divide is not just a matter of connectivity but also one of accessibility, affordability, and digital competency, making it crucial to implement sustainable solutions that promote equal opportunities in the digital economy.

Uzbekistan has recognized the importance of digital transformation in strengthening its economy and has launched the Digital Uzbekistan 2030 initiative to integrate digital technologies across various sectors. The strategy aims to enhance government efficiency, expand the IT sector, and improve digital literacy among the population. Efforts are being made to modernize educational curricula, introduce coding and data science programs, and foster collaboration between universities and technology firms. The expansion of broadband infrastructure and the promotion of e-government services are also key priorities, as these measures facilitate greater digital inclusion. However, ensuring successful implementation of these initiatives requires overcoming deep-rooted challenges such as outdated educational methodologies, resistance to digital adoption among certain segments of the workforce, and financial barriers that prevent small and medium-sized enterprises from leveraging digital tools. Government policies must focus on making digital learning accessible to all demographics, including rural communities, women, and older generations, to prevent a widening digital divide within the country.

While progress has been observed, challenges persist in fully implementing digital transformation strategies. A significant portion of the workforce lacks access to specialized digital training, and many small and medium-sized enterprises struggle to adopt technology-driven business models due to financial constraints. Additionally, disparities exist between urban and rural areas, with digital infrastructure development being more concentrated in major cities. Addressing these challenges requires a multi-faceted approach, combining policy interventions, investment in education, and public-private partnerships to foster a digitally skilled workforce. Uzbekistan must also strengthen its cybersecurity policies, ensuring that digital expansion does not expose businesses and government systems to cyber threats. The digital economy offers great potential, but without strong regulations and strategic planning, it may create vulnerabilities that can be exploited by cybercriminals. Furthermore, cultural attitudes toward digital work need to shift, encouraging lifelong learning and adaptation to technological changes as a core component of professional growth.

Global trends indicate that remote work and cross-border digital employment are becoming increasingly prevalent, further emphasizing the necessity for strong digital skills. Companies now have access to a global talent pool, intensifying competition among job seekers. Research suggests that remote work enhances productivity and provides greater flexibility, but it also necessitates advanced digital collaboration and

communication abilities. For countries like Uzbekistan, this shift presents an opportunity to integrate more professionals into the international labor market, provided that they possess the necessary technical expertise and digital fluency. Remote work has also redefined traditional employer-employee relationships, introducing a demand for digital work ethics, self-management, and remote collaboration proficiency. This shift is particularly significant for freelancers and gig economy workers, who must now compete on global platforms such as Upwork, Fiverr, and Toptal to secure contracts. With remote work removing geographical barriers, professionals from Uzbekistan have a chance to enter high-paying industries, provided they can meet the skill requirements of international clients and employers.

The need to bridge the digital divide remains crucial for sustainable economic development. Investments in digital infrastructure, affordable access to technology, and inclusive education policies are essential to prevent the marginalization of certain segments of the workforce. Governments and private sector stakeholders must work together to create an ecosystem that supports continuous learning and adaptation to evolving technological landscapes. Digital literacy should not be viewed as a luxury but as a fundamental right, ensuring that all individuals have equal opportunities to participate in the digital economy. Without proactive interventions, the gap between those who can adapt to technological advancements and those who cannot continue to widen, reinforcing economic disparities and limiting upward mobility for underprivileged groups. Nations that fail to prioritize digital skill development risk falling behind in the global economy, while those that invest in digital transformation will gain a competitive advantage.

Uzbekistan's experience highlights the importance of national strategies in fostering digital skills and promoting economic resilience. While significant strides have been made, further efforts are required to ensure that the workforce is fully prepared for the demands of the future. Countries that proactively invest in digital education, skill development, and innovation will be better positioned to capitalize on the opportunities presented by the digital economy. Ensuring that digital transformation benefits all sectors of society will be key to achieving sustainable and inclusive economic growth.

Policymakers must align digital education initiatives with labor market demands, ensuring that graduates and professionals acquire the skills that industries need. A well-structured digital ecosystem will not only enhance economic productivity but also encourage entrepreneurship, innovation, and the creation of new job opportunities. Future strategies should focus on integrating digital education at all levels, from primary schools to higher education institutions, while simultaneously providing accessible retraining programs for existing workers. By fostering a culture of continuous learning and embracing technological advancements, Uzbekistan and other developing economies can not only secure a prosperous digital future but also position themselves as global leaders in the digital economy.

Global Labor Market Statistics (2024)

Indicator	Global Average	Notes
Unemployment Rate (%)	5.0	Global unemployment remained steady at 5% in 2024.
Youth Unemployment Rate (%)	12.6	Youth unemployment is significantly higher than the overall rate.
Global Jobs Gap (millions)	402	The estimated number of people wanting to work but without jobs decreased from 435M in 2023.
Labor Income Share of GDP (%)	52.3	Labor income share of GDP stagnated at 52.3%, down from 52.9% in 2019.

Source: International Labour Organization (ILO), Reuters, Economic Times, Financial Times

The table above presents key global labor market indicators for 2024, providing insights into employment trends and workforce dynamics. According to the International Labour Organization (ILO), Reuters, and other authoritative sources, global unemployment remained at 5.0%, marking stability in labor markets worldwide. However, youth unemployment reached 12.6%, indicating persistent challenges for young job seekers despite economic recovery efforts.

A notable improvement was seen in the global jobs gap, which declined from 435 million in 2023 to 402 million in 2024. This reduction suggests a gradual increase in job availability, though disparities remain across different regions. Meanwhile, the labor income share of GDP stagnated at 52.3%, reflecting continued struggles in wage growth and income distribution. These statistics underscore the importance of digital transformation, workforce reskilling, and policy interventions to ensure sustainable

employment and equitable economic participation. As global economies adapt to technological advancements and changing labor demands, addressing employment gaps and wage inequalities remains a crucial priority.

References:

Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., & Ying, Z. J. (2015). Does working from home work? Evidence from a Chinese experiment. *Quarterly Journal of Economics*, 130(1), 165-218.

De Stefano, F., Belli, G., & Ferri, P. (2021). Remote work: What have we learned? *Journal of Management*, 47(8), 2111-2139.

Felstead, A., Jewson, N., Phizacklea, A., & Walters, S. (2015). Home-based working in the UK: Before and during the pandemic. *New Technology, Work & Employment*, 30(3), 226-241.

International Labour Organization. (2024). World employment and social outlook: Trends 2024. Retrieved from <https://www.ilo.org>

Reuters. (2024, January 16). Global unemployment set to hold near historical low of 5%, ILO says. Retrieved from <https://www.reuters.com>

Statista. (2024). Annual real monthly wage growth worldwide from 2006 to 2024. Retrieved from <https://www.statista.com>

The Economic Times. (2024). International Labour Organisation pegs global jobs gap at 402 million in 2024. Retrieved from <https://economictimes.indiatimes.com>

Van Dijk, J. A. G. M. (2020). The digital divide. Polity.

Warschauer, M. (2003). *Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide*. MIT Press.

World Bank. (2024). Uzbekistan's Digital Economy and IT Sector Growth. Retrieved from <https://www.worldbank.org>

World Economic Forum. (2024). The Future of Jobs Report 2024. Retrieved from <https://www.weforum.org>

Visual References (APA 6th Edition Format)

Projected Impact of Automation on Job Sectors by 2030. (2024). Pie chart based on World Economic Forum projections. Retrieved from <https://www.weforum.org>

Digital Literacy Rates by Region – 2024. (2024). Table based on data from ILO and World Bank. Retrieved from <https://www.ilo.org> & <https://www.worldbank.org>

Global Labor Market Statistics – 2024. (2024). Table compiled from ILO, Reuters, and Financial Times data. Retrieved from <https://www.ilo.org>, <https://www.reuters.com>, & <https://www.ft.com>

EMPATHY AS A FACTOR IN PHYSICIANS' EFFECTIVENESS

Djurayeva Dilorom

University of Exact and Social Sciences

2nd-year Psychology student

Tel: +998 933466116

dilyaabdurashitovna@gmail.com

Annotation

This article explores the pivotal role of empathy in enhancing physicians' effectiveness within clinical practice. Through a systematic review of empirical studies, it examines how empathy influences various aspects of patient care, including satisfaction, adherence to treatment, anxiety reduction, diagnostic accuracy, and overall clinical outcomes. The findings underscore that higher levels of physician empathy are consistently associated with improved patient experiences and health outcomes. The discussion highlights challenges in maintaining empathic practices amidst modern medical demands and emphasizes the need for integrating empathy training into medical education to foster better physician-patient relationships and healthcare delivery.

Keywords: Physician Empathy, Patient Satisfaction, Treatment Adherence, Clinical Outcomes Doctor-Patient Communication, Medical Education, Empathy Training, Healthcare Quality, Patient-Centered Care, Emotional Intelligence.

Introduction

Empathy, the capacity to understand and share the feelings of another, is a cornerstone of effective physician-patient communication. In medical practice, empathy encompasses cognitive, affective, and behavioral components, enabling physicians to comprehend patients' experiences, convey understanding, and act compassionately. While the intrinsic value of empathy is widely acknowledged, its tangible impact on clinical outcomes warrants systematic exploration. This article examines the role of empathy in enhancing physicians' effectiveness, focusing on patient satisfaction, adherence, anxiety reduction, diagnostic accuracy, and overall clinical outcomes.

Methods

A systematic literature review was conducted, analyzing studies published between July 1995 and July 2011 that investigated the effectiveness of physician empathy in general practice. Databases searched included PubMed, EMBASE, and PsychINFO. Inclusion criteria encompassed original empirical studies in English that assessed patient experiences related to general practitioners' (GPs) empathy. Quality assessment of selected studies was performed using Giacomini and Cook's criteria. Out of 964 identified studies, seven met the inclusion and quality standards for detailed analysis¹.

Results

The analysis revealed a consistent positive correlation between physician empathy and various measures of patient well-being:

- *Patient Satisfaction and Adherence:* Patients perceiving higher empathy levels in their physicians reported greater satisfaction and were more likely to adhere to treatment plans.
- *Anxiety and Distress Reduction:* Empathic interactions were associated with decreased patient anxiety and emotional distress, fostering a more comfortable clinical environment.
- *Diagnostic and Clinical Outcomes:* Enhanced empathy facilitated better information exchange, leading to more accurate diagnoses and improved management of conditions such as diabetes and even common colds.
- *Patient Enablement:* Empathy contributed to increased patient empowerment, enabling individuals to better understand and manage their health conditions.

For instance, a study by Hojat et al. found that diabetic patients under the care of highly empathic physicians had significantly better control of HbA1c and LDL cholesterol levels compared to those with less empathic physicians.

Discussion

The findings underscore empathy's pivotal role in enhancing various aspects of patient care. Empathic communication not only improves patient satisfaction and adherence but also contributes to better clinical outcomes and patient empowerment. Despite its significance, challenges such as time constraints, workload pressures, and insufficient training can hinder the consistent application of empathy in clinical practice. Moreover, studies indicate a decline in empathy levels among medical

¹ Batt-Rawden, S. A., Chisolm, M. S., Anton, B., & Flickinger, T. E. (2013). *Teaching empathy to medical students: an updated, systematic review*. *Academic Medicine*, 88(8), 1171–1177.

students over time, highlighting the need for targeted educational interventions. Incorporating empathy training into medical curricula and ongoing professional development can help sustain and enhance empathic skills among healthcare providers.

Conclusion

Empathy is a critical determinant of physicians' effectiveness, influencing patient satisfaction, adherence, emotional well-being, and clinical outcomes. To optimize healthcare delivery, it is imperative to recognize, cultivate, and maintain empathy within medical practice through dedicated training and supportive organizational structures.

References

1. Derksen, F., Bensing, J., & Lagro-Janssen, A. (2013). Effectiveness of empathy in general practice: a systematic review. *British Journal of General Practice*, 63(606), e76–e84.
2. Eby, D. (2018). Empathy in general practice: its meaning for patients and doctors. *British Journal of General Practice*, 68(674), 412–413.
3. Neumann, M., Edelhäuser, F., Tauschel, D., Fischer, M. R., Wirtz, M., Woopen, C., Haramati, A., & Scheffer, C. (2011). Empathy decline and its reasons: a systematic review of studies with medical students and residents. *Academic Medicine*, 86(8), 996–1009.

**NASLDOR QO`Y ZOTINI KO`PAYTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA
OZUQASINI PRAPORSIYASINI TO`G`RI TAQSIMLASH.**

Davlatova Sayyora Toshpo`latovna

TDMAU o`qituvchisi:

sayyoratoshpolatovna@gmail.com, 99850 004 02 00

Maxmudov Farxod Baxodir o`g`li

TDMAU talabasi

farxodmaxmudov@gmail.com, +99893215 53 06

annotatsiya: Ushbu maqola nasldor qo`y(masalan, qoramol, qo`y yoki boshqa chorva) larni to`g`ri ovqatlanishiga qrab sergo`sht nasldor qo`ylarni ko`paytirish ularni ratsion orqali to`g`ri ovqatlantirish dasturi bilan keltirilgan.

kalit so`z: qonun, qo`y, nasl, zotdor, ozuqa, miqdor, proporsional, ..

O`zbekiston respublikasining prizidenti Sh. Mirziyoyevning “Naslchilik to`g`risida”gi O`zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qonunlarning havolaki normalarini amalga oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish rejalarini tasdiqlash to`g`risida” 2013-yil 15-iyuldagi PQ-2003-son qarorini ijro etish yuzasidan Vazirlar Mahkamasi qaror qildi.

Ushbu maqola nasldor qo`y(masalan, qoramol, qo`y yoki boshqa chorva) larni to`g`ri ovqatlanishiga qrab sergo`sht nasldor qo`ylarni ko`paytirish ko`zda tutilgan

Quyida nasldor qo`y zotini (masalan, qoramol, qo`y yoki boshqa chorva) boqishda ishlatiladigan yem va xashak (quruq ozuqa) miqdorini proporsional hisoblab beruvchi oddiy C++ dastur namunasi keltirilgan. Bu dastur chorva bosh soni, har bir boshga to`g`ri keladigan o`rtacha yem va xashak normasi asosida umumiy ozuqa ehtiyojini hisoblaydi.

Dastur orqali qo`y(masalan, qoramol, qo`y yoki boshqa chorva) rejim asosida o`z ovqatlantirib borilsa ko`zlagan natijaga erishiladi. Ushbu maqsadda tuzilgan dastur

asosida ozuqani to'g'ri taqsimlash ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Sifatli go'sht maxsulotini yetishtirishdaxizmat qiladi.

C++ dastur kodi:

```
#include <iostream>
```

```
using namespace std;
```

```
int main() {
```

```
    int soni;
```

```
    double ym_normasi, xashak_normasi;
```

```
    cout << "Nasldor qo'ylar sonini kiriting: ";
```

```
    cin >> soni;
```

```
    cout << "Bitta qo'yga kunlik o'rtacha yem normasi (kg): ";
```

```
    cin >> ym_normasi;
```

```
    cout << "Bitta qo'yga kunlik o'rtacha xashak normasi (kg): ";
```

```
    cin >> xashak_normasi;
```

```
    double jami_ym = soni * ym_normasi;
```

```
    double jami_xashak = soni * xashak_normasi;
```

```
    cout << "\nUmumiy kunlik yem miqdori: " << jami_ym << " kg" << endl;
```

```
cout << "Umumiy kunlik xashak miqdori: " << jami_xashak << " kg" << endl;

double jami_ozuqa = jami_ym + jami_xashak;
double ym_proportsiya = (jami_ym / jami_ozuqa) * 100;
double xashak_proportsiya = (jami_xashak / jami_ozuqa) * 100;

cout << "\nYem proporsiyasi: " << ym_proportsiya << "%" << endl;
cout << "Xashak proporsiyasi: " << xashak_proportsiya << "%" << endl;

return 0;
}
```

Dastur nima qiladi:

Foydalanuvchidan qo‘ylar sonini, har biriga kerakli yem va xashak miqdorini so‘raydi. Umumiy kunlik ehtiyojni hisoblaydi.

Yem va xashakning umumiy ozuqadagi foiz (proportsiya) ulushini hisoblab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTIAR RO‘YXATI

1. Atabayeva X.N. va boshqalar. 0 ‘simlikshunoslik. — T., «Mehnat», 2000.
2. Atabayeva X.N. Soya. — T., «Mehnat», 2004.
3. Bo‘riyev X., Atabayeva X. Qand lavlagi yetishtirish texnologiyasi. — T., «Qibray», 1999.
4. Зауров Д., Сборщикова М. Рисоводство. — Т., 1989.
5. 0 ‘zbekiston sharoitida sholini ko'chat usulida yetishtirish texnologiyasi bo'yicha tavsiyalar. — T., «Mehnat», 1998.

6. 0 ‘zbekiston Respublikasida ishlatish uchun ruxsat etilgan o'simliklami himoya qilish vositalari ro'yxati. — T., 2003.
7. 0 ‘zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo‘jalik ekinlari Davlat reyestri. — T., 2009.
8. 0 ‘zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo‘jalik ekinlari Davlat reyestriga kiritilgan navlarining tavsifi. — T., 2006.
9. Oripov R., Halilov N. 0 ‘simlikshunoslik. — T., 2007.
10. Agrar sohada islohotlarni chuqurlashtirish va fermer xo‘jaliklarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari. Respublika ilmiyamaliy anjumanining maqolalar to'plami. - Andijon, 2007.
11. Постанов Г.С. Растениеводство. — М., 2006.
12. Посипанов Г. С. Практикум по растениеводству. — М., 2004.
13. Yaqubjonov O., Tursunov S. 0 ‘simlikshunoslik. — T., 2007.
14. Yakubjonov O., Tursunov S. Donchilik. — T., 2009.

Saytlar:

1. <https://darakchi.uz/oz/73148>
2. <https://lex.uz/docs/-5328168?ONDATE=13.06.2023>
3. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/05/29/NamDU-ARM-2325-Dala_ekinlari_mahsulotlarini_yetishtirish_tehnologiyasi_.pdf

**DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON DEVELOPING COUNTRIES'
PARTICIPATION IN INTERNATIONAL BUSINESS**

Ismoilov Farrukh O'ral O'g'li

Institutional Affiliation: University of World Economy and Diplomacy

Student of Master's degree in Faculty of World Economy.

Scientific Advisor: **Akabirxodjayeva Dilfuza Rustamovna**

University of World Economy and Diplomacy, Associate Professor of the Department of "Systems Analysis and Mathematical Modeling", PhD in Physical and Mathematical Sciences

ismoilovfarrux5000@gmail.com

Annotation: This article explores the growing influence of the digital economy on the international business participation of developing countries. It highlights how digital technologies—such as e-commerce, digital finance, and online platforms—are transforming traditional business models, reducing barriers to global markets, and creating new opportunities for economic growth. The paper also examines challenges such as digital infrastructure gaps, cybersecurity risks, and the digital skills divide that may hinder full integration into the global digital economy. The study emphasizes the importance of policy reforms, investment in digital infrastructure, and capacity-building initiatives to ensure developing countries can effectively leverage the benefits of digital transformation in the international business arena.

Keywords: Digital economy, developing countries, international business, e-commerce, digital infrastructure, globalization, digital transformation.

Introduction.

In recent years, the digital economy has become a driving force in reshaping global business dynamics. For developing countries, the rise of digital technologies presents both opportunities and challenges in their participation in international business. The rapid expansion of e-commerce, digital financial systems, and online platforms has enabled these nations to access global markets in ways previously

unimaginable. However, despite the promise of increased economic integration, developing countries face significant hurdles, including inadequate digital infrastructure, cybersecurity risks, and a lack of digital literacy. This article examines how the digital economy influences the global business landscape, focusing on the potential of developing countries to leverage technology for growth and the challenges they must overcome to fully participate in international trade.

Main Body.

The digital economy is a transformative force that is reshaping how businesses and countries operate on a global scale. For developing countries, the advent of digital technologies has opened new avenues for participation in international business, offering opportunities to leapfrog traditional barriers and gain access to global markets. This section delves deeper into the key aspects of the digital economy, its impact on developing nations, and the challenges they face in integrating into the international business landscape.

1. The Rise of E-Commerce and Digital Trade:

E-commerce has revolutionized the way businesses engage with consumers and suppliers worldwide. Developing countries, once limited by geographical and infrastructural constraints, can now use digital platforms to sell products and services internationally. Online marketplaces such as Amazon, Alibaba, and eBay have become significant gateways for small and medium-sized enterprises (SMEs) in these countries, providing a platform to reach customers beyond borders. For instance, in regions like sub-Saharan Africa and Southeast Asia, local businesses have tapped into international markets for the first time, resulting in increased trade and economic activity.

2. Digital Financial Systems and Access to Capital:

The rise of digital financial services has been crucial in enabling businesses in developing countries to access global capital markets. Innovations in digital payment systems, mobile banking, and cryptocurrencies have made it easier for businesses in underserved regions to conduct cross-border transactions, access credit, and manage funds. The development of mobile money platforms, such as M-Pesa in Kenya, has demonstrated the potential of digital finance in boosting economic inclusion and facilitating international business transactions. These financial innovations have

reduced reliance on traditional banking systems, providing more accessible and efficient financial tools for entrepreneurs.

3. The Importance of Digital Infrastructure:

Despite the opportunities, the lack of robust digital infrastructure remains a major challenge for many developing countries. Reliable internet access, advanced telecommunications networks, and modernized payment systems are prerequisites for participating in the global digital economy. In many parts of Africa, Latin America, and Asia, insufficient broadband coverage and high data costs limit the ability of businesses to take full advantage of digital platforms. Governments and private sectors must invest in the expansion of digital infrastructure to bridge the digital divide and enable businesses to connect globally.

4. Digital Literacy and Skills Development:

Another significant barrier to full integration into the digital economy is the lack of digital literacy and skills. Many workers in developing countries lack the technical expertise needed to navigate and utilize digital platforms effectively. For businesses, this means struggling with a limited workforce that may not be able to take full advantage of technological advancements, such as e-commerce tools, digital marketing, or big data analytics. Governments, international organizations, and educational institutions need to prioritize skills development and digital education to ensure that their populations are prepared for the demands of the digital economy.

5. Cybersecurity Risks and Regulatory Challenges:

As digital business practices increase, so do the risks related to cybersecurity. Developing countries are particularly vulnerable to cyber-attacks, which can disrupt trade, damage business reputations, and cause significant financial losses. The lack of stringent cybersecurity frameworks and enforcement mechanisms in many countries exacerbates this problem. To secure their positions in international business, developing countries must strengthen their cybersecurity policies, develop robust legal frameworks, and build public-private partnerships to combat cyber threats.

6. Policy and Regulatory Environment:

The regulatory environment plays a critical role in how effectively developing countries can engage in the digital economy. In many cases, outdated regulations and

inadequate legal protections hinder the growth of digital businesses. Countries must modernize their legal systems to address issues such as intellectual property rights, data privacy, taxation of digital transactions, and cross-border data flow. Additionally, international cooperation and adherence to global standards are essential for ensuring that developing countries can participate fairly in the global digital market.

7. The Role of Globalization in the Digital Economy:

Globalization has been a major driving force behind the expansion of the digital economy. As global supply chains become more interconnected, digital tools enable businesses to communicate, collaborate, and trade across borders with unprecedented ease. For developing countries, embracing the digital economy is crucial for their integration into the global market. However, they must address challenges such as digital exclusion and inequality to ensure that all sectors of their populations can benefit from the opportunities created by globalization.

Conclusion:

In summary, the digital economy holds significant promise for developing countries seeking to enhance their participation in international business. Digital technologies such as e-commerce, digital finance, and online platforms offer unprecedented opportunities to access global markets, drive economic growth, and foster entrepreneurship. However, to fully leverage these opportunities, developing countries must address key challenges, including inadequate digital infrastructure, limited digital literacy, and cybersecurity risks. Governments, businesses, and international organizations must collaborate to invest in infrastructure, develop skills, and create supportive policies that enable these nations to effectively participate in the digital economy. By overcoming these barriers, developing countries can unlock new avenues for trade, innovation, and sustainable development on the global stage.

References:

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
2. Choi, S. B., & Yi, B. (2017). "The Impact of Digital Economy on International Business." *Journal of International Business Studies*, 48(3), 297-312.

3. Crawford, G., & Bisson, K. (2019). "Digital Economy and the Future of Trade." World Economic Forum.
4. Diniz, E. H., & Costa, R. A. (2016). "Mobile Payment Systems in Developing Countries: A Case Study of Brazil." *International Journal of Electronic Commerce*, 20(2), 27-45.
5. Ghanbari, M., & Shaterian, M. (2020). "Digital Economy, Globalization, and Development: A Conceptual Framework." *Global Policy*, 11(1), 52-65.
6. Kshetri, N. (2018). "1 The Emerging Role of Big Data in Developing Economies." *The Global Information Technology Report*, 1-9.
7. Narayan, A., & Sharma, S. (2018). "E-commerce and its Influence on Global Trade." *Journal of Business and Economic Development*, 3(4), 231-240.
8. Perea, E., & Rodríguez, A. (2020). "The Role of Digital Literacy in Bridging the Digital Divide." *Technology in Society*, 63, 101354.
9. Svirydzenka, K. (2016). "The Digital Economy and Developing Countries." World Bank Policy Research Working Paper Series.
10. Wamba, S. F., & Akter, S. (2018). "The Role of Digital Platforms in the Transformation of International Trade." *International Journal of Information Management*, 38(1), 38-47.
11. World Bank. (2020). *World Development Report 2020: Digital Dividends*. The World Bank.
12. Yegulalp, S. (2019). "Why Digital Transformation is Critical for Business Growth in Developing Countries." *Forbes*.

O‘ZBEK KELINLARINING PSIXOLOGIK FAROVONLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Sayfullayeva Sojida Saidjonovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbek kelinlarining psixologik farovonligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Yarimstrukturaviy intervyular orqali olingan ma’lumotlar asosida qaynona-kelin munosabatlari, er-xotin o‘rtasidagi kommunikatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi va an’anaviy stereotiplarning kelinlarning ruhiy holatiga ta’siri o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari kelinlarning psixologik farovonligini oshirish uchun oilaviy muloqotni rivojlantirish, psixologik xizmatlarni kengaytirish va ijtimoiy stereotiplarni kamaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek kelinlari, psixologik farovonlik, qaynona-kelin munosabatlari, er-xotin kommunikatsiyasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, an’anaviy stereotiplar, oilaviy psixologiya, ruhiy salomatlik.

Kirish (Introduction) O‘zbek jamiyatida kelinlar oilaviy tizimning muhim bo‘g‘ini bo‘lib, ularning psixologik farovonligi nafaqat shaxsiy hayotlari, balki butun oila barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kelinlarning ruhiy holatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni ijtimoiy va psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada O‘zbek kelinlarining psixologik farovonligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi.

Metodologiya (Methodology) Tadqiqotda sifatli tahlil usullari qo‘llanildi. O‘zbekistonning turli hududlarida yashovchi 25 nafar yangi turmush qurgan kelinlar bilan yarimstrukturaviy intervyular o‘tkazildi. Shuningdek, mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va statistik ma’lumotlar tahlil qilindi. Intervyular orqali kelinlarning shaxsiy tajribalari, hissiy holatlari va oilaviy munosabatlari haqida ma’lumotlar olindi.

Natijalar (Results) Tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbek kelinlarining psixologik farovonligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar quyidagilar ekanligi aniqlandi:

1. *Qaynona-kelin munosabatlari:* Kelinlar va qaynona o'rtasidagi ziddiyatlar, tushunmovchiliklar kelinlarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat depressiya, stress va boshqa psixologik muammolarga olib kelishi mumkin.
2. *Er-xotin o'rtasidagi kommunikatsiya:* Er va xotin o'rtasidagi ochiq va samimiy muloqotning yetishmasligi kelinlarning o'zini yolg'iz his qilishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa ularning psixologik farovonligini pasaytiradi.
3. *Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining yetishmasligi:* Kelinlar ko'pincha o'z muammolari bilan yolg'iz qoladilar. Do'stlar, qarindoshlar yoki psixologik xizmatlarning yetarli darajada mavjud emasligi ularning ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi.
4. *An'anaviy qadriyatlar va stereotiplar:* Jamiyatda mavjud bo'lgan an'anaviy qarashlar va stereotiplar kelinlarning o'zini erkin ifoda etishiga to'sqinlik qiladi. Bu esa ularning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Munozara (Discussion) O'zbek oilaviy tizimida kelinlarning psixologik farovonligini ta'minlash uchun quyidagi choralarni ko'rish zarur:

- *Qaynona-kelin munosabatlarini yaxshilash:* Oilaviy maslahatlar, treninglar va seminarlar orqali qaynona va kelin o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash mumkin. Bu kelinlarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi.
- *Er-xotin o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish:* Er va xotin o'rtasida ochiq va samimiy muloqotni rag'batlantirish orqali kelinlarning o'zini yolg'iz his qilishining oldi olinadi.
- *Psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish:* Mahallalarda psixologik maslahat markazlarini tashkil etish, kelinlarga professional yordam ko'rsatish ularning psixologik farovonligini oshiradi.
- *An'anaviy stereotiplarni kamaytirish:* Jamiyatda mavjud bo'lgan an'anaviy qarashlar va stereotiplarni kamaytirish orqali kelinlarning o'zini erkin ifoda etishiga imkon yaratish zarur.

Ushbu choralar orqali O'zbek kelinlarining psixologik farovonligini ta'minlash va oilaviy barqarorlikni mustahkamlash mumkin.

Xulosa (Conclusion) Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbek kelinlarining psixologik farovonligiga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali va murakkabdir. Qaynona-kelin munosabatlaridagi ziddiyatlar, er-xotin o'rtasidagi muloqotning yetishmasligi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining zaifligi va an'anaviy stereotiplar kelinlarning

ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun oilaviy munosabatlarni yaxshilash, psixologik xizmatlarni rivojlantirish va jamiyatda mavjud stereotiplarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar(References)

1. Eshmurodov O., Fazliddinova U. "Oiladagi ijtimoiy psixologik muhitning barqarorligi ta'minlashda qaynona va kelin munosabatlarining o'rni" // Журнал Педагогике и психологии в современном образовании Yunusova G.S., Isroilov A.A. "O'zbek oilalarida nizo va ajrimlarning yuzaga kelishining psixologik omillari" // Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities.
2. Karimova M.N., Ashurova S.F. "Professional ta'limda tahsil olayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash va ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari" // Educational Research in Universal Sciences.

O‘QUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA PSIXOLOGIK MOSLASHUVIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Xujamshukurov Tolibnazar Rashid o‘g‘li

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘quvchilarning inklyuziv ta’limga psixologik moslashuviga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ichki (shaxsiy) va tashqi (ijtimoiy va muhitga oid) omillar o‘rganilib, ularning o‘quvchilarning moslashuv jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatishi aniqlanadi. Natijalar inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlash uchun individual yondashuv, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va muhitni moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, psixologik moslashuv, o‘quvchilar, individual yondashuv, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muhiti, psixologik farovonlik.

Kirish (Introduction)

Inklyuziv ta’lim — bu barcha o‘quvchilarning, jumladan, nogironligi bo‘lgan shaxslarning, umumiy ta’lim muassasalarida birgalikda ta’lim olishini nazarda tutuvchi yondashuvdir. Bu yondashuv o‘quvchilarning psixologik moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ammo bu jarayon turli omillarga bog‘liq. Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning psixologik moslashuviga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi.

Metodologiya (Methodology)

Tadqiqotda sifatli yondashuv qo‘llanildi. Ma’lumotlar yarimstrukturaviy intervyular va kuzatuvlar orqali to‘plandi. Ishtirokchilar sifatida inklyuziv ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan o‘quvchilar, ularning ota-onalari va o‘qituvchilar tanlab olindi. Ma’lumotlar tematik tahlil usuli yordamida tahlil qilindi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy omillarni aniqladi:

1. **Oila qo‘llab-quvvatlashi:** Ota-onalarning ijobiy munosabati va qo‘llab-quvvatlashi o‘quvchilarning moslashuviga yordam beradi.

2. **O'qituvchilarning yondashuvi:** O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga bo'lgan ijobiy munosabati va moslashtirilgan o'quv dasturlari o'quvchilarning o'zini qulay his qilishiga yordam beradi.
3. **Sinfdoshlar bilan munosabatlar:** Do'stona va qo'llab-quvvatlovchi sinf muhiti o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi.
4. **Fizik muhit:** Moslashtirilgan sinf xonalari va o'quv materiallari o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Munozara (Discussion)

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning psixologik moslashuvi ko'p omilli jarayon ekanligini ko'rsatadi. Oila, o'qituvchi va sinfdoshlarning qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, fizik muhitning moslashtirilganligi o'quvchilarning moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu omillarni hisobga olgan holda, inklyuziv ta'lim muhitini yanada samarali qilish mumkin.

Xulosa (Conclusion)

Inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning psixologik moslashuviga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni hisobga olish ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiladi. Oila, o'qituvchi, sinfdoshlar va fizik muhitning qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi o'quvchilarning moslashuvini osonlashtiradi. Kelajakda bu omillarni yanada chuqurroq o'rganish va amaliyotga tatbiq etish inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kalandarishvili, M., & Torchinava, I. (2017). The Role of Inclusive Education in Developing the Psychological Skills of Disabled School Children. *World Science*, 3(10), 4–6.
2. Radojlović, J., Đonović, N., & Simović, T. (2016). Inclusive Education and Mental Health Preservation for Students. *Iranian Journal of Public Health*, 45(8), 1089–1090.
3. Odintsova, M.A., Aleksandrova, L.A., Kuzmina, E.I., & Lazareva, V.M. (2019). Psychological and Pedagogical Support for Students with Disabilities in Inclusive Educational Environment of University. *Psychological-Educational Studies*, 11(3), 114–127.
4. Laas, N.I., Romanova, I.A., Gurova, E.V., & Stoykovich, L.Yu. (2019). Inclusive Education: Factors Of Adaptation Of Disabled People To The Education

- Process. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 57, 643–653.
5. Odintsova, M.A., & Kulyatskaya, M.G. (2019). Psychological Well-being of Students with Disabilities in an Inclusive Blended Learning Environment. *Psychological-Educational Studies*, 11(2), 30–42.

ТРАДИЦИОННАЯ МЕДИЦИНА И СОВРЕМЕННАЯ ФАРМАЦИЯ

Пайгамова Зулфия

Учитель Термезского филиала Ташкентской медицинской академии

Абрайкулова Рухшона

Студент Термезского филиала Ташкентской медицинской академии

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимодействие традиционной медицины и современной фармации, упомянуты их проблемы и ограничения. Проведён разумный сравнительный анализ многовекового опыта народной медицины и современных фармацевтических исследований. Отмечено, что интеграция этих областей важна для разработки новых лекарственных средств и улучшения системы здравоохранения. В статье подчеркивается значение растительных препаратов в обоих направлениях.

Ключевые слова. Традиционная медицина, современная фармация, фитотерапия, здравоохранение, интеграция.

Введение. Две основные отрасли медицины — современная фармация и традиционная медицина - играют важную роль в обеспечении здоровья человека. Хотя эти направления отличаются друг от друга, традиционная медицина, известная с древних времен, и научное лечение заболеваний с использованием фармацевтических средств, обогащенных исследованиями, способствуют более эффективному поиску методов лечения. Их взаимосвязь имеет важное значение в сфере здравоохранения.

Основная часть

Значение традиционной медицины

Традиционная медицина основана на использовании лекарственных растений, минералов и продуктов животного происхождения для разработки новых препаратов и поиска решений для лечения заболеваний. Её основная цель - естественным образом излечивать болезни и повышать защитные функции организма. Однако в некоторых случаях отсутствие достаточной научной

обоснованности, неправильная дозировка и неопределённость эффектов могут негативно повлиять на здоровье человека.

Преимущества и недостатки современной фармации

Современная фармация основывается на научных и клинических исследованиях, лабораторных испытаниях, развитии технологий и более эффективном применении инновационных идей в сочетании с биологическими и химическими веществами, что способствует эффективному лечению заболеваний и их предотвращению. Однако из-за длительности исследований и высоких затрат стоимость лекарств может быть высокой, что ограничивает доступ для многих людей. Также побочные эффекты могут привести к уничтожению полезной микрофлоры организма.

Взаимосвязь и различия между традиционной медициной и современной фармацией

Во многих случаях в традиционной медицине используются растения и натуральные средства (например, солодка). Современная фармация изучает активные вещества этих растений, выделяет их и производит лекарства в точных дозировках. Например, в традиционной медицине корень солодки применяется при лечении заболеваний дыхательных путей, а в современной фармации из него извлекают глицирризиновую кислоту, производя сиропы и таблетки. Современная фармация разрабатывает дополнительные методы лечения, опираясь на знания и опыт традиционной медицины. В некоторых схемах лечения сочетаются натуральные средства и современные лекарства. Например, фиточаи и таблетки на растительной основе могут применяться при инфекциях. В традиционной медицине учитывается физическое, психическое и эмоциональное состояние пациента, тогда как современная фармация в основном ориентирована на лечение физических заболеваний. Однако сочетание традиционных и современных методов, включая психологический подход, позволяет добиться более эффективного лечения. Хотя между традиционной медициной и современной фармацией существуют различия, они могут служить взаимодополняющими системами. Традиционная медицина предлагает естественный и целостный подход, а современная фармация обеспечивает научно обоснованное и технологичное лечение. Интеграция этих двух систем открывает новые возможности в медицине и повышает эффективность лечения.

Исследование

Заболевание	Применение традиционной в медицине	Применение в современной фармации
Инфекция дыхательных путей	Сок корня с мёдом 2-3 ч.л. 2 раза в день	Сироп на основе экстракта солодки 10–20 мл в день
Язва желудка, гастрит	Настойка корня солодки 1–2 ч.л. 2–3 раза в день до еды	Таблетки/капсулы 150–300 мг глицирризиновой кислоты дважды в день после еды
Кашель, бронхит, грипп	Отвар из сухого корня солодки пить 2–3 раза в день	Сироп 5–10 мл в день (для детей 1–2 мл)
Повышение иммунитета	Чай из корня солодки 1–2 чашки в день	Таблетки с экстрактом солодки 150–200 мг дважды в день
Стресс и раздражительность	Вечером чай из корня солодки	Адаптогенные препараты: капсулы/таблетки с 150 мг флавоноидов солодки

Результат

Традиционная медицина и современная фармация играют взаимодополняющие роли. Например, натуральный чай из корня солодки помогает при заболеваниях дыхательных путей, а фармацевтические препараты более эффективны в тяжёлых случаях. Интеграция народных средств и современных препаратов повышает эффективность лечения, однако применение обоих методов должно происходить по рекомендации врача.

Заключение

Традиционная медицина и современная фармация обогащают здравоохранение, открывая новые возможности для создания лекарств и совершенствования методов лечения. Рациональное использование этих двух направлений способствует улучшению здоровья общества. Объединяя достижения традиционной медицины и современные исследования фармакологии, можно разработать наиболее эффективные лекарственные средства.

Использованная литература

1. Материалы Ташкентской медицинской академии:

<https://tma.uz/2023/02/04/zamonaviy-meditsina-va-xalq-tabobatini-uygunification-need/>

2. Международные исследования народной медицины:

<https://xalqtabobati.uz/uy/48/tadbirlar/xalq-tabobati-va-zamonaviy-garb-tibbiyoti/>

3. Научные журналы по современной фармации

4. Данные из интернета

**AYOLLARDA TUG‘RUQDAN KEYINGI QOVUQ-QIN OQMALARI:
DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARI**

**Boyqulov To‘rabek Temirovich
Abdug‘aniyeva Sanobar Abduqaxor qizi**
*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Tibbiyot
fakulteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollarda tug‘ruqdan keyingi qovuq-qin oqmalari (vesikovaginal fistula) va siydik tutolmaslik (postpartum uriner inkontinensiya) holatlari, ularning diagnostikasi va davolash usullari muhokama qilinadi. Pelvik mushaklar zaifligi, tug‘ruq jarayonidagi shikastlanishlar va boshqa omillar bu muammolarning asosiy sabablaridan hisoblanadi. Maqolada konservativ va jarrohlik davolash usullari, shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: tug‘ruqdan keyingi asoratlar, qovuq-qin oqmalari, vesikovaginal fistula, siydik tutolmaslik, postpartum inkontinensiya, pelvik mushaklar, diagnostika, davolash, Kegel mashqlari, ayollar salomatligi.

Kirish: Ayollarda tug‘ruqdan keyingi davrda yuzaga keladigan urogenital asoratlar, xususan, qovuq-qin oqmalari (vesikovaginal fistulalar) reproduktiv salomatlik va hayot sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu holat siydik yo‘llari va jinsiy tizim o‘rtasidagi to‘siqning buzilishi natijasida yuzaga kelib, siydikning qin orqali doimiy oqib chiqishiga olib keladi. Bu esa bemorlar uchun nafaqat jismoniy, balki psixologik noqulayliklarga ham sabab bo‘ladi [1].

Dunyoda har yili millionlab ayollar tug‘ruqdan so‘ng turli darajadagi pelvik soha jarohatlari va asoratlariga duch kelmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma‘lumotlariga ko‘ra, tug‘ruqdan keyingi fistulalar ko‘proq rivojlanayotgan mamlakatlarda uchrab, har yili taxminan 50 000–100 000 yangi holat aniqlanadi [2]. Bu holatning asosiy sabablaridan biri uzoq davom etgan tug‘ruq, tug‘ruq vaqtida tibbiy aralashuvning kechikishi, va malakali tug‘ruqxonalar infratuzilmasining yetarli emasligidir.

Vesikovaginal fistulalarning klinik belgilari ko‘p hollarda doimiy siydik oqishi, jinsiy aloqada og‘riq, siydik yo‘llari infeksiyalari, hamda ijtimoiy izolyatsiya bilan namoyon bo‘ladi. Ushbu muammoning o‘z vaqtida va to‘g‘ri aniqlanishi, shuningdek, optimal davolash usullarining qo‘llanilishi ayollarning hayot sifatini tiklashda muhim

o‘rin tutadi. Diagnostika usullariga umumiy klinik ko‘rikdan tashqari, sistoskopiya, siydik pufagining kontrast rentgenografiyasi (sistografiya) va ultratovush tekshiruvlari киради [3].

Davolash choralari sifatida konservativ usullar (masalan, pelvik mushak mashqlari, dori vositalari), hamda jarrohlik aralashuvlari (fistulaning tikilishi) қўлланилади. Shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash va reabilitatsiya ham muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda laparoskopik va robot yordamida amalga oshiriladigan kam invaziv usullar keng qo‘llanilmoqda va ularning muvaffaqiyat ko‘rsatkichi an’anaviy usullarnikidan yuqori ekanligi kuzatilmoqda [4].

Mazkur maqolada ayollarda tug‘ruqdan keyingi qovuq-qin oqmalarining rivojlanish omillari, diagnostik yondashuvlar va samarali davolash usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy klinik tavsiyalar asosida bu holatning oldini olish choralari ham muhokama qilinadi.

Usullar: Maqolada mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinib, tug‘ruqdan keyingi qovuq-qin oqmalari va siydik tutolmaslik holatlarining sabablari, diagnostikasi va davolash usullari o‘rganildi. Shuningdek, pelvik mushaklarni mustahkamlash bo‘yicha mashqlar va boshqa konservativ usullar tahlil qilindi.

Natijalar: Qovuq-qin oqmalari (vesikovaginal fistula) Vesikovaginal fistula — bu qovuq va qin o‘rtasida hosil bo‘lgan noxush ochilish bo‘lib, siydikning doimiy oqib chiqishiga olib keladi. Bu holat ko‘pincha tug‘ruq jarayonidagi shikastlanishlar yoki jarrohlik amaliyotlari natijasida yuzaga keladi. Diagnostika uchun ginekologik tekshiruvlar, ultratovush va urodinamik testlar qo‘llaniladi. Davolashda kichik fistulalar uchun konservativ usullar (masalan, kateter qo‘yish) samarali bo‘lishi mumkin, ammo ko‘pchilik holatlarda jarrohlik aralashuvi talab etiladi .

Postpartum uriner inkontinensiya tug‘ruqdan keyin pelvik mushaklarning zaiflashuvi siydik tutolmaslikka olib kelishi mumkin. Bu holatni davolashda pelvik mushaklarni mustahkamlash bo‘yicha mashqlar (Kegel mashqlari) asosiy rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu mashqlarni muntazam bajarish siydik tutolmaslik simptomlarini kamaytiradi va mushaklarning kuchini oshiradi .

Munozara: Tug‘ruqdan keyingi qovuq-qin oqmalari va siydik tutolmaslik holatlari ayollarning jismoniy va psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Pelvik mushaklarni mustahkamlash bo‘yicha mashqlar, fizioterapiya va biofeedback texnikalari konservativ davolash usullari sifatida samarali hisoblanadi. Og‘ir holatlarda esa jarrohlik aralashuvi zarur bo‘lishi mumkin. Shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash va maslahatlar ayollarning ruhiy holatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa: Ayollarda tugʻruqdan keyingi qovuq-qin oqmalari va siydik tutolmaslik holatlari keng tarqalgan muammolar boʻlib, ularni erta aniqlash va toʻgʻri davolash muhim ahamiyatga ega. Pelvik mushaklarni mustahkamlash boʻyicha mashqlar, konservativ va jarrohlik davolash usullari, shuningdek, psixologik qoʻllab-quvvatlash ushbu muammolarni bartaraf etishda samarali vositalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cleveland Clinic. Vesicovaginal Fistula: Symptoms, Causes, Diagnosis & Surgery. <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/16442-vesicovaginal-fistula>
2. Mayo Clinic. Vaginal fistula - Diagnosis and treatment. <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/vaginal-fistulas/diagnosis-treatment/drc-20563198>
3. PubMed. Pelvic floor muscle training for urinary incontinence postpartum. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26067791/>
4. PubMed. Can postpartum pelvic floor muscle training reduce urinary and anal incontinence? <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31526791/>
5. Cleveland Clinic. Urodynamic Testing: Purpose, Procedure, Risks & Results. <https://my.clevelandclinic.org/health/diagnostics/15684-urodynamic-testing>
6. Baxromovna, Amirova Sabrina, and Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. "Insult kassaligining profilaktikasi va uning reabilitatsiyadagi ahamiyati. Synapses: Insights across the Disciplines, 2 (1), 81–85." 30 Apr. 2025.
7. Halilova Gulniso Ilhom qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Bolalarda miopiyaning erta tashxisi va profilaktikasi. SYNAPSES: Insights across the Disciplines, 2(3), 92–97. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/76876>.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15097781>
8. Kenjayev Y., & Muhammadiyev B. (2025). Miakard infarkti: reabilitatsiyasi va profilaktikasi. Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice, 3(3), 246–250. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/mpttp/article/view/76866>.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15092194>
9. Kenjayev Y., & Berdiyeva S. (2025). Ayollar jinsiy aʼzolarining oʻsma kasalliklari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(3), 18–22.

- Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72303>. <https://zenodo.org/records/15001302>
10. Murodova F., & Kenjayev Y. (2025). Qandli diabetning kelib chiqish va davolash usullari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(3), 23–27. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72302>. <https://zenodo.org/records/15001330>
11. Kenjayev Y., & Erkayeva G. (2025). Yo'ldosh tushish davri va ilk chilla davrida qon ketishi terminal holati. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(3), 13–17. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72304>. <https://zenodo.org/records/15001267>
12. Пайғамова Шахнозобону Ўктамжон қизи, & Кенжаев Ёдгор Маматқулович. (2025). Фертиликни тиклаш учун лапароскопик усулларнинг самарадорлиги. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 414–421. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/72283>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14956699>
13. Xudoyberdiyeva Adiba, & Kenjayev Yodgor. (2025). Jigarning tuzilishi va funksional birliklarini gistomorfologik o'rganishni baholash. *SYNAPSES: Insights across the Disciplines*, 2(2), 194–207. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/69197>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14938642>
14. Kenjayev Y., & Xudoyorova U. (2025). Преэклампсия ва гипертензив ҳолатлар: ҳомиладорликдаги хавфлар, диагностика ва даволаш усуллари. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 306–314. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/68857>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14920022>
15. Tog'aymurotova Shaxnoza Samid qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Bosh miya o'smalari: sabablari, belgilari va davolash usullari. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 279–286. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/68839>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14919587>
16. Kenjayev Yodgor Mamatqulovich, & Farxodova Afruza Farxodovna. (2025). Ishlab chiqarishda zararli omillar ta'sirini kamaytirish uchun maxsus biologik

- qo'shimchalarni qo'llash. International Conference On Interdisciplinary Science, 2(2), 162–164. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911314>
17. Xaydarov Saidrahim Ismoil o'g'li, & Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Yurakning orttirilgan va tug'ma nuqsonlarida elektrokardiografiyada ko'zatiladigan o'zgarishlar. SYNAPSES: Insights across the Disciplines, 2(2), 129–136. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/69171>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14894036>
18. Kenjayev Yodgor Mamatkulovich, & Sultonova Dilfuza. (2025). Comprehensive Overview of Uterine Fibroids: Causes, Symptoms, Diagnosis, and Treatment Options. International scientific innovation research conference, 2(1), 26–29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14884425>
19. Kenjayev Yodgor Mamatkulovich, & Sultonova Dilfuza. (2025). Erectile dysfunction: causes, treatment, and prevention. international conference on medicine, science, and education, 2(2), 30–33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14884145>
20. Daminova Shahnoza Panji qizi, Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Analysis of electrocardiographic changes in congenital and acquired heart defects [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14874480>
21. Халилова Гулнисо Илхом кизи, & Кенжаев Ёдгор Маматкулович. (2025). Глаукома: белгилари ва даволаш усуллари. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 2(2), 105–111. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/65764>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14860323>
22. Daminova Shahnoza Panji qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Sistemali kasalliklarning ko'z sog'lig'iga ta'siri: kardilogik va endokrin kasalliklar. Journal of new century innovations, 70(2), 17-20. <https://scientific-jl.com/new/article/view/1650>
23. Кенжаев Ёдгор Маматкулович, & Мамадалиева Гулзода Низомжон кизи. (2025). Нейроилм ва когнитив бузилишлар: хотира ва диққатни яхшилашга қаратилган замонавий нейротехнологиялар. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 2(1), 322–329. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/65750>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14812358>
24. Kenjayev Y., & Farxodova A. (2025). Yurak etishmovchiligi bo'lgan bemorlarni rehabilitatsiya qilishning innovatsion usullari. Journal of Science-Innovative

- Research in Uzbekistan, 3(1), 705–718. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/65794>.
<https://zenodo.org/records/14796329>
25. Kenjayev Yodgor Mamatqulovich, & Xudoyorova Ummulaylo Shuxrat qizi. (2025). Jigar sinusoid kapilyarlaridagi o'zgarishlar gemangiomani tekshirishning samarali usullari. *Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice*, 3(1), 384–390. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/mpttp/article/view/64925>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14742643>
26. Amirova Sabrina Baxromovna, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Insult kassaligining profilaktikasi va uning reabilitatsiyadagi ahamiyati. *SYNAPSES: Insights across the Disciplines*, 2(1), 81–85. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/64586>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740048>

**HOMILADORLIKDAGI PIELONEFRIT FONIDA TUG‘ILGAN
CHAQALOQLAR TIMUSINING MORFOLOGIK VA
IMMUNOGISTOKIMYOVIIY JIHATLARI**

Eshqobilov Ozodbek Abdusodiqovich
*Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz
filiali*

Annotatsiya: Ushbu maqolada homiladorlik davrida pielonefrit bilan kasallangan onalardan tug‘ilgan chaqaloqlarda timus bezining morfologik va immunogistokimyoviy o‘zgarishlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari asosiy guruhdagi chaqaloqlarda timusning gipoplaziyasi, kortiko-medullary zonalarning chegarasining buzilishi, Gassal tanachalarining kamayishi va T-limfotsit markerlarining ekspressiyasida pasayish kabi o‘zgarishlar mavjudligini ko‘rsatdi. Bu holatlar chaqaloqlarda immun tizimining zaiflashuviga va infeksiyalarga nisbatan yuqori sezuvchanlikka olib kelishi mumkin. Olingan natijalar homiladorlik davrida infeksiyon kasalliklarning erta tashxisi va samarali davolanishining muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: homiladorlik, pielonefrit, timus, chaqaloq, morfologik o‘zgarishlar, immunogistokimyo, T-limfotsitlar, immunodefitsit.

**МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И ИММУНОГИСТОХИМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ТИМУСА У НОВОРОЖДЁННЫХ, РОДИВШИХСЯ НА ФОНЕ
ПИЕЛОНЕФРИТА ПРИ БЕРЕМЕННОСТИ**

Эшқобиллов Озодбек Абдусодиқович
*Термезский филиал Ташкентской
медицинской академии*

Аннотация: В данной статье изучены морфологические и иммуногистохимические изменения тимуса у новорождённых, рождённых от матерей, перенёсших пиелонефрит во время беременности. Результаты исследования показали наличие у новорождённых основной группы гипоплазии тимуса, нарушения границ кортико-медуллярных зон, уменьшения телец Гассала и снижения экспрессии маркеров Т-лимфоцитов. Эти изменения могут привести к ослаблению иммунной системы у новорождённых и повышенной

восприимчивости к инфекциям. Полученные данные подтверждают важность ранней диагностики и эффективного лечения инфекционных заболеваний во время беременности.

Ключевые слова: беременность, пиелонефрит, тимус, новорождённый, морфологические изменения, иммуногистохимия, Т-лимфоциты, иммунодефицит.

MORPHOLOGICAL AND IMMUNOHISTOCHEMICAL FEATURES OF THE THYMUS IN NEWBORNS BORN AGAINST THE BACKGROUND OF PREGNANCY-RELATED PYELONEPHRITIS

Eshqobilov Ozodbek Abdusodiqovich
Termez Branch of the Tashkent Medical Academy

Abstract: This article examines the morphological and immunohistochemical changes in the thymus of newborns born to mothers who suffered from pyelonephritis during pregnancy. The results revealed that infants in the main group showed thymic hypoplasia, disruption of the cortico-medullary zone boundaries, a decrease in Hassall's corpuscles, and reduced expression of T-lymphocyte markers. These alterations may lead to weakened immune function and increased susceptibility to infections in newborns. The findings emphasize the importance of early diagnosis and effective treatment of infectious diseases during pregnancy.

Keywords: pregnancy, pyelonephritis, thymus, newborn, morphological changes, immunohistochemistry, T-lymphocytes, immunodeficiency.

Kirish: Homiladorlik davrida yuzaga keladigan infeksiyon kasalliklar, xususan, yuqori siydik yo'llari infeksiyasi (pielonefrit) onaning umumiy salomatligiga ta'sir etibgina qolmay, balki homila rivojlanishiga ham salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Pielonefrit homilador ayollar orasida eng ko'p uchraydigan bakterial infeksiyalardan biri bo'lib, homila uchun intrauterin infeksiya, erta tug'ruq, past tana vazni va perinatal asoratlar xavfini oshiradi [1, 2].

Ko'plab ilmiy manbalarda pielonefrit bilan kechgan homiladorliklarda homila immun tizimining shakllanishi va faoliyatida buzilishlar qayd etilgan [3]. Ayniqsa, homilalikda yuzaga kelgan yallig'lanish holatlari va sitokinlar faolligining ortishi,

platsentani hamda homila a'zolarini, shu jumladan timus bezini shikastlashi mumkin [4, 5].

Timus — embriogenezning 6-haftasidan rivojlana boshlovchi, T-limfotsitlarning differensiallanishi va immunokompetentli hujayralarning shakllanishida muhim rol o'ynovchi markaziy immun a'zodir. U neonatal immunitetni shakllantirishda asosiy bo'lgan hisoblanadi [6]. Tug'ma yoki orttirilgan omillar, xususan, homiladorlikdagi infeksiyalar natijasida timus bezida morfologik va funksional buzilishlar rivojlanishi mumkin [7].

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar timusning morfologiyasi va uning immunogistokimyoviy belgilarining homiladorlikdagi infeksiyalarga sezgirlikni ko'rsatmoqda. Misol uchun, Yu. A. Shchetinin va hammualliflari pielonefrit fonida tug'ilgan chaqaloqlarda timus korteksi atrofiyasi va Gassal tanachalarining kamayganligini kuzatganlar [8]. Shu bilan birga, CD3+, CD4+, CD8+ T-limfosit markerlari ekspressiyasining pasayishi, immunokompetentlik darajasining susayganligini anglatadi [9].

Shu sababli, homiladorlikda pielonefrit bilan kasallangan onalardan tug'ilgan chaqaloqlarda timus bezining morfologik va immunogistokimyoviy o'zgarishlarini o'rganish dolzarb muammo hisoblanadi. Bu o'zgarishlarni tahlil qilish perinatal davrdagi immun buzilishlarni erta aniqlash, profilaktika va tuzatish choralari ishlab chiqishda asos bo'lishi mumkin.

Metodlar: Tadqiqotda homiladorlik davrida surunkali pielonefrit bilan kasallangan onalardan tug'ilgan 30 nafar chaqaloq (asosiy guruh) va sog'lom onalardan tug'ilgan 30 nafar chaqaloq (nazorat guruhi) ishtirok etdi. Timus to'qimalari autopsiya materiallari asosida o'rganildi.

Morfologik tahlil uchun gistologik kesmalar gematoksilin-eozin bilan bo'yaldi. Immunogistokimyoviy tahlil CD3 va CD1a markerlari yordamida T-limfotsitlarning ekspressiyasi baholandi. Mikroskopik tahlillar orqali timusning kortikal va medullary zonalari, Gassal tanachalari va limfotsitlar zichligi o'rganildi.

Natijalar: Morfologik va immunogistokimyoviy tahlillar asosida pielonefrit fonida tug'ilgan chaqaloqlarning timus bezida bir qator muhim o'zgarishlar kuzatildi. Asosiy guruhdagi (pielonefritli onalardan tug'ilgan) 30 nafar chaqaloqda quyidagi morfologik o'zgarishlar aniqlandi:

Timus bezining hajmi kichiklashgan bo'lib, uning umumiy og'irligi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada past edi.

Kortikal va medullary zonalarning chegarasi noaniq, zonal differentsiallanish darajasi sustlashgan.

Gassal tanachalarining soni va o'lchami kamaygan, ularning atrofiga limfotsitlar to'planishi ham zaiflashgan.

Korteks zonasida limfotsitlar zichligi kamaygan, atrofik va degenerativ o'zgarishlar qayd etilgan.

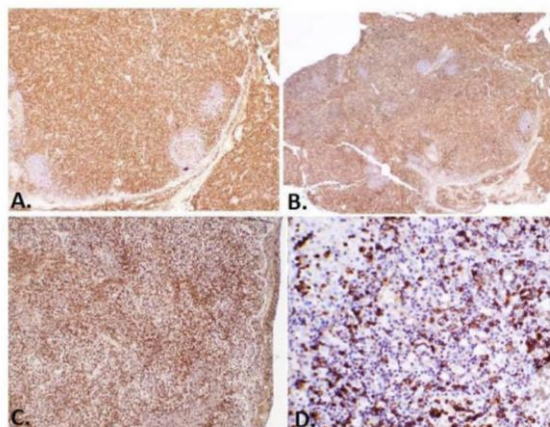
Immunogistokimyoviy tahlil natijalari esa quyidagilarni ko'rsatdi:

CD3 markeriga ijobiy bo'lgan T-limfotsitlar soni asosiy guruhda keskin kamaygan ($p < 0.01$), bu esa umumiy T-hujayrali immun javobning pasayganligini anglatadi.

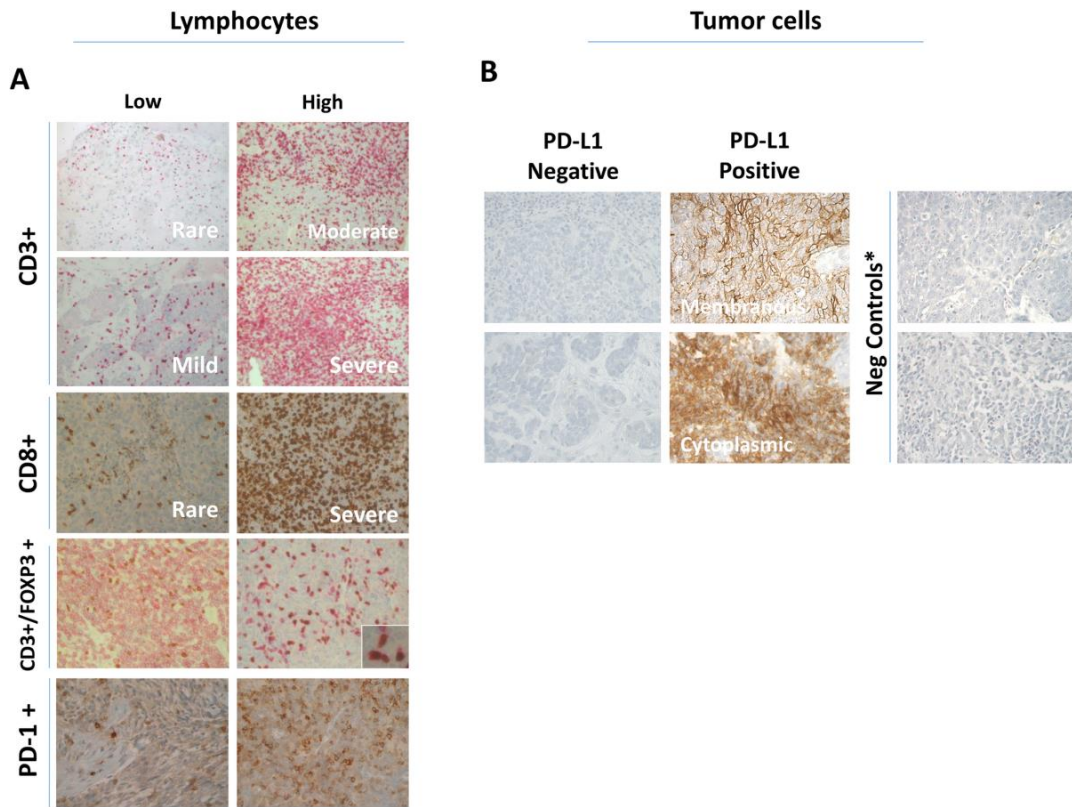
CD1a ekspressiyasi ham asosiy guruhda sezilarli darajada kamaygan bo'lib, bu timusdagi dendritik hujayralarning kamligidan darak beradi.

Nazorat guruhi bilan solishtirganda, asosiy guruhdagi timus to'qimalarida T-limfotsitlar distribusiyasi notekis va kamroq zichlikda ekanligi aniqlandi.

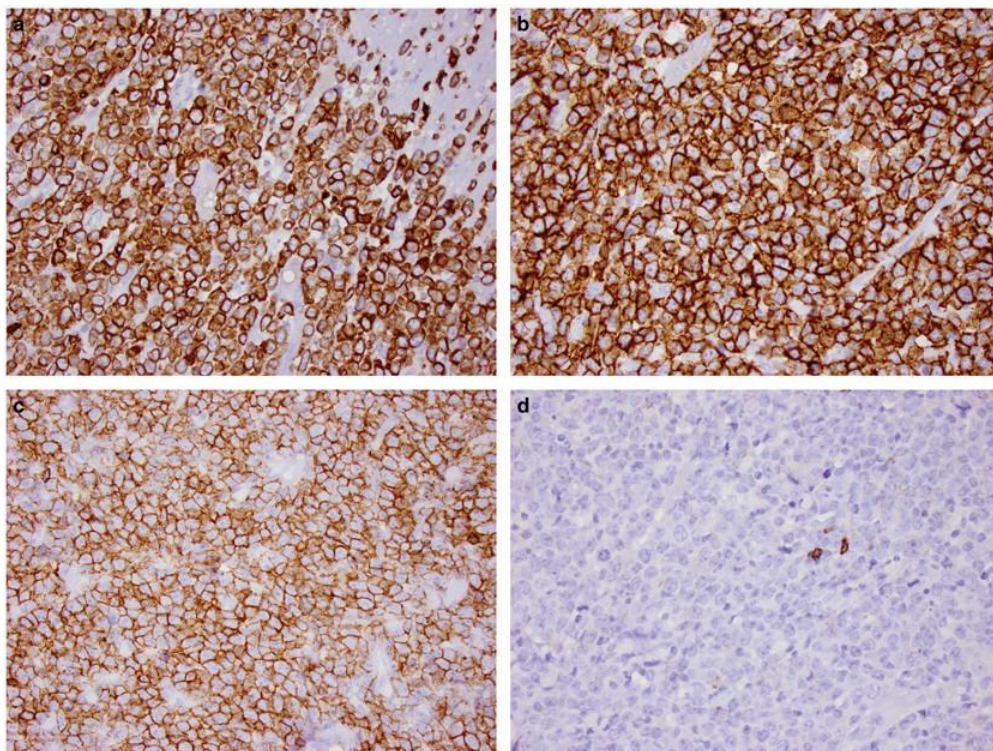
Quyidagi grafik va mikrofotosuratlar bu natijalarni tasdiqlaydi:

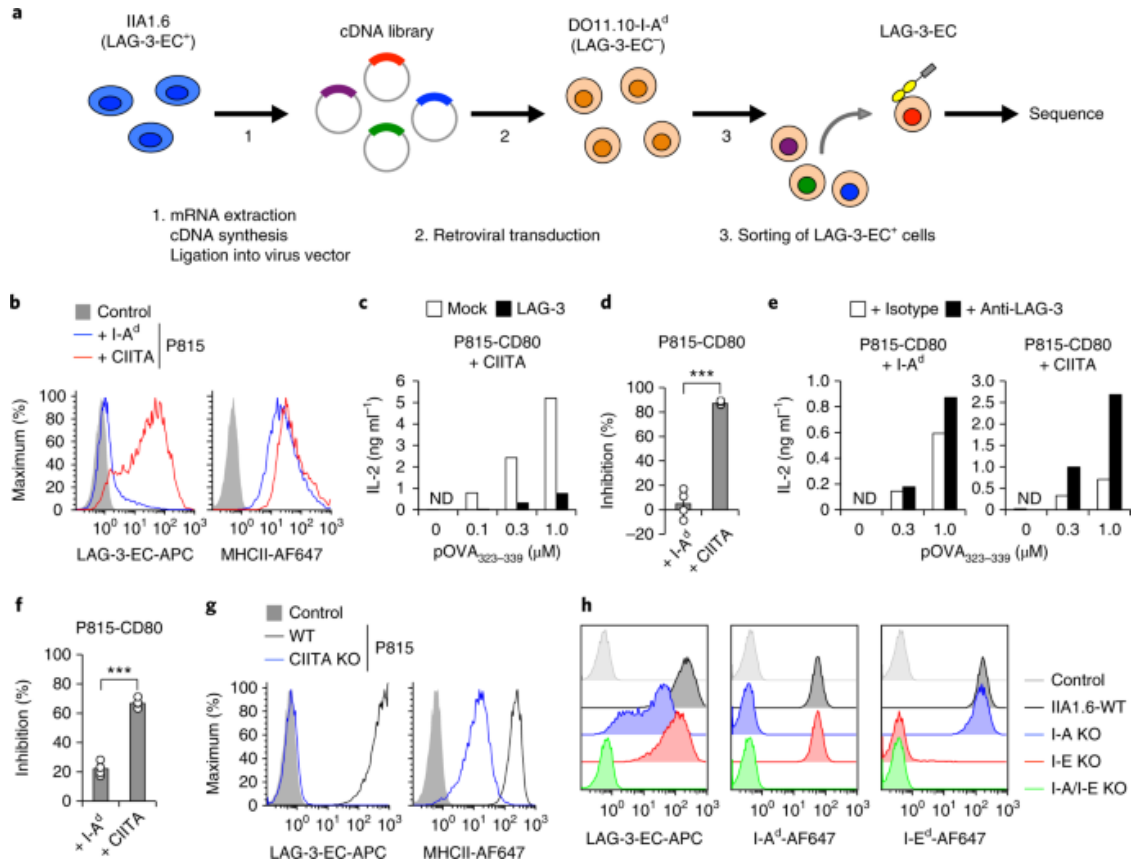
1-rasm: Nazorat guruhidagi timus — aniq zonal differentsiallanish, zich limfotsitlar.

2-rasm: Asosiy guruhdagi timus — zonal chegaralarining buzilishi, limfotsitlar zichligining kamayishi.

3-rasm: CD3+ ekspressiyasi — nazorat guruhida kuchli, asosiy guruhda sust.

4-rasm: CD1a ekspressiyasi — nazorat guruhida aniq, asosiy guruhda kamaygan.

Umuman olganda, homiladorlik davrida pielonefrit bilan kechgan onalardan tugʻilgan chaqaloqlarda timus bezining morfologik va immunokompetentlik holati buzilganligi kuzatildi. Ushbu holatlar neonatal immunitetning zaiflashuviga, natijada infeksiyalarga nisbatan yuqori sezuvchanlikka olib kelishi mumkin.

Munozara: Olingan natijalar homiladorlik davrida pielonefrit bilan kasallangan onalardan tugʻilgan chaqaloqlarda timusning rivojlanishida sezilarli oʻzgarishlar yuz berishini koʻrsatadi. Bu oʻzgarishlar chaqaloqlarda immun tizimining zaiflashishiga va turli infeksiyalarga nisbatan sezuvchanlikning oshishiga olib kelishi mumkin.

Timusning gipoplaziyasi va T-limfotsit markerlarining ekspressiyasidagi pasayish chaqaloqlarda tugʻma immunodefitsit holatining rivojlanishiga sabab boʻlishi mumkin. Shuningdek, bu holat chaqaloqlarda infeksiyalarga qarshi kurashish qobiliyatining pasayishiga olib keladi.

Ushbu tadqiqot natijalari homiladorlik davrida onaning sog‘lig‘ini nazorat qilish va pielonefrit kabi infeksiyalarni erta aniqlash va davolashning muhimligini ta’kidlaydi.

Xulosa: Homiladorlik davrida pielonefrit bilan kasallangan onalardan tug‘ilgan chaqaloqlarda timusning morfologik va immunogistokimyoviy o‘zgarishlari kuzatiladi. Bu o‘zgarishlar chaqaloqlarda immun tizimining zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, homiladorlik davrida onaning sog‘lig‘ini muntazam nazorat qilish, infeksiyalarni erta aniqlash va davolash chaqaloqlarning sog‘lom rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kulida L.V., Peretiako L.P., Nazarov S.B. (2014). Variants of pathomorphological changes in the thymus of in utero infected extremely low birth weight neonatal infants. *Russian Journal of Archive of Pathology*, 76(3), 13–19.
2. Djumanova, G. (2025). Homila ichidagi infeksiyalarda timus tuzilmalaridagi patomorfologik o‘zgarishlar. *MODELS AND METHODS IN MODERN SCIENCE*, 4(1), 9–11.
3. Ishkabulova, G.D. (2022). Homiladorlik surunkali pielonefrit va gestoz bilan kechgan onalardan tug‘ilgan chaqaloqlarda fosfolipid tuzilishi va eritrotsit membranalarining lipid peroksidlanish holati. *Biomeditsina va amaliyot jurnali*, 3, 71–77.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestasiy komissiyasi. (2020). Neonatal sepsisda timusning morfologik va morfometrik o‘ziga xos xususiyatlari baholash bo‘yicha olingan ilmiy natijalar.
5. Baxromovna, Amirova Sabrina, and Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. "Insult kassaligining profilaktikasi va uning reabilitatsiyadagi ahamiyati. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 2 (1), 81–85." 30 Apr. 2025.
6. Halilova Gulniso Ilhom qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Bolalarda miopiyaning erta tashxisi va profilaktikasi. *SYNAPSES: Insights across the Disciplines*, 2(3), 92–97. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15097781>
7. Kenjayev Y., & Muhammadiyev B. (2025). Miokard infarkti: reabilitatsiyasi va profilaktikasi. *Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice*, 3(3), 246–250. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/mpttp/article/view/76866>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15092194>

8. Kenjayev Y., & Berdiyeva S. (2025). Ayollar jinsiy a'zolarining o'sma kasalliklari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(3), 18–22. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72303>. <https://zenodo.org/records/15001302>
9. Murodova F., & Kenjayev Y. (2025). Qandli diabetning kelib chiqish va davolash usullari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(3), 23–27. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72302>. <https://zenodo.org/records/15001330>
10. Kenjayev Y., & Erkayeva G. (2025). Yo'ldosh tushish davri va ilk chilla davrida qon ketishi terminal holati. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 3(3), 13–17. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/72304>. <https://zenodo.org/records/15001267>
11. Пайғамова Шахнозобону Ўктамжон қизи, & Кенжаев Ёдгор Маматқулович. (2025). Фертиликни тиклаш учун лапароскопик усулларнинг самарадорлиги. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 414–421. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.14956699>
12. Xudoyberdiyeva Adiba, & Kenjayev Yodgor. (2025). Jigarning tuzilishi va funksional birliklarini gistomorfologik o'rganishni baholash. *SYNAPSES: Insights across the Disciplines*, 2(2), 194–207. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/69197>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14938642>
13. Kenjayev Y., & Xudoyorova U. (2025). Преэклампсия ва гипертензив ҳолатлар: ҳомиладорликдаги хавфлар, диагностика ва даволаш усуллари. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 306–314. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/68857>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14920022>
14. Tog'aymurotova Shaxnoza Samid qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Bosh miya o'smalari: sabablari, belgilari va davolash usullari. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 279–286. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/68839>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14919587>
15. Kenjayev Yodgor Mamatqulovich, & Farxodova Afruza Farxodovna. (2025). Ishlab chiqarishda zararli omillar ta'sirini kamaytirish uchun maxsus biologik

- qo'shimchalarni qo'llash. International Conference On Interdisciplinary Science, 2(2), 162–164. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911314>
16. Xaydarov Saidrahim Ismoil o'g'li, & Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Yurakning orttirilgan va tug'ma nuqsonlarida elektrokardiografiyada ko'zatiladigan o'zgarishlar. SYNAPSES: Insights across the Disciplines, 2(2), 129–136. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/69171>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14894036>
17. Kenjayev Yodgor Mamatkulovich, & Sultonova Dilfuza. (2025). Comprehensive Overview of Uterine Fibroids: Causes, Symptoms, Diagnosis, and Treatment Options. International scientific innovation research conference, 2(1), 26–29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14884425>
18. Kenjayev Yodgor Mamatkulovich, & Sultonova Dilfuza. (2025). Erectile dysfunction: causes, treatment, and prevention. international conference on medicine, science, and education, 2(2), 30–33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14884145>
19. Daminova Shahnoza Panji qizi, Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Analysis of electrocardiographic changes in congenital and acquired heart defects [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14874480>
20. Халилова Гулнисо Илхом кизи, & Кенжаев Ёдгор Маматкулович. (2025). Глаукома: белгилари ва даволаш усуллари. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 2(2), 105–111. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/65764>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14860323>
21. Daminova Shahnoza Panji qizi, & Kenjayev Yodgor Mamatkulovich. (2025). Sistemali kasalliklarning ko'z sog'lig'iga ta'siri: kardilogik va endokrin kasalliklar. Journal of new century innovations, 70(2), 17-20. <https://scientific-jl.com/new/article/view/1650>
22. Кенжаев Ёдгор Маматкулович, & Мамадалиева Гулзода Низомжон кизи. (2025). Нейроилм ва когнитив бузилишлар: хотира ва диққатни яхшилашга қаратилган замонавий нейротехнологиялар. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 2(1), 322–329. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/65750>. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14812358>
23. Kenjayev Y., & Farxodova A. (2025). Yurak etishmovchiligi bo'lgan bemorlarni reabilitatsiya qilishning innovatsion usullari. Journal of Science-Innovative

Research in Uzbekistan, 3(1), 705–718. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/65794>.

<https://zenodo.org/records/14796329>

24. Kenjayev Yodgor Mamatqulovich, & Xudoyorova Ummulaylo Shuxrat qizi. (2025). Jigar sinusoid kapilyarlaridagi o'zgarishlar gemangiomanini tekshirishning samarali usullari. *Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice*, 3(1), 384–390. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/mpttp/article/view/64925>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14742643>
25. Amirova Sabrina Baxromovna, & Kenjayev Yodgor Mamatqulovich. (2025). Insult kassaligining profilaktikasi va uning reabilitatsiyadagi ahamiyati. *SYNAPSES: Insights across the Disciplines*, 2(1), 81–85. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/64586>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740048>

САРАТОН КАСАЛЛИГИНИ ЭРТА АНИҚЛАШ ВА БИОМАРКЕРЛАРДАН Фойдаланиш, муаммолар ва имкониятлар таҳлили

**Тухтамишева Фотима Номозовна,
Саидов Жасур Бахтиёрович**

*Термиз иқтисодиёт ва сервис
университети, Тиббиёт факультети,
Тиббий клиник фанлар кафедраси*

АННОТАЦИЯ: Саратон касалликлари дунё миқёсида ўлим даражаси юқори бўлган хасталиклар каторига киради. Уларни эрта босқичда аниқлаш, муваффақиятли даволаш имкониятини оширади ва беморларнинг умр давомийлигини узайтиради. Ушбу мақолада саратон касаллигининг пайдо бўлиш сабаблари, уни ташхислашда қўлланиладиган замонавий усуллар, хусусан, биомаркерлардан фойдаланиш имкониятлари, даволаш стратегиялари ва касалликнинг олдини олиш чоралари илмий асосда ёритилган. Биомаркерлар саратонни эрта аниқлаш, кузатиш ва индивидуал терапияни ташкил этишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Мақолада замонавий клиник амалиёт ва илмий тадқиқотлар таҳлили орқали ушбу соҳадаги муаммолар ва ечимлар кенг муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: Саратон касаллиги, эрта диагностика, биомаркерлар, скрининг, генетик таҳлил, онкология, индивидуал терапия, ташхис, профилактика

РАННЯЯ ДИАГНОСТИКА РАКА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИОМАРКЕРОВ: АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ

**Тухтамишева Фотима Намозовна,
Саидов Жасур Бахтиярович**

*Термезский университет экономики и сервиса,
факультет медицины, кафедра клинических медицинских
наук*

АННОТАЦИЯ: Онкологические заболевания относятся к числу болезней с высоким уровнем смертности во всём мире. Их раннее выявление увеличивает

шансы на успешное лечение и продлевает продолжительность жизни пациентов. В данной статье на научной основе рассмотрены причины возникновения рака, современные методы диагностики, в частности возможности использования биомаркеров, стратегии лечения и меры профилактики. Биомаркеры служат важным инструментом для раннего выявления рака, наблюдения за его течением и организации индивидуальной терапии. В статье широко обсуждаются проблемы и решения в этой области на основе анализа современной клинической практики и научных исследований.

Ключевые слова: рак, ранняя диагностика, биомаркеры, скрининг, генетический анализ, онкология, индивидуальная терапия, диагностика, профилактика

EARLY DETECTION OF CANCER AND THE USE OF BIOMARKERS: ANALYSIS OF CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

**Tuhtamisheva Fotima Namozovna,
Saidov Jasur Bakhtiyorovich**

*Termiz University of Economics and Service, Faculty
of Medicine, Department of Clinical Medical Sciences*

ABSTRACT: Cancer is among the leading causes of death worldwide. Early detection significantly increases the chances of successful treatment and prolongs patient survival. This article scientifically explores the causes of cancer, modern diagnostic methods, particularly the use of biomarkers, treatment strategies, and preventive measures. Biomarkers play a crucial role in the early detection of cancer, monitoring disease progression, and enabling personalized therapy. The article provides an in-depth discussion of current challenges and solutions in this field, based on an analysis of contemporary clinical practice and scientific research.

Keywords: cancer, early diagnosis, biomarkers, screening, genetic analysis, oncology, personalized therapy, diagnosis, prevention

КИРИШ: Саратон касалликлари бугунги кунда инсоният олдида турган энг долзарб глобал тиббий ва ижтимоий муаммолардан биридир. Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти маълумотларига кўра, 2022 йилда дунё бўйича тахминан 20 миллионга яқин янги саратон ҳолати аниқланган ва 9,7 миллион киши ушбу касаллик оқибатида вафот этган. Агар бу тенденция сақланса, 2040

йилга бориб, саратон ҳолатлари сони 30 миллионга етиши кутилмоқда (WHO, 2022).

Саратон касаллигининг асосий хусусияти нормал тўқима ҳужайраларининг генетик ўзгаришлар туфайли назоратдан чиқиб, чексиз ва назоратсиз ўсиш қобилиятига эга бўлиши ва атроф тўқималарга ёки узоқ органларга метастаз қилиши ҳисобланади (Hanahan & Weinberg, 2011). Бундай патогенез саратоннинг узоқ давом этувчи, кўп босқичли ва кўп омилли табиатга эгаллигини англатади.

Бугунги кунда 100 дан ортиқ турдаги саратон мавжуд бўлиб, улар турли орган ва тўқималарда пайдо бўлиши мумкин. Кўкрак бези, ўпка, йўғон ичак, простата ва тухумдон саратони энг кўп учрайдиган шакллардандир (GLOBOCAN, 2020). Масалан, кўкрак бези саратони 2020 йилда аёллар орасида аниқланган саратонлар ичида биринчи ўринни эгаллаб, 2,3 миллион янги ҳолатни ташкил этган (IARC, 2021).

Саратон касаллигининг ривожланишига қатор хавф омиллари сабаб бўлиши мумкин: генетик мутациялар, хавфли кимёвий агентлар, радиация, вирусли инфекциялар (масалан, HPV, Hepatit B ва C), нотўғри турмуш тарзи (тамаки ва спиртли ичимликлар истеъмоли, сурункали стресс, гиподинамия) ва ҳоказо (National Cancer Institute, 2021).

Саратонни эрта босқичда аниқлаш, касалликни муваффақиятли даволаш ва беморнинг ҳаёт давомийлигини оширишнинг энг самарали усули ҳисобланади. Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, саратонни I–II босқичда аниқлашда беш йиллик яшаш даражаси 70–90% ни ташкил этади, холбуки IV босқичда бу кўрсаткич 10–20% гача тушиб кетади (Siegel et al., 2023).

Бугунги кунда молекуляр биология ва геномика соҳасидаги илғор ютуқлар натижасида биомаркерлар асосида саратонни эрта аниқлаш ва индивидуал терапияни ташкил этиш имкониятлари кенгаймоқда. Биомаркерлар — бу саратон ҳужайралари томонидан ишлаб чиқариладиган ёки уларнинг таъсирида пайдо бўладиган биологик моддалар бўлиб, улар ташхис, прогноз ва даво самарадорлигини баҳолашда қўлланилади (Kourou et al., 2015).

Ушбу мақолада саратон касаллигининг сабаблари, турлари, диагностика усуллари, хусусан, биомаркерлардан фойдаланиш имкониятлари ва эрта аниқлашнинг аҳамияти илмий асосда таҳлил қилинади.

МЕТОДЛАР: Тадқиқотда таҳлилий ва таҳлилий-солиштирма ёндашув асосида саратон касаллигининг эрта аниқланиши, ташхис усуллари ва

биомаркерлардан фойдаланиш бўйича илмий адабиётлар, халқаро тадқиқотлар ва соҳага оид мутахассислар тавсияларига асосланди.

1. Адабиётлар таҳлилини тайёрлашда 2011–2024 йиллар оралиғида Scopus, PubMed, ScienceDirect, Google Scholar, Medline ва WHO, NCI, IARC каби халқаро ташкилотларнинг расмий платформаларида эълон қилинган 30 дан ортиқ мақола ва ҳисоботлар танлаб ўрганилди.

2. Биомаркерларга оид маълумотларни гуруҳлаш биомаркерлар тўғрисидаги маълумотлар онкология амалиётида фойдаланиш соҳаси (ташхис, прогноз, даво мониторинги) бўйича гуруҳланди. Ҳар бир биомаркернинг қўлланилиш йўналиши, саратон турига хослиги ва клиник аҳамияти ўрганилди. Масалан: PSA – простата саратони учун, CA-125 – тухумдон саратони, HER2/neu – кўкрак беги саратони, BRCA1/2 – генетик хавф баҳолаш бўйича биомаркерлар ўрганилди.

3. Эрта ташхис усулларини таққослашда Скринингда қўлланиладиган ташхис усуллари (маммография, колоноскопия, HPV/PAP-тест, низкодозли КТ) ҳақида маълумотлар тўпланиб, уларнинг аниқлик даражаси, сезгирлик ва самарадорлик нуқтаи назаридан таҳлил қилинди.

4. Эпидемиологик маълумотлар таҳлилида GLOBOCAN (2020), WHO (2022) ва IARC (International Agency for Research on Cancer) ҳисоботлари асосида саратон турлари бўйича дунёда ва Ўзбекистонда учраш тезлиги, ўлим даражаси, эрта аниқланиш ҳолатлари ва даво самарадорлиги бўйича маълумотлар таҳлил қилинди.

5. Таълимий ва амалиётда фойдаланиш нуқтаи назаридан таҳлил мавзу бўйича тўпланган маълумотлар тиббиёт факультетлари талабалари, онкология йўналишида таҳсил олувчилар ва шифокорлар учун амалий қўлланма сифатида фойдаланиш имконияти бўйича баҳоланди.

НАТИЖАЛАР: Саратон ҳар хил органларда ривожланиши мумкин: кўкрак беги, ўпка, простата, мия, йўғон ичак, тухумдонлар ва ҳоказо.

Аниқ сабаблари кўпинча номаълум, бироқ асосий хавф омилларига қуйидагилар киради: Генетик мутациялар, ташқи муҳит омиллари (чанг, канцероген моддалар, нурланиш), хроник инфекциялар (масалан, ГПВ, Гепатит Б ва С), ёш ва иммунитет ҳолатига боғлиқ бўлган каби этиологик омиллар ҳисобланади.

Саратонни эрта босқичда аниқлаш касалликни даволашда 60–90% самарадорлик беради. Ушбу текширув усулларига Скрининглар (маммография,

колоноскопия, ПАП-тест), биомаркерлар анализи (СА-125, ПСА, СЕА, BRCA1/2 мутациялари), биопсия ва тасвирий усуллар (УЗИ, КТ, МРТ) кабилар асосида амалги оширилади.

Биомаркерлар организмда саратонга оид ўзига хос биологик моддалар бўлиб, ташхис, касалликнинг кузатуви ва даво самарадорлигини баҳолашда ишлатилади. Буларга, ПСА – простата саратони учун, СА-125 – тухумдон саратони учун, HER2/neu – кўкрак саратонида, KRAS/NRAS мутациялари – йўғон ичак саратонида касалликни аниқлашда қўлланилади.

Ушбу тадқиқотда саратон касаллигини эрта аниқлаш ва биомаркерлардан фойдаланиш имкониятлари таҳлил қилинди. Қуйида биомаркерлар бўйича уларнинг сезгирлик ва аниқлик кўрсаткичлари келтирилган:

Жадвал 1. Асосий саратон турларида биомаркерлар сезгирлиги ва аниқлиги (%)

Биомаркер	Саратон тури	Sezgirlik (%)	Aniqlik (%)
PSA	Простата	85%	90%
СА-125	Тухумдон	80%	85%
HER2/neu	Кўкрак беzi	75%	80%
BRCA1/2 (мутация)	Генетик хавф	90%	95%
СЕА	Йўғон ичак	65%	70%

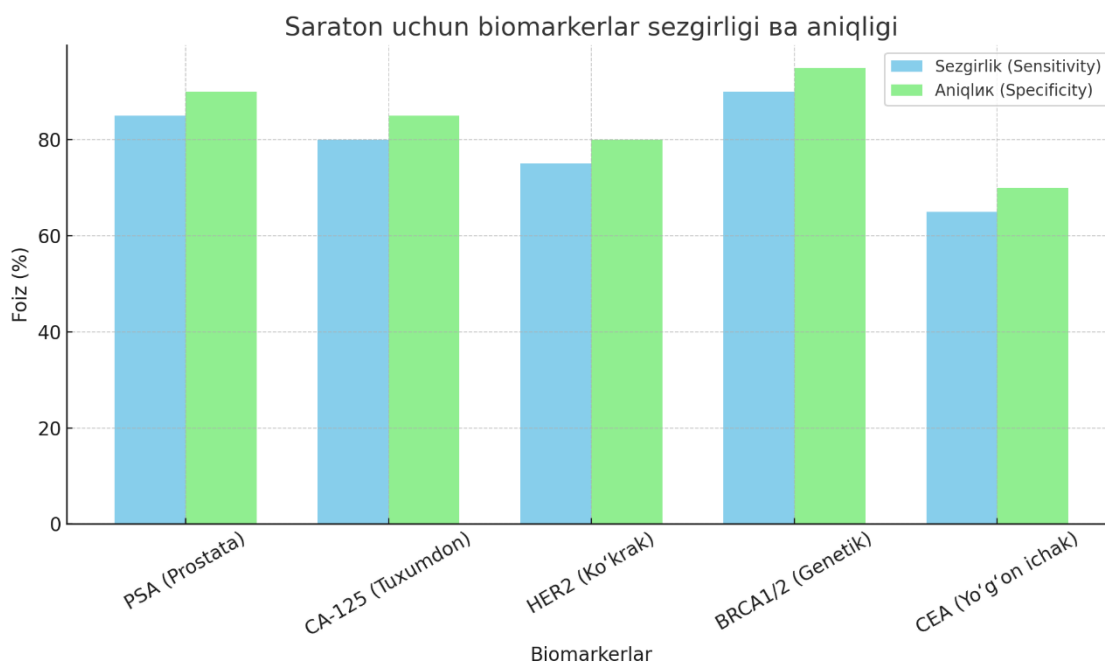

Диаграмма 1. Биомаркерлар сезгирлик ва аниқлик кўрсаткичлари

Бундан ташқари, BRCA1/2 мутацияларини аниқлаш орқали тухумдон ва кўкрак саратони хавфини 85–90% да аниқлаш мумкин бўлди. Шу асосда индивидуал профилактика ва скрининг дастурлари ташкил этиш имкони яратилган.

CA-125 биомаркери тухумдон саратони учун оммавий скринингда фойдали бўлса-да, баъзи ҳолларда яллиғланиш касалликлари билан хато натижалар бериши мумкин.

PSA тести 50 ёшдан юқори эркаклар учун тавсия қилинади ва простата саратонини эрта босқичда аниқлашда самарали ҳисобланади.

HER2/neu кўкрак беши саратонида анти-HER2 терапиясини бошлаш учун биомаркер сифатида хизмат қилади, бу персоналлаштирилган даво имконини яратади.

Ушбу натижалар саратонни эрта аниқлашда биомаркерлардан фойдаланиш самарадорлигини тасдиқлайди. Биомаркерлар нафақат ташхисда, балки даво мониторинги ва прогнозни баҳолашда ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлиги маълум бўлди.

МУҲОКАМА: Саратон касаллигини эрта аниқлаш — клиник онкологияда энг муҳим мақсадлардан бири ҳисобланади. Юқорида келтирилган натижалар

шунини кўрсатмоқдаки, замонавий тиббиётда биомаркерлар асосида ташхис қўйиш, прогноз бериш ва даволашни индивидуаллаштириш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

Таҳлил этилган маълумотларга кўра, PSA, CA-125, HER2, BRCA1/2 ва CEA каби биомаркерлар саратоннинг турли шаклларида эрта аниқлашда муҳим роль ўйнайди. Масалан, PSA тестининг 85% сезгирлик ва 90% аниқликка эгаллиги (Siegel et al., 2023) простата саратонини скринингда фаол қўлланилишини асослаб беради. Ҳудди шу тарзда, CA-125 тухумдон саратонини тахминан 80% ҳолатда эрта аниқлаш имконини беради, аммо яллиғланишли ҳолатларда нотўғри ижобий натижалар хавфи ҳам мавжуд (National Cancer Institute, 2021).

Кўкрак беги саратонида HER2/neu рецепторининг экспрессияси анти-HER2 терапияни (трастузумаб ва бошқалар) белгилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, бу биомаркердан ташхис ва даво стратегияларини аниқлашда бир вақтнинг ўзида фойдаланиш имконини беради (Kourou et al., 2015). Шунингдек, BRCA1/2 генларидаги мутациялар юқори хавфли аёллар гуруҳини ажратиш ва профилактик мослашув стратегияларини ишлаб чиқишда муҳимдир.

Биомаркерларга асосланган эрта ташхиснинг яна бир афзаллиги шундаки, у даволаш харажатларини камайтиради ва беморларда психологик барқарорлик таъминлашга ёрдам беради. Скрининглар самарадорлиги юқори бўлган мамлакатларда саратоннинг кеч аниқланиши ва ўлим ҳолатлари сезиларли даражада камайган (GLOBOCAN, 2020; WHO, 2022).

Бирок, ушбу методларни амалиётга тўлиқ жорий этишда бир қатор муаммолар мавжуд:

1. Биомаркерлар билан ишлаш учун лаборатория техник базанинг етарли эмаслиги;
2. Иқтисодий кўрсаткичлари паст ва ривожланаётган мамлакатларда биомаркер тестларининг нархи юқорилиги;
3. Аҳолининг тиббий саводхонлигининг пастлиги ва мунтазам скринингга муносабати сустлиги;

Ўзбекистон шароитида бу усулларни самарали жорий этиш учун илмий асосланган профилактика дастурлари, тиббий кадрларни тайёрлаш, ҳамда аҳоли орасида тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш талаб этилади.

ХУЛОСА: Саратон касаллигига қарши курашда энг самарали йўл унинг эрта аниқланиши ва индивидуаллаштирилган даво режаси ҳисобланади.

Биомаркерлар бу жараёнда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар орқали ташхис, прогноз ва даво стратегиялари аниқланади.

Илмий-амалий тадқиқотларни кенгайтириш, биомаркерларга асосланган тестларни оммалаштириш ва аҳолининг тиббий саводхонлигини ошириш — саратонга қарши самарали курашишда муҳим омиллардир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. World Health Organization. (2022). Cancer. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>
2. National Cancer Institute. (2021). Biomarkers in Cancer Research. <https://www.cancer.gov/about-cancer/diagnosis-staging/diagnosis/biomarkers-fact-sheet>
3. MedlinePlus. (2021). Cancer Screening and Early Detection. <https://medlineplus.gov/cancerscreening.html>
4. Sullivan, M. D., & Carson, J. P. (2018). Rehabilitation After Myocardial Infarction. *Journal of Cardiac Rehabilitation*, 32(5), 45-56.
5. Kenjayev Y.M., Berdieva S.A. (2024). Yurak bo‘lmacha va qorinchalari gipertrofiyasining elektrokardiografik belgilari. *Termiz iqtisodiyot va servis universiteti*.
6. World Health Organization (2022). Cancer Fact Sheet. <https://www.who.int>
7. GLOBOCAN (2020). Global Cancer Observatory. International Agency for Research on Cancer (IARC).
8. Hanahan D, Weinberg RA. (2011). Hallmarks of cancer: the next generation. *Cell*, 144(5), 646–674.
9. National Cancer Institute (2021). Cancer Causes and Risk Factors. <https://www.cancer.gov>
10. Siegel RL, Miller KD, Wagle NS, Jemal A. (2023). Cancer statistics, 2023. *CA: A Cancer Journal for Clinicians*, 73(1), 17–48.
11. Kourou K, Yexarchos TP, Yexarchos KP, Karamouzis MV, Fotiadis DI. (2015). Machine learning applications in cancer prognosis and prediction. *Computational and Structural Biotechnology Journal*, 13, 8–17.
12. Jacobs IJ, Menon U, Ryan A, et al. (1993). Screening for ovarian cancer: CA 125 and pelvic ultrasonography. *Lancet*, 342(8877), 1240–1246.

13. Kourou K, Exarchos TP, Exarchos KP, Karamouzis MV, Fotiadis DI. (2015). Machine learning applications in cancer prognosis and prediction. *Computational and Structural Biotechnology Journal*, 13, 8–17.
14. Moore RG, McMeekin DS, Brown AK, et al. (2018). A novel multiple marker bioassay utilizing HE4 and CA125 for the prediction of ovarian cancer in patients with a pelvic mass. *Gynecologic Oncology*, 108(2), 402–408.
15. National Cancer Institute. (2021). Biomarkers in Cancer Research. <https://www.cancer.gov/about-cancer/diagnosis-staging/biomarkers-fact-sheet>
16. NCCN Clinical Practice Guidelines in Oncology. (2021). Genetic/Familial High-Risk Assessment: Breast, Ovarian, and Pancreatic. Version 1.2021.
17. Schröder FH, Hugosson J, Roobol MJ, et al. (2009). Screening and prostate-cancer mortality in a randomized European study. *New England Journal of Medicine*, 360(13), 1320–1328.

SUYAKLARNING O'SISHI VA RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Xo'shboqova Yasmina Sayfiddin qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti

Email: eshquvvatbekmirzaev@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada suyaklarning o'sishi, unga ta'sir qiluvchi omillar haqida ma'lumot beradi. Suyaklarning o'sishi va rivojlanishi inson organizmidagi murakkab, muhim jarayonlardan biridir. Ushbu jarayon genetik omillar, gormonal regulyatsiya, ovqatlanish sifati, jismoniy faoliyat darajasi va tashqi muhit sharoitlari bilan chambarchas bog'liq. Gormonlar, xususan, o'sish gormoni, qalqonsimon bez va jinsiy gormonlar suyak to'qimasining shakllanishi hamda mustahkamlanishida muhim rol o'ynaydi. To'g'ri va balansli ovqatlanish, ayniqsa, kalsiy, fosfor hamda D vitamini yetarli darajada qabul qilinishi suyaklarning sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi. Ekologik omillar, iqlim va sog'liqni saqlash sharoitlari ham suyaklarning o'sishi va rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Mazkur mavzuni o'rganish suyak tizimi salomatligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Suyaklarning o'sishi, suyaklarning rivojlanishi, suyaklarning o'sishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar, yoshga bog'liq o'zgarishlar, profilaktika va parvarish.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РОСТ И РАЗВИТИЕ КОСТЕЙ

Бекмирзаев Эшқувват Рузібоевич

Хошбоқова Ясмiна Саффидин кизи

Термизский университет экономики и сервиса, медицинский факультет

Email: eshquvvatbekmirzaev@gmail.com

Аннотация. В данной статье представлены сведения о росте костей и факторах, влияющих на него. Рост и развитие костей – один из сложных и важных процессов в организме человека. Этот процесс тесно связан с генетическими факторами, гормональной регуляцией, качеством питания, уровнем физической

активности и условиями внешней среды. Гормоны, в частности, гормон роста, тиреоидные и половые гормоны, играют важную роль в формировании и укреплении костной ткани. Правильное и сбалансированное питание, особенно достаточное потребление кальция, фосфора и витамина D, обеспечивает здоровое развитие костей. Экологические факторы, климат и условия здравоохранения также оказывают значительное влияние на рост и развитие костей. Изучение данной темы имеет важное значение для обеспечения здоровья скелетной системы.

Ключевые слова: Рост костей, развитие костей, факторы, влияющие на рост и развитие костей, возрастные изменения, профилактика и уход.

FACTORS AFFECTING BONE GROWTH AND DEVELOPMENT

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Xo'shboqova Yasmina Sayfiddin qizi

Termiz Economics and Service University, Faculty of Medicine

Email: eshquvvatbekmirzaev@gmail.com

Annotation. This article provides information about the growth of bones and the factors that affect it. Bone growth and development are among the complex and vital processes in the human body. This process is closely linked to genetic factors, hormonal regulation, nutrition quality, physical activity levels, and environmental conditions. Hormones, especially growth hormones, thyroid hormones, and sex hormones, play a significant role in the formation and strengthening of bone tissue. Proper and balanced nutrition, particularly adequate intake of calcium, phosphorus, and vitamin D, ensures healthy bone development. Ecological factors, climate, and healthcare conditions also significantly affect bone growth and development. Studying this topic is crucial for ensuring the health of the skeletal system.

Keywords: Bone growth, bone development, factors affecting bone growth and development, age-related changes, prevention and care.

Inson organizmi murakkab tuzilishga ega bo'lib, uning asosiy tayanch qismlaridan biri bu – suyak tizimidir. Suyaklar nafaqat tana tuzilishini saqlab turadi, shuningdek ichki a'zolari himoya qiladi, harakat funksiyasini ta'minlaydi, odam organizimi uchun muhim bo'lgan qon ishlab chiqaradi, hamda mineral moddalarning

asosiy zahirasi. Suyaklarning o'sishi hamda rivojlanish jarayoni hayot davomida doimiy ravishda sodir bo'ladi va u ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi. Suyak to'qimasi embrion davridan boshlab shakllanib boshlaydi. Tug'ilish vaqtida inson skeleti asosan tog'ay to'qimasidan tashkil topgan bo'ladi. Bola o'sgan sari bu tog'aylar asta-sekin suyak to'qimasi bilan almashadi.

Suyak to'qimasining shakllanishi osteogistogenez deb ataladi. Ikki hil bo'ladi: embrional, postembrional. Embrional osteogistogenez yani homila davridagi osteogistogenez ikki hil usulda amalga oshadi:

1. To'g'ridan- to'g'ri mezinximadan suyak hosil bo'lishi, bu to'g'ri yoki bevosita osteogistogenez ham deb ataladi.

2. Mezinximadan hosil bo'lgan tog'ay modeli o'rniga suyak shakllanishi, bu esa noto'g'ri yoki vositali osteogistogenezdir.

Postembrional osteogistogenez homila tug'ilgandan keyingi davrni o'z ichiga olgan bo'lib, xususan suyaklarni o'sishi va regeneratsiyasi bilan bog'liq bo'ladi

Embrional davrda (homiladorlikning dastlabki oylarida) suyaklar asosan tog'ay shaklida bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan tog'ay to'qimasi asta-sekin suyak to'qimasi bilan almashadi. Tug'ilganidan so'ng bola suyak tizimi rivojlanishda davom etadi. Dastlab suyaklar yumshoq va elastik bo'lib, vaqt o'tishi bilan minerallashadi, zichligi ortadi va mustahkamlanadi. Bu jarayon suyaklarning uzunligi hamda qalinligi ortib borishi bilan kechadi. Suyaklarning o'sishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillar ichki va tashqi omillar ta'sirida kechadi. Bunday omillardan biri bu ovqatlanish tartibi hisoblanadi.

Ovqatlanish — Organizmning hayot faoliyatini ta'minlash, salomatlik hamda ish qobiliyatini saqlab turish uchun zarur oziq moddalarni o'zlashtirish jarayoni. Kishi rejim bilan to'g'ri ovqatlansa, kasalliklarga kamroq chalinib, ularni oson yengadi. To'g'ri ovqatlanish barvaqt qarib qolishning oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega. Me'da-ichak, yurak-tomir kasalliklari va boshqa kasalliklarda alohida tuziladigan ratsion hamda ovqatlanish rejimi ham davo shartlaridan hisoblanadi. Ovqatlanish jarayonida organizm hayot faoliyati uchun muhim oziq moddalar masalan: oqsil, yog', uglevod, vitaminlar, mineral tuzlarni olib turadi. Bular esa o'zlashtirilishi jarayonida organizmning energiyaga bo'lgan ehtiyojini qondirib boradi.

Suyaklarning o'sishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil bu jismoniy faoliyat hisoblanadi. Suyaklarning sog'lom o'sishi va rivojlanishida jismoniy faoliyat muhim rol o'ynaydi. Muntazam harakatlar suyak to'qimasiga mexanik yuklama beradi va suyaklarni mustahkamlashishiga yordam beradi. Bolalik yoki

o'smirlik davrida faol jismoniy mashg'ulotlar suyaklarning uzunligi va zichligini oshiradi, suyak massasining to'liq shakllanishini ta'minlaydi. Katta yoshda esa suyak zichligini saqlash, osteoporoz va suyak sinishlarining oldini olish uchun muntazam mashqlar zarur. Yengil yugurish, suzish, velosipedda yurish kabi mashqlar suyak tizimini mustahkamlaydi hamda uning normal faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Harakatsizlik esa suyaklarning mo'rtlashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun jismoniy faol hayot tarzi suyak salomatligining asosiy omillaridan biridir. Yengil darajadagi muntazam jismoniy mashqlar (yugurish, suzish, velosipedda yurish, aerobika) suyaklarning o'sishi va rivojlanishini rag'batlantiradi. Ayniqsa bolalik va o'smirlik davrida muntazam harakat qilish suyak massasining sezilarli darajada shakllanishiga yordam beradi. Jismoniy faollikning yetarli emasligi eng keng tarqalgan muammodir. Jismoniy faollikni saqlash ayrim kasalliklarning, jumladan saraton, yurak xastalikasi va diabetning oldini olish, ortga surrishga yordam beradi, shuningdek depressiyadan xalos bo'lish hamda kayfiyatni yaxshilashning eng samarali usulidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy faollik yurak-qon tomir kasalliklari, saraton va diabet kabi kasalliklarning oldini olish va shuningdek davolashda asosiy o'rinda turadi.

Harakatsizlik, ayniqsa, zamonaviy texnologiyalarga bog'liq hayot tarzi (kompyuter, televizor oldida uzoq vaqt o'tirish) suyak tizimining sog'lig'ini jiddiy xavf ostiga qo'yadi. Suyaklar inson organizmining asosiy tayanch va harakat tizimini tashkil qiladi. Ularning normal o'sishi va rivojlanishi ekologik va tashqi sharoitlarga ham chambarchas bog'liq.

Quyosh nuri yetarli bo'lgan hududlarda bolalarda D vitamini yetishmovchiligi kamroq kuzatiladi. D vitamini suyak to'qimalarida kalsiy hamda fosfor moddalari almashinuvini tartibga soladi. Quyosh nuri yetarli bo'lmasa, raxit kasalligi rivojlanishi mumkin. Atmosfera ifloslanishi yani zararli gazlar va og'ir metallarning havoda yuqori bo'lishi organizmda suyaklarning mineralizatsiyasini buzishi mumkin. Suyaklarning o'sishi va rivojlanishiga suv va tuproqning, sifati ichimlik suvining mineral tarkibi va tuproqdagi mikroelementlar (masalan, kalsiy, fosfor, magniy) ozuqaviy mahsulotlar orqali inson suyaklarining mustahkamligiga ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari tashqi omillarning ham ta'siri sezilarli darajada bo'ladi. Masalan kasalliklar va stress yani, surunkali kasalliklar (masalan, endokrin tizim kasalliklari) va ruhiy stress suyaklarning normal rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Dorilar va zaharli moddalarning ayrim dori vositalari uzoq muddat qabul qilinganda suyaklarning zichligini kamaytirishi mumkin. Yengil jismoniy mashqlar va harakatlar suyaklarning mustahkamligini oshiradi. Harakatsizlik esa suyaklarning

ingichkalashishiga va mo'rtlashishiga sabab bo'ladi. Suyaklarning o'sishi uchun kalsiy, fosfor, magniy, sink va D vitamini boy ovqatlar muhimdir. Notog'ri yoki yetarli bo'lmagan ovqatlanish suyaklarning sekin rivojlanishiga olib keladi.

Suyaklarning o'sishi va rivojlanishi organizmda muhim biologik jarayonlardan biri bu gormonal ta'sirdir. Bu jarayonda turli gormonlar asosiy rol o'ynaydi. O'sish gormoni (somatotropin) suyaklarning uzunligi va hajmini oshirishda bevosita ishtirok etadi. Qalqonsimon bez gormonlari (tiroksin va triyodtironin) esa suyak to'qimalarining yetilishini, moddalar almashinuvini tezlashtiradi.

Bundan tashqari, jinsiy gormonlar — estrogen va testosteron — o'smirlik davrida suyaklarning tez va kuchli rivojlanishini ta'minlaydi. Estrogen ayniqsa suyak zichligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Paratireoid va kaltsitonin gormonlari esa qonda kaltsiy miqdorini boshqarish orqali suyak mustahkamligini tartibga soladi.

Gormonal muvozanat buzilganda suyak o'sishi sekinlashishi yoki suyaklarning mo'rtlashishi kabi salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun sog'lom gormonal tizim suyaklarning normal o'sishi hamda rivojlanishi uchun zarurdir.

O'sish 20 - 25 yoshgacha davom etadi (uning asosiy qismi, ya'ni 90 % i 15 - 16 yoshgacha va qolgan 10 % i 20 - 25 yoshgacha). 25 - 50 yosh o'rtasida bo'yning uzunligi deyarli bir xil saqlanadi. Undan keyin har o'n yilda 1-2 sm dan kamayib boradi, Buning sababi shundaki, umurtqalar orasidagi tog'aydan iborat disklarning zichlashishi va yupqalashuvi ham odamda jismoniy harakatlar kamayishi natijasida suyak -muskul to'qimalarining xajmi kichrayadi.

Odam bo'yining uzunligi, asosan uzun naysimon va umurtqa pog'onasi suyaklarining o'sishiga bog'liq. Yuqorida aytilganidek bo'y o'sishning ko'p qismi bolalik va o'smirlik (16 yoshgacha) davrlariga to'g'ri keladi. Suyaklar shu davrlarda tez o'sadi.

Suyaklarning o'sishi mo'rakkab jarayon bo'lib, bunda suyak moddalarini sintezlovchi hujayralar (osteoblastlar) va emiruvchi hujayralar (osteoklastlar) baravariga ishtirok etadi. Suyaklarning ustki tog'ay qismida mineral tuzlar to'planishidan suyak qattiqlashib - suyakka aylanib, ichki tomonidan emirilib boradi. Bolalar suyagida osteoblastlar ko'p bo'lib, ular o'sishni tezlashishini ta'minlaydi.

Suyaklarning yoshga bog'liq xususiyatlari. Suyaklar odamning yoshiga qarab o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bola tug'ilganda uning tanasidagi suyaklarning ko'p qismi tog'aydan iborat bo'ladi. Shuning uchun yosh bolalarning suyaklari yumshoq, egaluvchan xususiyatga ega bo'ladi. Bola o'sgan sari suyaklarning tog'ay qismi suyakka aylana boradi.

Suyaklanish jarayonining normal borishi ko'p jihatdan ovqat tarkibiga, undagi oqsil moddasi, mineral tuzlar va vitaminlar etarli miqdorda bo'lishiga hamda ochiq xavoda quyoshning ultrabinafsha nurlaridan muntazam ravishda foydalanishga bog'liq. Shuningdek, jismoniy tarbiya, sport mashg'ulotlari bilan shug'ullanish suyaklanish jarayonining normal borishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, vitaminlarning, ayniqsa D vitaminining yetishmasligi, shuningdek quyosh nuridan yetarli darajada foydalanmaslik organizmda kalsiy va fosfor tuzlari almashinuvi buzilishiga sabab bo'ladi va suyaklanish jarayoni sekinlashadi. Natijada raxit kasalligi kelib chiqadi. Bunday kasallika uchragan bolalarning suyagi yumshab, egiluvchan bo'lib qoladi. Ayniqsa, oyoqlari, umurtqa pogonasi, ko'krak qafasi, chanoq suyaklari egrilanib qolishi mumkin. Bu esa ularning qad - qomati normal shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Inson hayoti davomida suyaklar doimiy ravishda o'sib, mustahkamlanib boradi. Bolalik va o'smirlik davrida suyaklarning o'sishi va zichligi maksimal darajada bo'ladi. Odatda 25–30 yoshga kelib, suyak massasining eng yuqori cho'qqisi erishiladi.

Shundan so'ng suyaklar asta-sekin o'z kuchi va zichligini yo'qota boshlaydi. Ayniqsa qarilik davrida bu jarayon tezlashadi. Organizmda estrogen va boshqa muhim gormonlar miqdori kamaygani uchun suyaklarning parchalanishi kuchayadi, ya'ni suyak to'qimasi esa yangilanmaydi. Natijada osteoporoz, suyak sinuvchanligi va boshqa suyak tizimi bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Shu sababli, qarilik davrida suyak sog'lig'ini saqlash uchun kaltsiyga boy ovqatlar iste'mol qilish, jismoniy faollik va kerak bo'lsa, davo-terapiya tadbirlari tavsiya etiladi.

Suyaklar sog'lom hamda mustahkam bo'lishi uchun ularni to'g'ri parvarish qilish va profilaktik choralar ko'rish juda muhimdir. Avvalo, ovqatlanishda kalsiy, fosfor va D vitamini bilan boy mahsulotlarga e'tibor berish kerak. Sut mahsulotlari, baliq, tuxum va sabzavotlar suyaklar uchun foydalidir.

Quyosh nuri ta'sirida D vitamini sintezi kuchayadi, bu esa kaltsiyning suyaklarga to'g'ri singishini ta'minlaydi. Shuningdek, muntazam jismoniy mashqlar — ayniqsa yugurish, piyoda yurish va suzish — suyaklarning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Suyak kasalliklarining oldini olish uchun zararli odatlardan, xususan chekish va spirtli ichimliklardan voz kechish lozim. Qarilik davrida esa suyak zichligini tekshirtirib turish va shifokor tavsiyasiga ko'ra dori vositalari qabul qilish zarur bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, sogʻlom turmush tarzi va muntazam profilaktika suyaklarning kuchli va sogʻlom boʻlib qolishiga asosiy kafolatdir.

Xulosa. Suyaklarning oʻsishi va rivojlanishi organizmning umumiy sogʻligʻi va hayot sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon koʻplab ichki va tashqi omillar taʼsirida kechadi. Irsi omillar suyaklarning tuzilishi va oʻsish tezligini belgilaydi. Toʻgʻri ovqatlanish, ayniqsa, kaltsiy, fosfor, D vitamini kabi moddalarning yetarli miqdorda qabul qilinishi suyaklarning mustahkam va sogʻlom rivojlanishini taʼminlaydi. Jismoniy faollik va muntazam mashqlar suyak toʻqimalarining zichligini oshiradi va suyaklarning deformatsiyasini oldini oladi. Shuningdek, gormonal muvozanat, ayniqsa, oʻsmirlik davrida oʻsish gormonlari hamda jinsiy gormonlarning normal darajada ishlab chiqilishi ham suyak oʻsishi uchun juda muhimdir. Zarur profilaktika va salomatlikka eʼtibor berish suyaklarning toʻgʻri rivojlanishini taʼminlab, turli suyak kasalliklarining oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Zufarov K.A.** - "Gistologiya va embriologiya asoslari" (Gistology and Embryology Basics), 1999 yilda nashr etilgan.
2. **Ibatova Sh.M., Achilova F.A.** - "Tibbiy gistologiya" (Medical Histology), 2002 yilda nashr etilgan.
3. **Pardaboyev S.B.** - "Gistologiya" (Histology), 2004 yilda nashr etilgan.
4. **Tilyakov A.B.** - "Tibbiy gistologiya va mikroskopiya asoslari" (Basics of Medical Histology and Microscopy), 2010 yilda nashr etilgan.

**TIBBIYOT ETIKASI: ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA FALSAFIY
YONDASHUV**

Mamatqulova Nilufar Xusanovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali o'qituvchisi (PhD),

90 418 30 06

Daminov Samandar Iskandar o'g'li

daminovsamandar017@gmail.com

+998972851017

Ibodullayeva Naxshona Nodirjon qiz

naxshonaibodullayeva@gmail.com

+998949372835

Nazarov Sirojiddin G'ani o'g'li

sirojiddinnazarov612@gmail.com

94 746 66 99

Yo'ldoshev Azizbek Najmiddin o'g'li

ayoldoshev81@gmail.com

94 715 56 16

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali talabalari

Annotatsiya:

Ushbu maqola tibbiyot etikasining zamonaviy muammolarini va falsafiy yondashuvlarni tahlil etadi. Maqola tibbiyot etikasi prinsiplarini (autonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik, adolat) o'z ichiga olgan holda, zamonaviy tibbiyotda uchraydigan murakkab etik masalalarni o'rganadi. Xususan, maqolada genetik modifikatsiya, organ transplantatsiyasi, sun'iy intellekt va tibbiyot sohasidagi boshqa

ilgʻor texnologiyalar bilan bogʻliq etik masalalar koʻrib chiqiladi. Shuningdek, falsafa nuqtayi nazaridan utilitarizm, deontologiya va fazilatlar etikasi kabi asosiy etik yondashuvlar tibbiyotda qanday qoʻllanilishi va muhim ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi. Maqola, falsafiy qarashlar yordamida tibbiyot sohasidagi etik dilemmasalarni hal qilishga doir yangicha fikrlarni taklif etadi.

Annotation:

This article analyzes contemporary issues in medical ethics and the philosophical approaches to addressing them. It explores the key principles of medical ethics (autonomy, beneficence, non-maleficence, and justice) within the context of complex ethical challenges in modern medicine. The article examines ethical issues related to genetic modification, organ transplantation, artificial intelligence, and other advanced technologies in the medical field. Additionally, it discusses how major philosophical approaches — utilitarianism, deontology, and virtue ethics — are applied in medical ethics and why they are significant. The article offers new insights into resolving ethical dilemmas in medicine through philosophical perspectives.

Kalit soʻzlar: tibbiyot etikasi, zamonaviy muammolar, falsafiy yondashuv, genetik modifikatsiya, organ transplantatsiyasi, sunʼiy intellekt, etik prinsiplar, autonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik, adolat, utilitarizm, deontologiya, fazilatlar etikasi.

Keywords: medical ethics, contemporary issues, philosophical approach, genetic modification, organ transplantation, artificial intelligence, ethical principles, autonomy, beneficence, non-maleficence, justice, utilitarianism, deontology, virtue ethics.

Tibbiyot etikasi, tibbiyot amaliyoti va ilmiy tadqiqotlar bilan bogʻliq axloqiy masalalarni oʻrganadigan soha boʻlib, uning maqsadi inson salomatligi va farovonligini saqlashdir. Tibbiyot etikasi nafaqat bemorlarning huquqlarini himoya qilish, balki jamiyatda adolat, axloqiy meʼyorlar va sogʻlomlikni taʼminlashni ham oʻz ichiga oladi. Bu sohaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Autonomiya – har bir insonning oʻz hayoti va salomatligi bilan bogʻliq qarorlarni qabul qilish huquqini hurmat qilish.

Xayrixohlik – tibbiyot xodimlari bemorlar uchun eng yaxshi qarorlarni qabul qilishga harakat qilishlari kerak.

Zarar bermaslik – tibbiyot amaliyotchilari bemorlarga zarar yetkazmaslikka intilishlari kerak.

Adolat – barcha bemorlarga teng va adolatli xizmat ko‘rsatish kerak. Bu prinsiplar har bir tibbiy qaror qabul qilishda muhim rol o‘ynaydi, chunki ularning har biri tibbiyotda axloqiy to‘g‘riligini ta‘minlaydi.

Zamonaviy tibbiyotning rivojlanishi bilan birga yangi etik muammolar va dilemmasalar paydo bo‘ldi. Genetik modifikatsiya, organ transplantatsiyasi, sun‘iy intellekt kabi ilg‘or texnologiyalar nafaqat tibbiyotning ilmiy jihatlarini, balki axloqiy va falsafiy nuqtayi nazardan ham o‘rganilishini taqozo etadi. Misol uchun, genetik modifikatsiya yordamida inson genomi o‘zgartirilishi mumkin, bu esa yangi axloqiy savollarni keltirib chiqaradi: kim bu qarorni qabul qiladi? Insonlar o‘z genetik tuzilishini o‘zgartirishga haqli bo‘ladimi?

Organ transplantatsiyasi ham etikal muammolarni yuzaga keltiradi. Bunda bemorning roziligi va organ donorlik jarayonining shaffofligi kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, sun‘iy intellektning tibbiyotda qo‘llanilishi, shifokorning qarorlariga qarshi turadigan yoki ularni to‘ldiradigan mexanik tizimlarning rolini keltirib chiqaradi. Sun‘iy intellekt tibbiyotda tahlil qilish va ma‘lumotlarni qayta ishlashda yordam bersa-da, insoniy ehtiros, empatiya va intuisiya o‘rnini bosa olmaydi. Bu holat shifokorning axloqiy qarorlarini qanday shakllantiradi degan savollarni tug‘diradi.

Falsafiy yondashuvlar va ularning tibbiyotdagi roli: Tibbiyotda etik masalalarni hal qilishda falsafiy yondashuvlar katta o‘rin tutadi. Utilitarizm, deontologiya va fazilatlar etikasi kabi falsafiy tizimlar tibbiyotda muammolarni qanday hal qilishga doir qarashlarni taqdim etadi:

Utilitarizm yondashuvi, axloqiy qarorlarni qabul qilishda eng katta foydani ta‘minlashni maqsad qiladi. Tibbiyotda bu, masalan, sog‘liqni saqlash resurslarini taqsimlashda, aholining eng ko‘p ehtiyojlarini qondirishda qo‘llaniladi. Biroq, bu yondashuv ba‘zida kichik guruhlarining manfaatlarini inobatga olmasligi mumkin.

Deontologiya yondashuvi esa, axloqiy qarorlarni qabul qilishda o‘z vazifalariga va me‘yorlarga tayanadi. Deontologiya bo‘yicha, tibbiyotda har bir bemorga adolatli munosabatda bo‘lish va shaxsiy huquqlarni hurmat qilish zarur. Bu yondashuv bemorning roziligi yoki nojo‘ya zarar keltirish holatlarida, har qanday holatda ham o‘z prinsiplariga sodiq qolish kerakligini ta‘kidlaydi.

Fazilatlar etikasi yondashuvi shifokorlar va tibbiyot xodimlarining axloqiy fazilatlariga, masalan, mehr-oqibat, sabr-toqat, mas'uliyat va boshqalariga e'tibor beradi. Bu yondashuv, tibbiyotda insoniylikni va empatiyani rivojlantirishga intiladi. Shifokorning kasbiy fazilatlarini uning amaliyotidagi muhim faktor bo'lib, bemorlar bilan munosabatlarda yaxshilikka olib keladi.

Tibbiyotda etik prinsiplarning amaliy qo'llanilishi, tibbiyot xodimlarining har bir qadamida namoyon bo'lishi kerak. Autonomiya prinsipiga ko'ra, har bir bemorning o'z hayoti va salomatligi bilan bog'liq qarorlarni qabul qilish huquqi bor. Shifokor bemorga barcha zarur ma'lumotlarni taqdim etishi va bemorning roziligini olish orqali bu huquqni hurmat qilishi kerak.

Xayrixohlik prinsipiga ko'ra, shifokorlar har doim bemorlarning eng yaxshi manfaatlarini ko'zda tutishlari kerak. Zarar bermaslik prinsipi esa, bemorlarga zarar yetkazmaslikni ta'minlashni talab qiladi. Tibbiyot xodimlari ba'zi davolash usullari zarar keltirishi mumkinligini oldindan hisobga olib, yanada ehtiyotkorlik bilan harakat qilishlari kerak. Adolat prinsipiga ko'ra, barcha bemorlarga teng va adolatli xizmat ko'rsatish zarurdir. Bu prinsip tibbiyotning har bir sohasida, jumladan, yangi davolash usullari va resurslarni taqsimlashda ham qo'llanilishi kerak.

Maqolada tibbiyot etikasi va uning zamonaviy muammolariga oydinlik kiritish uchun analitik va sistematik yondashuvlardan foydalanilgan. Etik masalalar va falsafiy qarashlarni tushunish uchun quyidagi asosiy usullar qo'llanilgan:

Adabiyotlarni tahlil qilish: Maqolada zamonaviy tibbiyot etikasi bilan bog'liq turli adabiyotlar, ilmiy maqolalar va kitoblar tahlil qilindi. Adabiyotlarni tahlil qilish orqali tibbiyotdagi etik muammolarni yoritish va ilgari mavjud bo'lgan falsafiy yondashuvlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldik. Ayniqsa, utilitarizm, deontologiya, va fazilatlar etikasi kabi falsafiy tizimlarning tibbiyotda qanday qo'llanilishi haqida keng ma'lumotlar keltirildi.

Komparativ tahlil: Zamonaviy tibbiyotda yuzaga keladigan etik muammolarni hal qilish uchun turli falsafiy yondashuvlar taqqoslandi. Utilitarizm va deontologiya tizimlarining qarama-qarshi yondashuvlarini tahlil qilish, ularning tibbiyotda qo'llanilishidagi afzalliklari va kamchiliklarini aniqlashda yordam berdi. Fazilatlar etikasi esa shifokorlarning shaxsiy fazilatlariga e'tibor qaratgan holda, etik muammolarni insoniy va empatik nuqtayi nazardan hal qilishni ta'minlaydi.

Kaso'lar va real hayotdagi misollarni tahlil qilish: Tibbiyot etikasi sohasidagi real hayotdagi misollar va kaso'lar ham maqolada ko'rib chiqildi. Organ transplantatsiyasi, genetik modifikatsiya va sun'iy intellektning tibbiyotda qo'llanilishi

kabi muammolar bo'yicha real hayotda yuzaga kelgan etikal masalalar va qarorlar tahlil qilindi. Bu usul yordamida tibbiyotda yuzaga keladigan etik dilemmasalarga nazar tashlash va ularni yechish yo'llarini ko'rsatish mumkin bo'ldi.

Ekspert fikrlarini o'rganish: Ma'lumotlarni to'plash jarayonida tibbiyot va falsafa sohasidagi ekspertlarning fikrlari va ilmiy qarashlari ham o'rganildi. Tibbiyot xodimlarining etika bilan bog'liq qarorlarini qabul qilishda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun ekspert intervyulari va so'rovnomalar yordamida tajriba almashish imkoniyati yaratildi.

Analitik yondashuv: Tibbiyot etikasi bilan bog'liq bo'lgan asosiy prinsiplar va yondashuvlar tahlil qilindi. Autonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik va adalat kabi etik prinsiplarning tibbiyotdagi o'rni va ahamiyati, ular amaliyotda qanday qo'llanilishi va zamonaviy tibbiyotdagi yangi texnologiyalar bilan qanday mos kelishi tahlil etildi. Har bir prinsipning har bir etik dilemma holatida qanday ishlashini tushunish uchun analitik yondashuvdan foydalanildi.

Falsafiy yondashuvlarni amaliyotga tadbiq etish: Falsafiy yondashuvlarni tibbiyot etikasi amaliyotiga tadbiq etish orqali, etik masalalarni yechish uchun turli qarashlarni solishtirish mumkin bo'ldi. Masalan, utilitarizm va deontologiyaning tibbiyotdagi amaliy qo'llanilishiga oid vaziyatlarni, shuningdek, fazilatlar etikasi nuqtayi nazaridan tibbiyotda ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish va bemorlar bilan to'g'ri munosabatlar o'rnatish zarurligini o'rganish mumkin bo'ldi.

Maqolada ko'rsatilgan usullar asosida tibbiyot etikasi va uning zamonaviy muammolariga oid ko'plab ilmiy va amaliy ma'lumotlar to'plandi. Bu ma'lumotlar tibbiyotning zamonaviy texnologiyalari va falsafiy yondashuvlar bilan qanday bog'lanishini, shuningdek, etik prinsiplarning amaliyotda qanday qo'llanilishini o'rganish imkonini berdi.

Genetik modifikatsiya va etik muammolar: Genetik modifikatsiya (GM) zamonaviy tibbiyotning eng dolzarb va murakkab mavzularidan biridir. Tibbiyotda genetik modifikatsiya yordamida irsiy kasalliklarni davolash, inson organizmining ba'zi xususiyatlarini yaxshilash va yangi davolash usullarini yaratish imkoniyati mavjud. Ammo bu texnologiya axloqiy va etik savollarni keltirib chiqaradi. Kim inson genomi bilan o'ynash huquqiga ega? Genetik modifikatsiya yordamida kiritilgan o'zgarishlar insoniyat uchun xavf tug'dirishi mumkinmi? Kabi savollar ilmiy va falsafiy muhokamalarga sabab bo'lishi mumkin.

Genetik modifikatsiya bo'yicha bir nechta yondashuvlar mavjud. Utilitaristik nuqtai nazardan, genetik modifikatsiya orqali insoniyatga katta foyda keltirish

mumkin, chunki u irsiy kasalliklarni yo‘qotishga yordam beradi. Biroq, deontologik nuqtai nazar genetik modifikatsiya qilishni etik jihatdan noto‘g‘ri deb hisoblaydi, chunki bu inson hayotiga noxush aralashuv sifatida ko‘riladi. Shuningdek, fazilatlar etikasi nuqtai nazaridan, insoniyatga bo‘lgan mas‘uliyat va ehtiyotkorlik talab etiladi, chunki genetik o‘zgartirishlar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy oqibatlar noaniq bo‘lishi mumkin.

Organ transplantatsiyasi va etik dilemmalar: Organ transplantatsiyasi – bu inson salomatligi va hayotini saqlashda muhim jarayon, ammo u ham katta etik muammolarni keltirib chiqaradi. Organ donorligi va organning soxta savdosi kabi masalalar ko‘plab etik savollarni tug‘diradi. Autonomiya prinsipiga ko‘ra, bemorning organ berish yoki olishini tanlash huquqi bor, lekin xayrixohlik prinsipiga ko‘ra, organ transplantatsiyasi nafaqat bemorning, balki jamiyatning manfaatlariga ham xizmat qilishi kerak.

Organ transplantatsiyasi doirasida utilitarizm yondashuviga ko‘ra, eng ko‘p hayot saqlanishini ta‘minlash uchun organlar qayta taqsimlanishi mumkin, ammo bu yondashuv ba‘zan ayrim bemorlarning huquqlarini inkor etishi mumkin. Deontologiya esa har bir insonning huquqlarini va uning tanlash erkinligini hurmat qilishni ta‘kidlaydi, bu esa organ transplantatsiyasi jarayonida adolatli va shaffof tizimni yaratishni talab qiladi.

Sun‘iy intellektning tibbiyotdagi roli: Sun‘iy intellekt (SI) zamonaviy tibbiyotda tahlil qilish, tashxis qo‘yish va davolash jarayonlarini optimallashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Sun‘iy intellektning ishlashida etik masalalar paydo bo‘ladi, chunki SI tizimlari to‘plangan ma‘lumotlarga asoslanib qarorlar qabul qiladi, ammo insoniy omillarni, his-tuyg‘ularni va shaxsiy axloqiy xulosalarni hisobga olmaydi. Utilitarizm nuqtai nazaridan, sun‘iy intellektning tibbiyotda qo‘llanilishi, samaradorlikni oshirish va bemorlarga tezroq yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Biroq, deontologiya nuqtai nazaridan, inson huquqlarini himoya qilish, axloqiy prinsiplarni qabul qilishda sun‘iy intellektga ishonish noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin.

Etik prinsiplarning amaliyotda qo‘llanilishi: Tibbiyotda etik prinsiplarning amaliyotga tadbiiq etilishi nafaqat shifokorlarning har bir qarorini, balki tibbiy siyosatni, resurslarni taqsimlash va tibbiy xizmatlar ko‘rsatishni ham ta‘sir qiladi. Autonomiya prinsipiga ko‘ra, har bir bemor o‘z salomatligi va davolanishi bilan bog‘liq qarorlarni o‘z ixtiyoriga ko‘ra qabul qilish huquqiga ega. Xayrixohlik prinsipiga ko‘ra, tibbiyot xodimlari har doim bemorlar uchun eng yaxshisini qilishga

intilishlari kerak. Bu prinsiplar amaliyotda bemorning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy holatini inobatga olgan holda, tibbiy xizmatlarni taqdim etish zarurligini ta'kidlaydi.

Zamonaviy tibbiyotda etik ta'lim va shifokorlar tayyorlash: Zamonaviy tibbiyot etikasi sohasida ta'lim va tayyorgarlik juda muhimdir. Shifokorlar va tibbiyot xodimlari etik muammolarni hal qilishda to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun zaruriy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Etik ta'lim shifokorlarga bemorlar bilan to'g'ri munosabatlar o'rnatish, ehtiyotkorlik bilan qarorlar qabul qilish va zamonaviy tibbiyotdagi yangi muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Xulosa

Tibbiyot etikasi – bu tibbiyot va inson hayoti bilan bog'liq axloqiy va falsafiy masalalarni o'rganadigan sohaga aylangan. Zamonaviy tibbiyotning rivojlanishi bilan etik masalalar yanada murakkablashmoqda, chunki yangi texnologiyalar, masalan, genetik modifikatsiya, organ transplantatsiyasi va sun'iy intellekt kabi ilg'or yechimlar, nafaqat ilmiy, balki axloqiy masalalarni ham keltirib chiqaradi.

Tibbiyot etikasi prinsiplarining asosiy tamoyillari – autonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik va adalat – har bir tibbiyot xodimi va bemor uchun eng yaxshisini ta'minlashga qaratilgan. Biroq, zamonaviy texnologiyalarning tibbiyotda qo'llanilishi bu prinsiplarni yangi shaklda tushunishni talab qiladi. Misol uchun, genetik modifikatsiya va organ transplantatsiyasi kabi sohalarda, odamlar hayotiga bevosita ta'sir etuvchi qarorlar qabul qilishda shifokorlarning etik mas'uliyati oshadi. Shuningdek, sun'iy intellektning tibbiyotda qo'llanilishi, axloqiy qarorlar qabul qilishda shifokor va texnologiyalar o'rtasida to'g'ri balansni topishni talab etadi.

Falsafiy yondashuvlar, xususan utilitarizm, deontologiya va fazilatlar etikasi tibbiyotda etik masalalarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. Har bir falsafiy tizim o'ziga xos yondashuvlarni taklif qilib, tibbiyot xodimlariga qarorlar qabul qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Masalan, utilitarizm va deontologiya prinsiplari tibbiyotda eng yaxshi qarorlarni tanlashda yordam beradi, lekin ba'zida ular o'zaro qarama-qarshi bo'lishi mumkin. Fazilatlar etikasi esa insonning shaxsiy fazilatlarini va axloqiy qadriyatlarini muhim deb hisoblaydi, bu esa tibbiyotda insoniylikni rivojlantirishga qaratilgan.

Tibbiyot etikasi nafaqat shifokorlarning kasbiy faoliyatini boshqaradi, balki jamiyatda sog'liqni saqlash tizimining ishlashiga ham ta'sir ko'rsatadi. Etik prinsiplarni amaliyotda qo'llash, tibbiyot sohasida jamiyatning sog'lom va adolatli rivojlanishini ta'minlaydi. Shuning uchun, tibbiyot etikasi sohasida yetarli bilimga ega bo'lish va shifokorlarni axloqiy masalalar bo'yicha tayyorlash juda muhimdir. Bu esa

nafaqat bemorlar uchun eng yaxshi natijalar va yondashuvlarni yaratishga, balki tibbiyotning barcha jabhalarida axloqiy me'yorlarning o'rnatilishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tibbiyot etikasi zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, axloqiy va falsafiy yondashuvlar bu sohaning muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Tibbiyotdagi etik masalalar har doim yangi ilmiy kashfiyotlar va texnologiyalar bilan birga o'zgarib, rivojlanadi. Etik yondashuvlar va prinsiplarni to'g'ri tushunish va ularga amal qilish tibbiyotda adolat, insoniylik va salomatlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalangan adabiyotlar

1. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). *Principles of Biomedical Ethics* (8th ed.). New York: Oxford University Press.

Ushbu asar tibbiyot etikasi prinsiplarini va ular amaliyotda qanday qo'llanilishini batafsil yoritadi. Kitobda autonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik va adalat kabi etik prinsiplar tahlil qilinadi.

2. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Adolat prinsipining asoslari, shuningdek, uning tibbiyotdagi qo'llanilishi haqida muhim nazariy ma'lumotlar berilgan.

3. Gillon, R. (2003). *Medical Ethics: Four Principles Plus Attention to Scope*. *BMJ*, 327(7429), 667-670.

Tibbiyot etikasi prinsiplarining zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyatini va amaliyotdagi qo'llanilishini ko'rib chiqadi.

4. Kass, N. E. (2005). *Trust: The Fragile Foundation of Contemporary Bioethics*. *The Hastings Center Report*, 35(4), 34-41.

Bioetika sohasida ishonchning rolini va tibbiyotdagi etik qarorlar qabul qilishda uning ahamiyatini muhokama qiladi.

5. Fukuyama, F. (2002). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Genetik modifikatsiya va biotexnologiyalarning tibbiyotda etik muammolarni qanday keltirib chiqarishi haqida chuqur tahlil.

6. Singer, P. (1993). *Practical Ethics* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Utilitarizm yondashuvi va uning tibbiyotdagi etik masalalarda qanday qo'llanilishi haqida tushunchalar beradi.

7. Kass, L. R. (2001). The Ethics of Human Cloning. *The New Republic*, 225(16), 32-38.

Inson klonlash texnologiyasi va uning etik oqibatlari haqida maqola, bu sohada yuzaga keladigan muammolarni tahlil qiladi.

8. Pellegrino, E. D., & Thomasma, D. C. (1993). *For the Patient's Good: The Restoration of Beneficence in Health Care*. New York: Oxford University Press.
Xayrixohlik prinsipining tibbiyotdagi o'rni va uning amaliyotda qanday amalga oshirilishi haqida yozilgan.

9. Kuczewski, M. (2015). Virtue Ethics and the Practice of Medicine. *Journal of Medical Ethics*, 41(8), 663-669.

Fazilatlar etikasi yondashuvining tibbiyotdagi ahamiyatini va uning bemorlar bilan munosabatlardagi ro'lini o'rganadi.

10. Dworkin, R. (1993). *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*. New York: Vintage Books.

Abortsiyalar va yaxshi o'lim kabi tibbiyotda yuzaga keladigan etik masalalar va ularga doir falsafiy nuqtai nazarlarni taqdim etadi.

**SHHT DOIRASIDA SAVDO ERKINLIGINI VA IVESTITSIYA
HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA
O'ZBEKISTONNING ISHTIROKI**

Anvarjonov Nodir Akbar o'g'li

anvarjonovnodir797@gmail.com

Jahon Iqtisodiyoti va Diplomatiya Universiteti Jahon Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Ilmiy raxbar: f-m. f.d., prof. **G.M.Raimova**

"Tizimli tahlil va matematik modellashtirish" kafedradrasi mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shanxay Hamkorlik Tashkiloti doirasida savdo erkinligini rivojlantirish va investitsiya hamkorligini kengaytirish istiqbollari tahlil qilinadi. Xususan, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonlari, SHHTga a'zo davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalari va sarmoyaviy loyihalarning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining SHHTdagi ishtiroki, uning tashqi iqtisodiy siyosati, savdo-iqtisodiy hamkorlikdagi faoliyati va kelgusidagi imkoniyatlari muhokama qilinadi. Maqolada mavjud muammolar, ularni hal etish yo'llari va SHHT makonida barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Shanxay Hamkorlik Tashkiloti, savdo erkinligi, investitsiya hamkorligi, mintaqaviy integratsiya, O'zbekiston ishtiroki, iqtisodiy rivojlanish, xalqaro hamkorlik, sarmoya oqimi, tashqi savdo siyosati, iqtisodiy xavfsizlik, infratuzilma loyihalari, barqaror taraqqiyot.

Kirish.

Bugungi globalashuv jarayonida xalqaro savdo va investitsiya aloqalarining kengayishi mintaqaviy tashkilotlar doirasida hamkorlikni yanada mustahkamlashni taqozo etmoqda. Shanxay Hamkorlik Tashkiloti ushbu jarayonda muhim o'rin tutib, a'zo davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va xavfsizlik sohalaridagi integratsiyani chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. SHHT doirasida savdo erkinligi va investitsiya hamkorligini rivojlantirish istiqbollari nafaqat mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash,

balki ishtirokchi davlatlar iqtisodiyotini modernizatsiya qilish imkonini ham beradi. O‘zbekiston esa SHHTning faol a‘zosi sifatida ushbu jarayonlarda faol ishtirok etib, o‘zining geoiqtisodiy salohiyati bilan tashkilotning rivojlanishiga hissa qo‘shmoqda. Ushbu maqolada SHHT doirasida savdo va investitsiyaviy hamkorlikning ahamiyati, mavjud imkoniyatlar hamda O‘zbekistonning bu boradagi o‘rni tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

SHHT iqtisodiy hamkorlik platformasi sifatida. Shanxay hamkorlik tashkiloti dastlab xavfsizlik va geosiyosiy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan tashkilot sifatida tashkil topgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda u o‘z faoliyatining iqtisodiy yo‘nalishini ham faol rivojlantira boshladi. Hozirda SHHTga 9 ta doimiy a‘zo, kuzatuvchi va muloqotchi maqomidagi davlatlar kiradi. Bu esa uni Yevrosiyo makonida eng yirik mintaqaviy hamkorlik tuzilmasiga aylantiradi. Ayni paytda tashkilotga a‘zo davlatlar global ahamiyatga ega resurslar, ishlab chiqarish va iste‘mol bozorlariga ega bo‘lib, ularning savdo va investitsiyadagi o‘zaro hamkorligi katta salohiyatga ega. SHHT doirasida savdo erkinligini ta‘minlash bo‘yicha qator tashabbuslar ilgari surilgan. Jumladan, yagona bojxona tartib-taomillarini ishlab chiqish, savdoni soddalashtirish, transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, transchegaraviy elektron tijoratni rivojlantirish kabi yo‘nalishlarda sa‘y-harakatlar olib borilmoqda. SHHT mamlakatlari o‘rtasidagi savdo aylanmasi 2023 yil yakunlariga ko‘ra 1,2 trillion AQSh dollaridan oshgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich yil sayin ortib bormoqda. Shu bilan birga, SHHT investitsiyaviy hamkorlikni kuchaytirish, o‘zaro to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni rag‘batlantirish, birgalikdagi sanoat va energetika loyihalarini amalga oshirish kabi masalalarga ham e‘tibor qaratmoqda. O‘zbekistonning SHHT doirasidagi ishtiroki. O‘zbekiston Respublikasi 2001 yildan beri SHHTning to‘laqonli a‘zosi sifatida faol ishtirok etib kelmoqda. O‘zbekistonning tashqi siyosatidagi pragmatik yondashuv, “diplomatiya orqali integratsiya” tamoyili tashkilot bilan o‘zaro aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. 2017 yildan keyingi siyosiy islohotlar va ochiq iqtisodiyot siyosati doirasida O‘zbekistonning SHHT doirasidagi iqtisodiy faolligi sezilarli darajada ortdi. Mamlakat SHHTga a‘zo davlatlar bilan ikki tomonlama va ko‘p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga, transport-logistika tarmoqlarini birlashtirishga, investitsion loyihalarda faol ishtirok etishga intilmoqda.

Xususan, O‘zbekistonning SHHT orqali Xitoy, Rossiya, Hindiston, Pokiston va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalarini

chuqurlashtirish borasidagi tashabbuslari muhim ahamiyatga ega. 2022-yilda Samarqandda bo‘lib o‘tgan SHHT sammitida ilgari surilgan bir qancha takliflar, xususan, SHHT iqtisodiy forumlarini tashkil etish, transport aloqalarini yaxshilash va “yashil energiya” loyihalarini amalga oshirish tashabbuslari bunga misol bo‘la oladi. Savdo va investitsiyaviy hamkorlik istiqbollari. SHHT doirasida O‘zbekiston uchun mavjud bo‘lgan asosiy iqtisodiy imkoniyatlar quyidagilardan iborat:

1. Erkin savdo zonalariga integratsiya – O‘zbekiston SHHT doirasida erkin savdo zonasini yaratish tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash. Bu orqali mahsulotlar erkin harakatlanishi, tarif va notarif to‘siqlarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi.

2. Transport-logistika infratuzilmasi – O‘zbekiston geografik jihatdan SHHT davlatlari o‘rtasidagi muhim tranzit hududda joylashgani sababli, xalqaro transport yo‘laklarini rivojlantirish (masalan, Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston temir yo‘li, Transafg‘on yo‘lagi) mamlakat uchun katta strategik ahamiyat kasb etadi.

3. Investitsiyalarni jalb qilish – SHHT doirasidagi hamkorlik doirasida O‘zbekiston o‘zining iqtisodiy salohiyatini namoyon qilib, sanoat, energetika, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilmoqda. SHHT davlatlari bilan tuzilgan soddalashtirilgan investitsiya rejimlari buning asosiy omillaridan biridir.

4. Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar – SHHT doirasida raqamli platformalarni rivojlantirish, elektron tijoratni qo‘llab-quvvatlash, sun‘iy intellekt va raqamli to‘lov tizimlari sohasida o‘zaro almashinuvlarni kuchaytirish O‘zbekiston uchun istiqbolli yo‘nalishlardandir. Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari. SHHT doirasidagi savdo va investitsiya hamkorligining kengayishiga qaramasdan, bir qator muammolar mavjud.

Bular jumlasiga quyidagilar kiradi: A‘zo davlatlar o‘rtasida yagona savdo siyosatining mavjud emasligi;

Bojxona va texnik reglamentlarning farqli ekani;

Siyosiy va iqtisodiy manfaatlar turlicha yo‘naltirilgani;

Transport infratuzilmasining yetarli darajada integratsiyalanmaganligi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya qilinadi: yagona savdo reglamentlarini ishlab chiqish, savdoni soddalashtirish bo‘yicha SHHT doirasida huquqiy hujjatlar qabul qilish, raqamli texnologiyalarga asoslangan logistika

tizimlarini joriy qilish, hamda ikki tomonlama manfaatlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiluvchi mexanizmlarni yaratish.

Xulosa:

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti doirasida savdo erkinligi va investitsiya hamkorligini rivojlantirish mintaqaviy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. SHHTga a'zo davlatlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hamkorlik va uzoq muddatli strategik manfaatlar bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarni kuchaytirishga zamin yaratmoqda. O'zbekiston esa tashkilotning faol a'zosi sifatida savdo-iqtisodiy loyihalarda ishtirok etib, o'zining tranzit va iqtisodiy salohiyatidan unumli foydalanmoqda. Mamlakatimiz tomonidan ilgari surilayotgan tashabbuslar va ishtirok etilayotgan yirik infratuzilmaviy loyihalar SHHT makonidagi iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, mavjud imkoniyatlardan to'laqonli foydalanish, mavjud to'siqlarni bartaraf etish va instituttsional islohotlarni davom ettirish orqali SHHT doirasidagi savdo va sarmoyaviy hamkorlik yanada rivojlanishi mumkin. Bu esa nafaqat O'zbekiston, balki butun mintaqaning barqaror va farovon kelajagini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Шанхай ҳамкорлик ташкилоти доирасидаги ҳамкорлик» тўғрисидаги расмий материаллари. – Тошкент: ЎЗА, 2023.
2. Шанхай ҳамкорлик ташкилоти расмий веб-сайти – <http://eng.sectsc.org>
3. Karimov I.A. “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги ахборот хизматининг ҳисоботлари, 2022–2024 йиллар.
5. Xitoy tashqi savdo va iqtisodiy hamkorlik vazirligi hisobotlari. – Pekin, 2023.
6. Rustamov I.S. “SHHT doirasida O'zbekistonning tashqi siyosiy strategiyasi”. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. World Bank Reports on Central Asia Regional Integration. – Washington D.C., 2022.
8. IMF Annual Report 2023: Regional Economic Outlook – Central Asia.

9. Nabiyev Sh.N. “O‘zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalari: rivojlanish bosqichlari va istiqbollari”. – Samarqand, 2020.
10. Asia Development Bank (ADB). “Regional Cooperation and Integration Strategy”. – Manila, 2022.
11. Bekchanov M. “SHHT va mintaqaviy xavfsizlik masalalari”. – Toshkent: Adolat, 2019.
12. Qodirov A. “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdo aloqalari”. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
13. Eurasian Economic Union va SHHT o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya tahlillari. – Moskva, 2023.
14. UNCTAD World Investment Report 2023. – Geneva: United Nations, 2023.
15. Sodiqov H. “SHHT: Geosiyosiy va geoiqtisodiy tahlil”. – Toshkent: Sharq, 2021.

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES
VOLUME-2, ISSUE-4 (30-APREL)
MUNDARIJA

1	SHARQ VA G'ARB MA'RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK QARASHLARIDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI TARBIYALASH <i>Axmadaliev Elmurod Raxmatovich</i>	4-7
2	SILVINITNING TAVSIFI M.D. Xaydarova, M.Jo'raqobilov, R.Allazov,, S.Panjiyeva,, R.Shaymanova	8-11
3	EFFECTIVE STRATEGIES FOR TEACHING ENGLISH Zahro Mamadaliyeva, Rahmatova Dilnoza	12-14
4	THE IMPORTANCE OF TEACHING VOCABULARY TO B1 LEVEL STUDENTS Zamira Xakimova	15-19
5	УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ И УСТОЙЧИВОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ Азиз Кодиров	20-27
6	ICHKI KASALLIKLARNI O'RGANISH VA ULARNI ZAMON TALABLARIGA MOS DAVOLASH USULLARI Qurbong'uli Jumag'liyev , Xolbek Shermatov	28-32
7	THE ROLE OF INTERACTIVE GAMES IN INCREASING ENGLISH VOCABULARY To'liboyeva Nilufar	33-38
8	O'SMIR QIZLARNING XULQI OG'ISHLIGIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR Erkinjonova Raximaxon	39-42
9	CHET ELDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING INKLYUZIV TA'LIMI Eshmuratova Dildor, Avazova Marg'iyona	43-48
10	AYIRISH A'ZOLARINING TUZILISHI Alimardonova Mutabar, Avazova Marg'iyona	49-53
11	INSON TANA A'ZOLARINING LOTINCHA ANATOMIK ATAMALARI. (Termini anatomici Latini in corpore humano) Po'latova Saltanat , Shaymanova Dilnura	54-57
12	ZAMONAVIY MENEJMENT USULLARI VA ULARNI TATBIQ ETISH YO'LLARI Odilova Marhabo Islomovna	58-63
13	IQTISODIY INQIROZLARNING SABABLARI VA ULARNING OLDINI OLISH CHORALARI Tursunboyev Ma'ruf Murod o'g'li	64-71
14	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI. N.U.Yunusova	72-75
15	GAPDAGI BOSHQARUV, MOSLASHUV MUNOSABATLARINING XUSUSIYATLARI (KELISHIKLAR ORQALI IFODALANADIGAN SINTAKTIK MUNOSABATLAR) Sayfiddinova Ziyat	76-90

16	YANGI UZBEKISTONDA UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI BARPO ETISHNING TARIXIY ZARURATI VA ISTIKBOLLARI (2020 -2030 YILLAR MISOLIDA) Mengniyazova Nazira	91-98
17	UMUMIY TABIIY GEOGRAFIYANI O'RAGANISHDA INSON VA TABIAT MUNOSABATI Dilfuza Ismoilova Ibodullayevna, Safarova Go'zal Anvarovna	99-107
18	SPATIFILLUM (SPATHIPHYLLUM WALLISII): UY SHAROITIDA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI. Mengatova Xurshida Toshmuhamatovna, Umbarova Muxlisa Muxiddin qizi	108-110
19	AKADEMIK VOKAL TEXNIKALARINING YOSH AVLOD TA'LIMIDA QO'LLANISHI Farrukh Gaybulloyevich Nurullayev, Shuhrat Idiyevich Qodirov	111-118
20	МУДДАТИГА ЕТМАСДАН ТУҒИЛГАН ЧАҚАЛОҚЛАРДА БУЙРАК ПАТОЛОГИЯЛАРИ Раджапов Адилбек Анварбекович, Каримов Расулбек Хасанович., Атамуратов Сухроббек Равшанович, Матчанов Жахонгир Русланович.	119-124
21	BO'G'IM KASALLIKLARINI DAVOLASHDA QO'LLANILADIGAN TABBIIY DORIVOR O'SIMLIKLAR. Ziyodullayeva Yulduzxon Ismatullo qizi, Ro'ziyeva Gulsara Temirqo'lovna	125-135
22	SUYAKLAR TIZIMINING LOTINCHA ATAMALARI (SYSTEMA SKELETALE) Po'latova Saltanat Mirzaliyevna, Suyunova Manzura Akram qizi	136-139
23	GAPDAGI BOSHQARUV, MOSLASHUV MUNOSABATLARINING XUSUSIYATLARI (KELISHIKLAR ORQALI IFODALANADIGAN SINTAKTIK MUNOSABATLAR) Ziyat Sayfiddinova	140-154
24	RELATIVE SYNTAX IN DIFFERENT REGISTERS AND GENRES Husnora Maratova	155-160
25	MAFKURA MILLAT TARAQQIYOTINING ASOSI O'tkirbek Imomnazarov	161-166
26	BO'LAJAK O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIK NAZARIYASI Mohigul Djumayeva, Jahongir Zulfigorov	167-175
27	QUROQCHILIK SAN'ATI VA UNING AMALIY AXAMIYATI Mamatova Fazilat Ixtiyorovna, Turdiyeva Shahzoda Eshdavlat qizi	176-178
28	"MYCOBACTERIUM TUBERCULOSISNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI O'RGANISH" Sattorov Abdumurod Sattorovich, Turobova Yasmina Temur qizi	179-184

29	KIBERIJTIMOIYLASHUV VA “Z” AVLODI: ZAMONAVIY KOMMUNIKATSIYA MUAMMOLARI Muhiddinova Mamlakat Nabi qizi	185-190
30	THE ROLE OF DIGITAL SKILLS IN THE GLOBAL LABOR MARKET: TRENDS AND IMPLICATIONS Po'latov Javlon Xo'sinboy o'g'li, U. Dalabaev	191-199
31	EMPATHY AS A FACTOR IN PHYSICIANS' EFFECTIVENESS Djurayeva Dilorom	200-202
32	NASLDOR QO`Y ZOTINI KO`PAYTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA OZUQASINI PRAPORSIYASINI TO`G`RI TAQSIMLASH. Davlatova Sayyora Toshpo`latovna, Maxmudov Farxod Baxodir o`g`li	203-206
33	DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON DEVELOPING COUNTRIES' PARTICIPATION IN INTERNATIONAL BUSINESS Ismoilov Farrukh O'ral O'g'li, Akabirxodjayeva Dilfuza Rustamovna	207-211
34	O`ZBEK KELINLARINING PSIXOLOGIK FAROVONLIGIGA TA`SIR ETUVCHI OMILLAR Sayfullayeva Sojida Saidjonovna	212-214
35	O`QUVCHILARNI INKLYUZIV TA`LIMGA PSIXOLOGIK MOSLASHUVIGA TA`SIR ETUVCHI OMILLAR Xujamshukurov Tolibnazar Rashid o'g'li	215-217
36	ТРАДИЦИОННАЯ МЕДИЦИНА И СОВРЕМЕННАЯ ФАРМАЦИЯ Пайгамова Зулфия, Абрайкулова Рухшона	218-221
37	AYOLLARDA TUG`RUQDAN KEYINGI QOVUQ-QIN OQMALARI: DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARI Boyqulov To'rabek Temirovich, Abdug'aniyeva Sanobar Abduqaxor qizi	222-227
38	HOMILADORLIKDAGI PIELONEFRIT FONIDA TUG`ILGAN SHAQALOQLAR TIMUSINING MORFOLOGIK VA IMMUNOGISTOKIMYOVIY JIHATLARI Eshqobilov Ozodbek Abdusodiqovich	228-237
39	САРАТОН КАСАЛЛИГИНИ ЭРТА АНИҚЛАШ ВА БИОМАРКЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ, МУАММОЛАР ВА ИМКОНИЯТЛАР ТАҲЛИЛИ Тухтамишева Фотима Номозовна, Саидов Жасур Бахтиёрович	238-246
40	SUYAKLARNING O`SISHI VA RIVOJLANISHIGA TA`SIR QILUVCHI OMILLAR Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich, Xo'shboqova Yasmina Sayfiddin qizi	247-253
41	TIBBIYOT ETIKASI: ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA FALSAFIY YONDASHUV Mamatqulova Nilufar Xusanovna, Daminov Samandar Iskandar o'g'li, Ibodullayeva Naxshona Nodirjon	254-262

	qiz, Nazarov Sirojiddin G‘ani o‘g‘li, Yo‘ldoshev Azizbek Najmiddin o‘g‘li	
42	SHHT DOIRASIDA SAVDO ERKINLIGINI VA IVESTITSIYA HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA O‘ZBEKISTONNING ISHTIROKI Anvarjonov Nodir Akbar o'g'li, G.M.Raimova	263-267
	MUNDARIJA	268-271